T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ-ÇARLIK RUSYA SINIRINDA VE SOVYETLERİN SÜRGÜN POLİTİKASINDA AHISKALI TÜRKLER

Yüksek Lisans Tezi

AZAD DADAYEV

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ-ÇARLIK RUSYA SINIRINDA VE SOVYETLERİN SÜRGÜN POLİTİKASINDA AHISKALI TÜRKLER

Yüksek Lisans Tezi

AZAD DADAYEV

Danışman: PROF. DR. İSMAİL SAFA ÜSTÜN

İstanbul, 2013



T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi AZAD DADAYEV'nın OSMANLI DEVLETİ-ÇARLIK RUSYA SINIRINDA VE SOVYETLERİN SÜRGÜN POLİTİKASINDA AHISKALI TÜRKLER adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.06.2013 tarih ve 2013/20-12 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 21/6/2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı **İmzası**

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İ.SAFA ÜSTÜN	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. SAFİ ARPAGUŞ	

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, Rusya'da büyük kayıplara, ekonomik sıkıntılara yol açmış, Çar hükümetinin bu siyasi ve ekonomik krizin üstesinden gelmesini imkânsız kılmıştır. 1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilâli'yle cephelerdeki Rus orduları geri çekilmiş Almanya, Türkiye ve Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla 93 Harbi'nde Rusya'ya bırakılan Batum, Kars, Ardahan, Artvin ve Oltu sancakları yeniden Türkiye'ye katılmıştır. Osmanlı ordusu aynı zamanda Ahıska'ya da girmiş ve halk bu gelişe çok sevinmiştir. Fakat bu sevinç fazla sürmemiş ve Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordusu bu bölgeyi boşaltmak mecburiyetinde kalmıştır. Neticede itibariyle 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla bugünkü sınır çizilmiş, Ahıska bölgesi ve Batum Sovyet Gürcistan'ına bırakılmıştır.

Bu dönemden sonra Ahıskalılar Sovyet hâkimiyeti altında yaşam mücadelesi vermiş ve çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır. Mehmet Emin Resulzade'nin de ifade ettiği gibi *"Türklerin en gaddar ve acımasız düşmanı olan Stalin ve onun Beriya gibi cellâtları"* iktidara geldiklerinde ise bölge haklıda diğer topluluklar gibi, sürgüne (hiçbir suçları olmadığı halde) maruz kalmışlardır.

Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de bir takım değişiklikler gerçekleşmiş ve Komünist Parti'nin XX. Kongresinden sonra Stalin'in sürgün ettiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi Kafkasya halkları, ana yurtlarına dönme izni almışlardır. Fakat Kırım ve Ahıska bölgeleri yüksek stratejik öneme sahip olduğu için Kırımlı Türklerle Ahıskalı Türklere dönüş izni çıkmamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Kırım da Özerk Cumhuriyet statüsünü kazanmış, Kırımlı Türklere de vatanlarına geri dönme izni verilmiştir. Fakat Ahıskalı Türkler ise bu haktan mahrum bırakılmakta ve sürgün hayatları hâlâ devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Stalin, Ruslaştırma, Sürgün, Ahıskalı Türkler

ABSTRACT

The First World War caused huge loses and economical problems and made it impossible for Charist Russia to overcome these economical and politic crisis. By the Bolshevic Revolution in Russian in 1917 Russian troops departing back from Germany. Batum Kars Ardahan Artvin and Oltu again participated to Turkey that according to treaty of Brest-Litovsk signed among Turkey and Russia in the 93's war these districts belonged to Russia. Also Ottoman army entered to Akhiska and people pleased at this coming. But this situation did not went on more and Ottoman army was obliged to vacate the area. As a result in the Moscow treaty in 16 March 1921 borders was defined and Akhiska area and Batumi left to the Soviet Georgia.

After this period Akhiska people tried for survival under the rule of the Soviet Akhiska and have been subjected to various forms of torture. In the words of Mehmed Emin Resulzada *"when such as the most cruel and ruthless enemy of the Turks as Stalin and his executioners Beriya"* come to power, other communities (even thought there was no their fault) in region have been subjected too.

After the death of Stalin a number of changes occurred In USSR and Karachai, Balkar, Chechen, Ingush peoples of Caucasus whom exiled by Stalin after the XX'th Congress of Communist Party have received permission to return to homelands. However due to their high strategic importance of Krim and Akhiska area, Krım and Akhıska people didn't received permission to return. After the collapse of Soviet Union and independence of Ukraine, Krım Republic achieved his autonomy too and Krımıan Turkish people were allowed to return to their homelands. But Akhiska's Turks was deprived from these rights and still this situation continues.

Key Words: Soviet Union, Stalin, Deportation, Russification, Meskhetian Turks

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

XX. yüzyıl insanlık tarihinin en kanlı asırlarından biri olmuştur. Daha asrın başında vuku bulmuş Birinci Dünya savaşı ve akabinde baş veren isyanlar neticesinde milyonlarla insan hayatını kaybetmiştir. Bolşevik Devrimi ile başlayan vahşet, yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin geneline yayılmış ve Sovyet lideri Stalin'in iktidara geçmesiyle yerini sürgünlere, kitle katliamlarına ve göç gibi tarifi imkânsız felaketlere bırakmıştır. Bu dönemde binlerle insan yurdundan, yuvasından sürülmüştür. Ne yazık ki, bu sürgünlerden Ahıska Bölgesi ve Ahıskalı Türklerde nasibini almıştır.

Ahıskalı Türkler bu kanlı sürgün neticesinde SSCB'nin birçok bölgelerine dağıtılmışlar ve binlerce şehit vermişlerdir. Bugün vatanlarından uzakta yaşayan yaklaşık yarım milyon civarında Ahıskalı Türk, dünyanın birçok ülkesinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

Çalışmamız Ahıskalı Türklerin eski çağlardaki yaşanan tarihi gelişimini, bölgenin Osmanlı topraklarına ilhak edilmesine kadar geniş mahiyette ele alan giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, Osmanlı-Rus münasebetleri ve Osmanlı-Rus savaşlarına geçmeden önce Rusya'nın kısa tarihi ele alınmış, daha sonrasında ise Ahıska Vilayeti'nin Rusların eline geçişine kadar ki süreç geniş bir şekilde incelenmiştir. Bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesiyle de Rus istilası döneminde ki zulüm ve işkencelerle dolu kara günler ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, Ahıskalı Türkler'in sürgün hayatı anlatılmaktadır. Bu bölümde de sürgüne geçmeden önce kuruluşundan çöküşüne kadar SSCB hakkında bilgi verilmiş, Sovyetlerin sürgün politikasına değinilmiş ve bazı toplulukların haksız yere sürgüne tabi tutulmaları istatistik bilgilere de yer verilerek incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise, araştırmamız hakkında genel bir değerlendirme yapılarak, varılan sonuç ve netice sunulmuştur. Konularla alakalı harita ve belgeler ise tezimizin son bölümüne yerleştirilmiştir.

Tezin hazırlanmasında görüş ve fikirlerinden yararlandığımız ilk olarak tez hocam, sayın Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN'e teşekkür ediyorum. Öneri ve eleştirileriyle yön veren kıymetli ağabeyim Dr. Şir Muhammed DUALI'ya, tecrübelerinden yararlandığımız ağabeyim Süleyman KAYAGİL'e, Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi öğretim görevlisi hocalarıma ve emeği geçen tüm değerli dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi idarecilerine de gösterdikleri anlayış nedeni ile teşekkür eder ve çalışmamızın tüm ilgililere yararlı olmasını temenni ederim.

Bununla beraber başta İLAM rehberliği olmakla İLAM Kütüphanesi ve yetkililerine, İSAM Kütüphanesi ve personeline gösterdikleri yakın ilgiden dolayı teşekkür ederim.

Azad DADAYEV

İstanbul, 2013

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ASE	Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası
b.	İbn
BDT (SNG)	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ECMI	European Centre for Minority Issues (Azınlık Sorunları için Avrupa Merkezi)
GSE	Güzel Sanatlar Enstitüsü
GULAG	Glavnıy Upravleniye Lagerey (Çalıştırma Kampları Genel Yönetimi)
Hz.	Hazreti
Hzl.	Hazırlayan
İLAM	İlmi Araştırmalar Merkezi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi

KGB	Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KP	Komünist Partisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MEB	Milli Eğitim Basımevi
NKVD	Narodnıy Komissariyat Vnutrennnih Del (Sovyet Gizli Polis Teşkilatı)
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	Sayfa arası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
USGAM	Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi

GİRİŞ

Eski dönemlerden itibaren Türklerin Kafkasya'ya yönelik akınlarının olduğu bilinen bir gerçektir. Söz konusu akınlar M.S. V. yüzyıldan itibaren giderek yoğunlaşmıştır.[1] Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç ve Kuma nehirleri güneyde ise Anadolu ve İran ile çevrilmiş dağlık bir bölgedir.[2]

Türklerin yerleştikleri bölgelerden birisini şimdiki Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Ahıska bölgesi oluşturmaktadır. Nitekim Ahıska ismi ilk olarak Dede Korkut kitabında *"Ak-Sika"* şeklinde geçmekte ve *"Ak-Kale"* anlamına gelmektedir. Kafkasya'da çok stratejik bir konuma sahip olan Ahıska, XI. yüzyılda Selçukluların eline geçmiş ve bilahare Kraliçe Tamara döneminde (1184-1213) birkaç yıl Gürcü Bagratiler Hanedanının hâkimiyetinde kalmışsa da, daha sonra çeşitli Türk Devletlerinin hâkimiyetine girmiştir.[3]

Ahıska ve çevresine Kıpçak Türkleri hem milâttan önce, hem de milâttan sonraki asırlarda gelip yerleşmiş, şehirler kurmuşlardır. Kıpçaklı Atabek sülalesi 1268 yılında bugün Posof'ta bulunan Caksu'da[4] *"Kıpçak Ortodoks Atabek Hükümeti"*ni kurmuş ve bölgenin hâkimi olmuşlardır.[5] Ahıska Atabekleri İlhanlı yönetimini takiben, İran platosunda kurulan Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi Türk devletlerine bağlı olmuşlardır. Bu durum Osmanlı'nın 1578'de Safevi kuvvetlerini Çıldır savaşında yenmesine kadar devam etmiştir.[6]

---

[1] Türklerin Kafkasya'ya göçleriyle ilgili bkz: Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri,* hzl. Yavuz Akpınar, İrfan M. Yıldırım ve Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, ss. 3-7.
[2] Mustafa Budak, *"Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti",* Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII, s. 489.
[3] Tahircan Kukulov, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar,* İTK Matbaası, Bakı 1999, ss. 13-21.
[4] Caksu, Kıpçak Atabekleri tahtı olan tarihi kalenin bulunduğu yerdir. Bölgenin ismi Gürcü kaynaklarında *"Caklı Atabekler"* anlamında *"Jakeli-Atabago"* olarak geçmektedir. Bazı kaynaklar ise *"Saksu"* olarak vermiştir. Bkz: Kukulov, *a.g.e,* s. 17.
[5] Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 160-161.
[6] M. Niyazi Sezgin, Kamil Ağacan, *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu,* ASAM Yayınları, Ankara 2003, s. 12.

1826 yılında Yeniçeri Ocağını[7] kaldırarak kara gücünden yoksun kalan Osmanlı Devleti, Navarin Olayı sonucu Donanmanın yakılmasıyla da deniz gücünden yoksun kalınca, Rusya bu fırsatı değerlendirerek 1828 tarihinde Osmanlıya savaş açmıştır.[8] Dikkate değer bir direniş gösterilmesine rağmen Anapa, Kars, Faş ve Ahıska 1828 yazında; Erzurum, Bayburt ve Muş ise 1829 yazında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1829 tarihinde imzalanan *"Edirne Antlaşması"*yla Balkanlarda Tuna deltası Rusya'ya kalırken Anapa'dan Batum'a kadar olan sahil şeridiyle birlikte tüm Kafkasya Rus idaresine girmiştir. Böylece dört yüz yıla yakın bir süre Osmanlı devletine bağlı kalan Kafkas halklarının kaderi Rusya'ya terk edilmiştir.[9]

250 yıllık (1578-1828) Osmanlı idaresi döneminde, Ahıska Vilayeti'nin; şimdiki Gürcistan'ın güneybatısı ile Türkiye'nin Artvin-Çoruh boyları ve Ardahan-Kars topraklarını içine aldığını görüyoruz. Dolayısıyla bu yıllar zarfında Osmanlı idaresinde kalan Ahıska Vilayeti Anadolu'nun bir parçasını oluşturmuş ve Ahıska; halkı, milli kimliği, manevi değerleri, tarihi ve kültürüyle Osmanlıya bağlı kalmıştır.[10] Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Ahıska'ya gittiğinde bölgede taş bir kale, kale içinde bin tane ev, eski bir cami, pek çok han, hamam ve medrese bulunduğunu tespit etmiştir. Ne yazık ki bu eserlerden hiçbiri, Rus yönetimin vahşi politikaları sebebiyle günümüze intikal etmemiştir.[11]

Ahıskalı Türklerin[12] sorunlarının temeli 1829 Edirne Antlaşmasına kadar uzanmaktadır. Osmanlı idaresi altında problemsiz şekilde yaşarken, Osmanlı Devletinin Çar Rusya'sına yenilmesi sonucunda bölgeden çekilmesi Ahıskalı Türkler için de sıkıntılı günlerinin başlaması anlamına gelmekteydi.

---

[7] Yeniçerilerin yok edilmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, C. 12, ss. 211-222; Muammer Yılmaz, *Reformcu Sultan II. Mahmut,* Selis Kitaplar, İstanbul 2012, ss. 173-188.

[8] Avrupa'da halk Navarin olayını çılgın sevinç göstergesiyle karşılarken, Osmanlı Devleti'nin İslam halkı arasında Navarin bir Haçlı savaşı olarak kabul edilmiştir. Bkz: Yılmaz, *a.g.e,* s. 104.

[9] Necmettin Aygün, *"Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826",* Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 3, Sayı 6, Güz 2007, ss. 96-97.

[10] Muharrem Yıldız, *Düden Bugüne Kafkasya,* Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006, s. 117.

[11] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* hzl. Yücel Dağcı ve Seyit Ali karaman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. C. 2. ss. 376-377.

[12] Biz burada *"Ahıska Türkleri"* yerine özellikle *"Ahıskalı Türkler"* ifadesini kullanmayı tercih ettik. Çünkü bir boydan, bir soydan veya bir aşiretten değil, Ahıska coğrafyasında yaşamış olan *"Türkler"*den söz ediliyor.

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusyası işgalinde geçen doksan yıllık hayatı, zulümlerle doludur. Bu baskı ve zulümler 25 Şubat 1921'de Sovyetler Birliği'ne katılan Sovyet Gürcistan'ı döneminde de devam etmiştir. Dolayısıyla Ahıskalılar hem Rus, hem de Gürcü mezalimi ile karşı karşıya kalmış, Türk ve Müslüman olarak yaşamanın bedelini ağır ödemişlerdir. Hiç şüphesiz ki, bu baskı ve zulüm, Stalin zamanında en yüksek noktaya çıkmıştır. Şöyle ki; Ahıskalılar II. Dünya Savası yıllarına kadar askere alınmazken, Sovyetlerin Almanya karşısında zor duruma düşmesiyle Ahıskalı'lardan da eli silah tutan kırk bin civarında kişi cepheye sevk edilmiştir. Geride kalanlar ise yaşadıkları bölgenin merkezle ulaşımı geliştirmek için Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmıştır. 1944'de Borcom'dan Vale'ye yapılan 70 km. uzunluğundaki demiryolu yapımında binlerce Ahıskalı Türk kötü koşullar sebebiyle hayatını kaybetmiştir.[13] Bütün bunlara rağmen Stalin'in emriyle vatanlarından zorla sürülmek gibi en acı işkenceye maruz kalmışlar ve yıllarca yaşadıkları anayurtlarını iki saat içerisinde terk etmek mecburiyeti doğmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, kırk bin civarında Ahıskalının Alman cephesine gönderilmesi ve geri kalan kadın ve yaşlılara da demiryolu yaptırılması gibi olay ve uygulamalar daha önceden hazırlanmış sürgün planının gerçekliğini gözler önüne sermektedir. Diğer yandan eli silah tutan gençlerin cepheye gönderilmesini Sovyetlerin sürgün esnasında her hangi bir mukavemetle karşılaşmamasına yorumlaya biliriz. Bu sürgün hayatı bugün hâlâ devam etmektedir.[14]

Ahıskalı Türkler ilk olarak 1944 tarihinde Ahıska'dan Orta Asya'nın üç ülkesine Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmişlerdir. Bu sürgün yalnız Türk tarihinin değil, insanlık tarihinin de kara sayfasıdır diyebiliriz. Sovyet Rejimi'nde sürgün hayatı geçiren Ahıskalılar hep dışlanmışlar, üçüncü sınıf statüsünde yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bütün baskılara, haksızlıklara rağmen Ahıskalı Türkler dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmamışlar, Türklüklerini, örf-adetlerini korumuşlar ve hala da korumaya devam etmektedirler. Hatta Türk olduklarını her yerde duyurmak için pasaportlarında Millet yazıldığı yere *"Türk"* diye yazdırmışlardır.[15]

---

[13] Rahman Seferov, Ayhan Akış *"Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yasadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış",* Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24, yıl: 2008, ss. 393-411.
[14] M. N. Sezgin, K. Ağacan, *a.g.e,* s. 15.
[15] Seyfeddin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri,* Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 395; Kukulov*, a.g.e,* ss. 64-65.

Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de bir takım değişiklikler gerçekleşmiş ve Komünist Parti'nin XX. Kongresinden sonra Stalin'in sürgün ettiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi Kafkasya halkları, ana yurtlarına dönme izni almışlardır. Fakat Kırımlı Türklerle Ahıskalı Türklere dönüş izni çıkmadığı gibi eski vatanlarını ziyaret etmeleri de yasaklanmış, hatta ellerinden alınan malları bile iade edilmemiştir.[16] Çünkü Kırım ve Ahıska bölgeleri Sovyetler için yüksek stratejik öneme sahip olduğu için kesinlikle Türklerden uzak tutulmak istenmiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Kırım da Özerk Cumhuriyet statüsünü kazanmıştır.[17] Netice itibariyle Kırımlı Türklere de vatanlarına geri dönme izni verilmiş fakat Ahıskalı Türkler bu haktan mahrum bırakılmışlardır.[18]

---

16 Kemal Özcan, *Vatana Dönüş; Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991),* Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 114.

17 Kırımlı Türkler, 1 Aralık 1991'de yapılan Bağımsızlık oylamasında Ukraynalılar ile birlikte *"evet"* oyu kullanarak, *"hayır"* oyu veren Ruslara karşı Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olmasına katkı sağladılar. Günümüzde Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedirler. Bkz: Özcan, *Vatana Dönüş*, s. 225.

18 Elşan İzzetgil, *"Ahıska Sorunu: Sürgün, Yurda Dönüş Mücadelesi ve Son Gelişmeler",* USGAM Raporu No: 7, Aralık, Ankara 2012, s. 5.

I. Kaynakların Tanımı

A. Kaynak Eserler

1. Belazüri'nin (Ahmed b. Yahya, ö. 279/892), *"Fütuhu'l-Büldan"*[19] adlı eseri: Belâzürî'nin ***"Ülkelerin Fetihleri"*** diye Anadolu Türkçesine tercüme edilen bu eseri, İslam fetihleri hakkında yazılmış olan en önemli eserlerdendir. Bu yönüyle Belâzürî'nin eseri Ahıska bölgesinin ne zaman İslam'la tanışması açısından faydalandığımız kaynak eserlerden biridir. Eser, bölgelerin kim tarafından fethedildiği geniş bir şekilde ele almaktadır.

2. İbnü'l-Esir'in (ö. 629/1232), *"El-Kamil fi't-Tarih"*[20] adlı eseri: Kısaca ***"Tarihü'l Kamil"*** olarak da bilinen bu eser, İnsanlığın yaratılışından M. 1230 yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarihti ihtiva etmektedir. Ahıska bölgesine gelip yerleşen Kıpçaklardan ve Kıpçak-Selçuklu ilişkisinden bahsederken çalışmamıza kaynaklık eden eserlerdendir.

3. Ebulgazi Bahadır Han'ın (1603-1663), *"Türk Şeceresi"*[21] adlı eseri: Ebulgazi Bahadır Han, tarihi hem yapan, hem de yazan hükümdarlardan biridir. Ebulgazi eserinde Türklerden bahsederken *"Kıpçak"* isminin doğuşu ve Oğuz destanında yer almasından da bahsetmektedir. Konumuz açısından başvurduğumuz önemli eserlerden biridir.

4. Evliya Çelebi'nin (ö. 1096/1685) *"Seyahatname"*[22] adlı eseri: Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en hassas dönemlerinden XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi'nin eserinin asıl adı ***"Tarih-i Seyyahı Evliya Efendi"***dir**.** 50 yıl (1630-1681) at üstünde gezerek Dünya tarihinin en önemli eserlerinden *"Seyahatname"*yi yazan ünlü seyyah Evliya Çelebi, eserinde Ahıska ve çevresi hakkında da geniş bilgi vermektedir.

5. Naima Mustafa Efendi'nin (ö. 1128/1716), *"Tarihi Naima"*[23] adlı eseri: Kısaca ***"Tarihi Naima"*** olarak bilinen eserin tam adı ***"Ravzatü'l-Hüseyin fi Hulâsati***

---

[19] Belazuri, *Futuhu'l-Buldan,* çev, Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
[20] İbnü'l-Esir*, El-Kamil fi't-Tarih,* çev, Abdülkerim Özaydın, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.
[21] Ebulgazi, *Türk Şeceresi,* Türkiye şivesine nakl eden: Dr. Rıza Nur, Amire Matbaası, İstanbul 1925.
[22] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* hzl. Yücel Dağcı ve Seyit Ali karaman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
[23] Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarihi Naîmâ,* haz, Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Ahbari'l-Hafıkayn"[24] olup Osmanlı Devleti'nin 1592-1660 yılları olaylarını ihtiva etmektedir. Konumuz açısından Osmanlı-Safevi ilişkilerine ışık tutan eserlerdendir. Çok bilinen ve meşhur olan bu eser aynı zamanda Osmanlı vakayinamesidir.

6. Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895), *"Tarih-i Cevdet"*[25] adlı eseri: Cevdet Paşa'nın Avrupa bilim âleminde de değerli bir kaynak olarak bilinen bu büyük eseri, Osmanlı Tarihinin 1774'ten 1824'de (yani Kaynarca Antlaşmasından Yeniçerilerin ilgasına) kadar geçen olaylarını ihtiva etmektedir. Ahıska bölgesinin Osmanlı topraklarına ilhakından sonraki dönem için konumuza ışık tutan en önemli eserlerden biridir.

7. 1595 tarihli ***"Defter-i Mufassal-i Liva-i Ahıska"*** isimli tahrir defteri: Gürcistan'da Türkoloji'nin kurucusu olan Sergey Cikiya (1898-1989), 1947 yılında tahrir defterini yayınlarken, asıl adı ***"Defter-i Mufassal-i Liva-i Ahıska"*** olan bu defterin adındaki ***"Ahıska"***yı ***"Gürcistan"***a çevirerek ***"Defter-i Mufassal-i Vilayet-i Gürcistan"*** ismini koymuştur. Bölgenin Osmanlıya ilhakından sonra kurulan *"Eyalet-i Çıldır"* ve sancaklarından bahsederken faydalandığımız eserlerden biridir.[26]

8. 1631 yılında hazırlanan ***"Koçi Bey Risalesi"***[27]**:** Osmanlı padişahlarından IV Murad'a rapor olarak sunulan eser, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli eserlerinden biridir.

9. 1694-1732 yıllarını muhtevî ***"Defter-i Cabâ-ı Eyalet-i Çıldır"***[28] isimli tahrir defteri: *"**Dcfter-i Cabâ"***da yıllık gelirleri içine alan ve Çıldır Eyaleti sipahilerinin emlakleri hakkında bilgi verilmiştir. Dcfter 180 sayfadan ibarettir ve 1106-1144 (1694-1732) yıllan arasındaki 38 yıllık dönem hakkında bilgi vermektedir.

10. Kazım Karabekir Paşa'nın (1882-1948), *"İstiklal Harbimiz"*[29] adlı eseri: Şark komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 1930 yıllarında yazdığı ve yayınlanmasını ailesine vasiyet ettiği, yakın tarihimizin bir bölümünü belgeleriyle en doğru olarak anlatan bu eseri, milli mücadele ve Ahıska Bölgesi'nin yeniden Osmanlı topraklarına

---

[24] *"Hüseyin'in Bahçesinde Doğu ve Batı Haberlerinin Hülasalarının Toplanması"* şeklinde ifade edilebilir.
[25] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
[26] *Defter-i Mufassal-i Vilayet-i Gürcistan,* haz, S. Cikiya, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi, Tiflis 1947.
[27] *Koçi Bey Risalesi,* hzl. Ali Kemali Aksüt, Vakit Matbaası, İstanbul 1939.
[28] *Defter-i Caba-ı Eyalet-i Çıldır: 1694-1732,* Yayımlayan: Tsısana Abuladze, Miheil Svanidze, Metsniereba Yayınları, Tiflis 1979.
[29] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* Yaylacık Matbaası, İstanbul 1969.

kavuşmasından bahsederken konumuza ışık tutan eserlerdendir. O dönem için faydalandığımız diğer kaynaklar ise şunlardır:

11. Svetlana Aliyeva'nın (1926-2011), ***"Tak Eto Bılo: Natsionalnıe Repressii v SSSR 1919-52 godı (Bu Böyle Olmuştu:1919-52 SSCB'de Ulusal Repressiyalar)"*** **adlı eseri:** Stalin kızı Svetlana tarafından kaleme alınan bu eser, konumuz acısından önem arzetmektedir. Rusya'da 1993 yılında yayınlanan eser, Sovyet döneminde acımasızca sürgün edilen halklar hakkında geniş bilgi vermektedir. Kitabın ilk sayfasında sürgün halkların sürgün yerleri ve tarihleri tablo şeklinde yer almaktadır. Konumuzu araştırırken faydalandığımız Rusça kaynaklardandır. Stalin dönemini araştırırken başvurduğumuz diğer kaynaklar ise şunlardır:

12. Ziya Bünyadov'un (1923-1997), ***"Qırmızı Terror"***[30] **adlı eseri:** Eserde ÇEKA ve KGB'nin katliam tutanakları yayınlanmıştır. Stalin vahşetinin doruğa çıktığı 1937-38 Repressiya dediğimiz yılları araştırırken başvurduğumuz en önemli kaynaklardandır.

13. Robert Conquest'in, ***"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları"***[31] **isimli makalesi:** Ahıskalı Türklerden ilk bahseden ve sürgünle ilgili bilgiler veren ilk Batılı yazar Conquest'tir. Konumuzla ilgili Batılı kaynak olması açısından önem arzetmektedir. Faydalandığımız diğer Batılı kaynaklar ise şunlardır:

14. Asif Hacılı'nın, ***"Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti"***[32] **adlı eseri:** A. Hacılı tarafından hazırlanan bu kitap Azerbaycan'da Ahıskalılar'la ilgili yayınlanan ilk eserdir. Eser, arşiv ve matbu belgeler esasında hazırlanmıştır. Konumuz açısından önemli eserlerden biri sayılmaktadır.

Çalışmamızda 14 Kasım 1944 sürgününü yaşayan kaynak şahıslar diyebileceğimiz ***Feteli Ridvan Oğlu DEDEYEV***[33] ***ve Cabbar Merdeli Oğlu ARSLANOV'***un[34] anılarına da yer verilmiştir.

---

[30] Ziya Bünyadov, *Qırmızı Terror,* Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1993.

[31] Robert Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* çev, Eşref Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 50, Ekim: 1987.

[32] Asif Hacılı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* Bakı Gençlik 1992.

[33] Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=cutiMsWwt-g, 14 Şubat 2013.

[34] Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=pMw5cPZdbAs, 13 Şubat 2013.

B. Araştırmalar ve Umumi Eserler

1. Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu'nun (1917-2005), ***"Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar"***[35] **isimli eseri:** Ünlü Türkolog Kırzıoğlu, Türkiye'de Ahıska Bölgesiyle ilgili araştırmalar yapan ve yazan ilk bilim adamıdır. Kıpçak Türkleri açısından en kapsamlı çalışma olan bu eser, konumuz açısından da öneme sahiptir. Özellikle de ***"Kıpçak"***lardan ve ***"Kıpçaklı Atabek"***lerden **(1268-1578)** bahsederken istifade ettiğimiz en önemli kaynaklardan biridir. Kırzıoğlu'nun Bibliyografya'da verdiğimiz diğer eserleri de konumuz açısından en çok faydalandığımız eserlerdendir.

2. Yunus Zeyrek'in, ***"Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri"***[36] **isimli eseri:** Hocası Kırzıoğlu gibi Türkiye'de Ahıskalı Türklerle ilgili en çok araştırma yapan Zeyrek, Ahıskalıları Türkiye'ye ve tüm Dünya'ya tanıtma adına birçok esere imza atmıştır. Onlardan en kapsamlısı 2001 yılında kaleme aldığı ***"Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri"*** adlı eseridir. Araştırmamızda eserlerinden en çok faydalandığımız yazarlardan biridir.

3. John F. Baddeley'in (1854-1940), ***"Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil"***[37] **adlı eseri:** Ruslar'ın Kafkasya'yı istilasını ayrıntılı şekilde ele alan ve edebi üslupla okuyucuya sunan Baddeley, konumuz açısından da önemli bilgiler vermektedir. Rusların Ahıska'yı ele geçirmeleri konusunu ve Ahıska'da Rus mezaliminden bahsederken en çok faydalandığımız eserlerdendir.

4. Zeki Velidi Togan'ın (1890-1970), ***"Umumi Türk Tarihine Giriş"***[38] **adlı eseri:** Z.V. Togan tarafından 1970 yılında bir kısım eklemelerle ikinci kez (ilki 1946'da yayınlanmıştır) yayınlanan bu eser, ***"Türk Tarihi"*** açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Araştırmamızda Ahıska Bölgesi'nin tarihinden bahsederken istifade ettiğimiz eserlerdendir. Konuyla ilgili başvurduğumuz diğer kaynaklar ise şunlardır:

---

[35] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
[36] Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.
[37] John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil,* çev, Sedat Özden, Çevik Matbaacılık, İstanbul 1989.
[38] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970

5. Akdes Nimet Kurat'ın (1903-1971), *"Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar"*[39] adlı eseri: Eserde, ***"Rusya Tarihi"*** IX. yüzyıldan 1917'ye kadar geniş bir şekilde incelenmektedir. Konumuzla ilgili olarak faydalandığımız eserlerden biridir. Rusya Tarihi'ni araştırırken faydalandığımız diğer eserler ise şunlardır:

6. Zakir Avşar-Zafer Tunçalp'ın *"Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri"*[40] adlı eseri: Türkiye Büyük Millet Meclisi yayını olan bu eser, bir takım istatistik bilgiler içermesi açısından konumuza ışık tutmaktadır.

7. Tahircan Kukulov'un, *"Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar"*[41] isimli eseri: Azerbaycan'da yaşayan Ahıskalı Tarih öğretmeni tarafından kaleme alınan eserde olaylar yazarın kendine has üslubuyla anlatılmaktadır. Kukulov kitabında Gürcü tarihçilerinin çelişkilerine dikkat çekmesi açısından eser önem arzetmektedir. Bu açıdan faydalandığımız eserlerden biridir.

Ayrıca ***"Bibliyografya"*** bölümünden de anlaşıldığı gibi hâlâ sürgün hayatı yaşayan Ahıskalı Türkler bulundukları her coğrafyada Ahıska konusuyla ilgili çok sayıda eserler ve makaleler yayınlamışlardır.

---

[39] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.
[40] Zakir Avşar-Zafer Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri,* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:73, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995.
[41] Tahircan Kukulov, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar,* İTK Matbaası, Bakı 1999.

II. Ahıska'nın Coğrafi Konumu ve Tarihi

A. Coğrafi Açıdan Ahıska Bölgesi

Kafkas sıradağları, Dinyeper, Don ve Volga nehirlerinin bitim noktalarından Güneye doğru Anadolu'nun yüksek yaylalarına, Bağdat ve Tahran'a, oradan da İran Körfezi'nden Hint Okyanusu'na yönelen eski yolların kesiştiği yerde bulunmaktadır.[42] Gürcistan'ın Batum limanına uzanan güzergâhında yer alan Ahıska bölgesi, Güney Kafkasya coğrafyasında özel bir öneme sahiptir.[43] Burası Kuzeyde Borjoma, Güneyde Çıldır düzlüğüne, Doğuda Borçalıya, Batıda Acar topraklarına dayanmaktadır. Beş ilçeye ayrılan bu bölgenin denizden yüksekliği 1100 m., yüzölçümü ise 6160 km^2'dır.[44] Ahıska şehri, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan iliyle sınır teşkil eden, şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan, çok eski bir Türklük yurdunun merkezi olarak bilinmektedir.[45]

Ahıskalı Türkler, Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Abastuban, Adigön,[46] Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hırtız gibi önemli yerleşim birimleri ile iki yüzden fazla köyün merkezi olan Ahıska şehri, Türkiye sınırına 15 km. mesafede bulunmaktadır.[47] Posof Çayının iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Ayrıca Türk sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlamaktadır. Ahıska topraklarının en önemli akarsuyu Kür nehridir. Batı'dan gelip Ahıska'ya ulaşmadan birleşen Posof ve Adigön çayları, şehrin doğusunda Kür ırmağına karışır ve Hazar Denizine doğru akar.[48]

---

[42] Kafkas halkları için bkz: Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* C. 1, ss. 365-369.
[43] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* C. 1, s. 368; Alexandre Grigoriantz, *Kafkasya Halkları,* çev, Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yayınları, İstanbul 1999, s.16.
[44] Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yasayan Kitaplar, İstanbul 2000, s. 108; Türk Ansiklopedisi, *"Ahıska",* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, I, 235.
[45] Yunus Zeyrek, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX, s. 520.
[46] Halk arasın da Adıgün diye kullanılsa da doğru olanı Adigön'dür. Osmanlı fetihleri zamanında Altunkala olarak bilinmektedir.
[47] Ahmet Kürşat Somuncuoğlu, Yasin Uludere, *"Oğuz Beldesi Ahıska",* Gencay Aylık Fikir-Kültür ve Gençlik Dergisi Yıl 1, Sayı 1, Şubat 2012. ss. 10-14.
[48] Zeyrek, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* s. 520.

Kür nehri, Posof ve Adigön çayları ile bu çaylara karışan derelerin suladığı verimli topraklar, tarıma çok elverişlidir.[49] 1940 yılında bulunan linyit (birleşimindeki karbon oranı % 60-70 olan, kahverengi veya siyah kömür) madenleri Ahıska'nın önemini giderek arttırmış ve burada enerjiye dayalı endüstri tesisleri kurulmuştur.[50] Coğrafi koşullar, Ahıska'yı ülkenin diğer bölgelerinden farklılaştırmaktadır. Bu bölgenin altı ay süren kar yağısı ve -20 dereceye varan soğuğu ile ifade edilebilecek olan sert iklimi, bölgenin, *"Gürcistan Sibirya'sı"* olarak tanınmasına yol açmıştır.[51]

B. Ahıska Bölgesinin Tarihi

Ahıska ve çevresi, çok eski devirlerden beri, insanların topluluk halinde yaşadığı bilinen bir bölgedir. Milattan önceki çağlarda Hurriler, onları takiben Urarrular, Kimmerler ve Sakalar buralara hâkim olmuşlardır.[52] İslâm ordularının bölge'ye (Kafkasya) yönelik harekâtı ise Hz. Ömer devrinde başlamıştır.[53]

Ahıska bölgesi ilk İslâm fetihleri sırasında üçüncü halife Hz. Osman'ın (644-656) hilâfeti döneminde Şam Valisi Muâviye'nin kumandanlarından Habib b. Mesleme tarafından (645-46) fethedilmiştir.[54] Ahıska ve çevresine tarihte Mesketya da denilmektedir.[55] Özellikle Gürcistan'da bu bölge, *"Meskhetia"*[56] veya *"Ahıska-Cavaheti"* olarak anılmaktadır.[57] Nitekim Batı ve Rus kaynaklarında Ahıskalı Türklere, *"Mesket Türkleri"* denilmiş ise de,[58] Ahıskalılar bundan rahatsızlık duymuş ve kendilerinin Mesket[59] değil, Ahıskalı Türk olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir.[60] Buraya bu ismi veren Mesk/Meskh/Meskhi kavmi hakkında kesin bilgilerden söz

---

[49] Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001, s. 9.
[50] İdris Bostan, *"Ahıska", DİA,* İstanbul 1988, I, 526-527.
[51] Tekin Taşdemir, *Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar,* IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 18.
[52] Zeyrek, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* s. 520.
[53] Hüsamettin Karamanlı, *"Gürcistan", DİA,* İstanbul 1996, XIV, 311.
[54] Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, çev, Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, ss. 289-290; Mirza Bala, *"Gürcistan", İA,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, IV, 838.
[55] Ali Paşa Veyseloğlu, *Ahıska Türkleri'nin Daramı,* Ocak Yayınları, Ankara 1999, s. 1.
[56] *ASE, "Meskheti",*Bakü, 1982, IV, 446.
[57] Zakir Avşar, Zafer Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri,* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:73, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995, s. 7.
[58] Oskari Pentikäinen, Tom Trier, *"Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks (ECMI Working Paper 21, September 2004)",* August 2004, ss. 6-7.
[59] Hatta bu konuda Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu'nun *"Ne 'Mesket' Ne 'Misket', Ahıska Türkleri'dir"* başlıklı makalesi de vardır. Bu makale için bkz: Kırzıoğlu, *"Ne 'Mesket' Ne 'Misket'; Ahıska Türkleri'dir",* Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı 268, Yıl 38, Ankara 1989. ss. 17-21.
[60] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 105-109.

edemeyiz. Tarih kaynakları böyle bir kavimden bahsediyorsa da bu kavim hakkında açık bilgi vermemektedir. Bu konuda kısaca şunlar söylemek mümkündür: Mesk kavmi, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayanır.[61] Meskler, Kartvel (Gürcistan) güneyinde yaşamış Gogarlı (İskit) ve Turanî yerli Hıristiyan halkıdır.[62]

Ahıska/Mesketiya bölgesinin Türklük tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Ciddi kaynaklar Makedonyalı İskender'in M.Ö. IV. yüzyılda Kafkasya'ya geldiği zaman burada Türklerle karsılaştığını haber vermektedir.[63] Burada bahsedilen Türkler, Ahıskalı Türklerin ataları Kıpçak ve Bun-Türkler olduğu ileri sürülmektedir.[64] Fransız Türkolog Brosset (1802-1880), Bun-Türklerin Turanlı olduğunu bildirmektedir.[65] Gürcü dilci Marr'a göre de Bun-Türk'ü yerli Türk anlamına gelmektedir. Bu bilgiler Çoruh ve Kür boylarında, dolayısıyla Kafkasya'da Türklük tarihinin ne kadar eskilere gittiği konusunda kesin bir fikir vermektedir. Bu mevzu hakkında bizleri bilgilendiren bir başka ünlü tarihçi de Güney Azerbaycanlı Muhammed Taki Zehtabi'dir. Yunus Zeyrek *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri* isimli kitabında Zehtabi'nin bu görüşlerini şöyle özetlemektedir:

> "İskender Kafkasya'ya geldiğinde Bun-Türklerle karşılaştı. Bun-Türkler Kür ırmağı sahillerinde yaşıyorlardı. Gürcü âlimi Takayşvili, bu elleri Türk göstererek, Bun-Türkler, ya Türkler ya da Turanlılardır, demektedir. Akademik Marr da Bun-Türkleri Hun Türkleri olarak da gösterirler. Gürcü âlimleri Bun-Türklerle Kıpçaklar arasında fark görmüyorlar. Buda tabiidir. Çünkü bunların her ikisinin dili, adet ve ananesi, dini inançları, hayatı vs. aynıydı, her ikisi de Türk idi. Kuman, Kırgız, Tatar ve Kara Kırgız dillerinde Bun, soy / nesil demektir. Bun Türk, Türk soyu, Türk nesli demektir."[66]

Türklerin Ahıska dediği şehre, Gürcüler, Samskhe, Akhalsikhe[67], Sa-Atabago gibi isimler kullanmaktadırlar.[68] Bunlardan Samskhe / Meskhi yurdu, Akhalsikhe / Yeni

---

[61] Daha geniş bilgi için bkz: A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, C. 1, ss. 409-410.
[62] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 113.
[63] Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar),* çev, Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 16.
[64] Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar,* y.y, Ankara 2001, s. 132; Rüstem Şakirov, *"Tarihte Ahıska Türkleri Garibem Bu Ellerde"*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi GSE, 2002), s. 3.
[65] Marie Felicite Brosset, *Histoire de la Georgie,* S. Petersbourg 1849, s. 33.
[66] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 11.
[67] *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, haz, Mithat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 37.

kale, Sa-Atabago / Atabek yurdu[69] anlamına gelmektedir.[70] Bu isimler bile, bölgenin çok eski bir Türk memleketi olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Ahıska bölgesinin tarihi bir Türk yurdu olduğunun bir diğer delili de Dede Korkut Hikâyelerinde Ahıska'dan bahsedilmiş olmasıdır. Nitekim Ahıska Bölgesi, Türklerin şaheseri olan Dede Korkut Kitabı'nda Ak-Sıka / Ak-kale olarak geçmektedir. Gürcü Kralı I. Vaktan Gorg Aslan'ın krallığı çağında (482) ise, Akesga veya Ak-Eska adıyla anılmaktaydı.[71] Daha sonra Ahıska ve çevresi, (Kars, Ahıska ve Çoruh boyu) Sultan Alparslan tarafından Bizans'tan alınarak 1068'de Selçuklu ülkesine katılmıştır.[72]

1. Kıpçaklar

Kıpçak bir Türk kavmi ve bu kavmin rehberliği altında kavmî bir birliğin adıdır.[73] Kıpçaklar'ı Bizanslılar ve Latinler *"Kumanos, Cumanus, Komani",* Ruslar *"Polovets Kıpçaki",* Almanlar ve diğer Batılı milletler *"Falben, Valani, Pallidi",* Ermeniler *"Khartes", Macarlar "Kun"* adlarıyla zikretmişlerdir. Bu adların ortak anlamı *"sarı, sarımsı, solgun"* manalarını ihtiva etmektedir. İslam kaynaklarında *"Kıbcâk, Kıbşâk, Kıfçak",* Gürcü kaynaklarında *"Kifşak, Hifşah"* şekillerinde geçen kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır.[74] Kıpçaklar'ın adının ilk defa geçtiği Rus yıllıklarında Türkmen, Peçenek ve Uzlar'la aynı kavimden oldukları vurgulanmaktadır. Kaynaklarda çoğunlukla Kumanlar adı altında zikredilen Kıpçaklar, İrtiş boylarındaki Kimekler'in İşim-Tobol vadilerinde oturan bir kolu olarak bilinmektedir.[75]

---

[68] Evliya Çelebi *"Ahıska"* isminin farklı telaffuzları hakkında şöyle demektedir: *"Meşhur galatı üzere halk dilinde Ahıska, Ahkiçka, Ahçiska, Akıska, Akhıska ve Akısha derler. Zira dört tarafında çeşitli diller konuşan insanlar olduğundan her biri bir lehçe ile isim komuşlardır ama Padişah Defterhanesinde 'Eyalet-i Çıldır'a (Çıldır eyaletine) mutasarrıf vezirim fülân paşa' diye yazılır."* Bkz: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* s. 372.

[69] M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 203.

[70] Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, s. 154.

[71] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952, ss. 64-65; Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 14.

[72] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 161; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 12; Berşan Gölen, *"Ahıska'nın Elden Çıkışı",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 1996), s. 2.

[73] R. R. A, *"Kıpçak "İA,* MEB, İstanbul 1977, VI, 713-716.

[74] Kuman-Kıpçak kelimesinin etimolojik izahı hakkında bkz: Gökbel, *a.g.e,* ss. 27-32.

[75] Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu: Kıpçaklar,* çev, Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, ss. 17-18; Mualla Uydu Yücel, *"Kıpçaklar", DİA,* Ankara 2002, XXV, 420-421

Türk mitolojisine[76] göre Kıpçaklar, Oğuz-Han'ın bir evlatlığı idiler. Oğuz-Han destanına göre, Kıpçak'ın babasını Oğuz-Han evlatlık olarak almış ve yetiştirmiştir. Sonradan Kuzey bölgelerini idare etmek için Oğuz-Han, Kıpçak'ı göndermiş ve bu bölgeler Kıpçak'ın soylarından meydana gelmiş olan *"Kıpçak Türkleri"* ile dolmuştur.[77]

Nitekim *"Kıpçak"* isminin doğuşu, Oğuz Destanı'nda şöyle anlatılmaktadır: *"Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca girip çocuğu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz, adını Kıpçak koydu."*[78] Başka bir kaynakta ise şöyle geçer: *"Eski Türk dilinde içi boş ağaca Kıpçak derlermiş. Onun için o oğlan ağaç içinde doğdu diye adını Kıpçak koydular. Bu günkü şiveyle içi boş ağaca Çıpçak derler, zamanla k (harfi) ç'ye tebdil etmiştir. O oğlanı Han kendi yanında büyüttü. Bütün Kıpçak halkı onun neslindendir. Oğuz Han zamanından ta Cengiz han zamanına kadar Tin ve İdil ve Yayık, bu üç suyun yakasında Kıpçak'tan başka il yok idi. Dört bin yıla kadar o yerlerde oturdular. Onun için o yerlere 'Deşt-i Kıpçak' derler.'"*[79]

Deşt-i Kıpçak Farsçada Kıpçak bozkırı anlamına gelmektedir. XI. yüzyılda yaşayan İranlı yazar Nasır-i Hüsrev *"Divan"*ında Harezm'in kuzeydoğu sınırına kadar uzanan bozkıra *"Deşt-i Kıpçak"* adını vermiştir.[80]

Kıpçak/Kumanların ana yurtlarını terk ederek Batı'ya doğru harekete geçmeleri, X. yüzyılın başlarında Çin'in kuzeyinde kurulan Kıtay Devleti'nin genişlemesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kıtaylar kuvvet kazandıkça, bazı Türk zümrelerini Batı'ya doğru itmişler ve bu itişin neticesi Kıpçaklara da dokunmuş, bazı Kıpçak boylarının yer değiştirmesine sebep olmuştur.[81]

---

[76] Mitoloji bir tarih belgesi değildir. Fakat milletlerin komşuları hakkındaki fikir ve düşünceleri aydınlatmaları bakımından, bir tarihçi için büyük bir önem taşırlar. Bkz: Gökbel, *a.g.e,* s. 36.
[77] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* Kömen Yayınları, Ankara 1979, ss. 152-153.
[78] A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı,* y.y, İstanbul 1972. s. 26.
[79] Ebulgazi, *Türk Şeceresi,* Türkiye şivesine nakl eden: Dr. Rıza Nur, Amire Matbaası, İstanbul 1925, ss. 23-24.
[80] Ahincanov, *a.g.e,* s. 17.
[81] Gökbel, *a.g.e,* s. 128.

Ahıska ve çevresine gelen en son Türk grubu Kıpçak Türkleridir. Kıpçaklar dışında bölgeye gelen diğer Türk kavimleri, hatta Moğollar dahi burada kalıcı bir hâkimiyet tesis edememişlerdir. Batı Göktürk topluluklarından biri olarak bilinen Kıpçaklar, Volga nehri üzerinden batıya doğru yönelmişlerdir. 1068 yılında Rus knezlerinin müttefik kuvvetlerini yenerek güney Rusya sahasına yerleşmişler ve Karadeniz'in kuzeyini ellerinde tutmuşlardır.[82] Bu konu da Ahmet Gökbel şu bilgilere yer vermektedir:

> "Kıpçakların Moğol istilasına kadar bir buçuk asırdan fazla bir süre Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları hükümleri altında tutuşları, Rus ve Balkanlar tarihinde derin izler bırakmışlardır. 1055 yılında Preyaslavl Knezi ile bir anlaşma yapan Başbuğ Boluş'tan sonra Kıpçaklar 1061'de Rusları yenip 1068'de kendilerinden kaçan bazı Uz ve Peçenek guruplarını hizmete aldığı bahanesiyle yine Preyaslavl'a girerek Rus knezlerinin birleşik ordusunu perişan ettiler. Çernigov knezliğine kadar sokuldular. 1071'de Rostovtsev, Niyatin bölgesine, 1079'da Voin kasabasına, ertesi sene Novgorod sahasına akınlar yapan Kıpçaklar, 1080'li yıllarda hâkimiyetlerini Don-Dnyester ağırlık merkezi olmak üzere, Balkaş Gölü-Talas havalisinden Tuna ağzına kadar yaymışlardı. Kafkaslar'da Kuban bölgesi, Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını içine alan Kıpçak sahası o zamandan itibaren İslam kaynaklarında *"Deşt-i Kıpçak"* adını almış, Batı kaynaklarında *"Comania"* (Komanya) şeklinde anılmıştır."[83]

XI. yüzyıl sonlarında Balkaş Gölü'nden Batı Karadeniz'e kadar muazzam bir bölge Kuman/Kıpçakların eline geçmişti. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu bölgeye Kıpçak Bozkırı veya Kumanya deniliyordu.[84] Ruslarla mücadele aralıklarla devam ediyordu. Kuman Türkleri ile Ruslar arasındaki savaşlar ne kadar şiddetli ve devamlı olursa olsun Ruslar, Kumanları mahvedememiştir. Hatta 1185'te Başbuğ Könçek idaresindeki Kıpçak/Kuman kuvvetleri, Prens İgor'un emrindeki Rus ordusunu aşağı Don boyunda kuşatarak tamamıyla imha etmiştirler.[85] Millî Rus destanı olan *"İgor Bölüğü Destanı"* (Slovo o Polku İgoreve) konusunu işte bu savaştan almaktadır.[86]

---

[82] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 12.
[83] Gökbel, *a.g.e*, s. 129
[84] Laszlo Rasonyı, *Tarihte Türklük,* Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971, ss. 146-147; Kukulov, *a.g.e,* ss. 21-22.
[85] Erol Güngör, *Tarihte Türkler,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1988, ss. 49-50.
[86] Rus bilim adamları tarafından Rus ve Dünya tarihinin paha biçilmez destanı olarak gösteriler Slovo o Polku İgoreve yani İgor Bölüğü Destanı, hem Rus hem de Türk tarihi açısından son derece önemli bir kaynaktır. Milli Rus edebiyatının ilk örneği olan bu destanın konusunu Ruslarla-Kumanlar'ın 1185 yılında yaptıkları savaş teşkil etmektedir. Her ne kadar bu Destanın sahte olduğunu ileri sürenler olmuş ise de (Fransız Profesör Andre Mozan gibi), Sovyet Rusya'da birçok defa neşredilmiş ve birçok inceleme konusu olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Mualla Uydu Yücel, *"Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihide İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi*", Türk Tarih Kurumu, Belleten, C. LXX, Sayı 258, Ağustos 2006, ss. 223-

Don ve Kuban dolaylarındaki Kuman/Kıpçak Türklerinin Gürcülerle yakın münasebetleri olmuştur. Gürcü Kralı II. David, Selçuklulara karşı savaşacak ordusu olmadığından, Kıpçak Türklerinden müteşekkil 45.000 aileyi (1118-1120) ülkesine davet etmiş ve onlara toprak ve başka mülkler dağıtmıştır.[87] Zeki Velidi Togan konu hakkında şu bilgilere yer vermektedir: *"Kıpçakların Müslüman olanları Selçuklulara hizmet maksadıyla Derbent tarikiyle, Hıristiyanları da Gürcü kralları tarafından davet edilerek Daryal tarikiyle mütemadiyen Kafkasya cenubuna geçtiler."*[88]

İbnü'l-Esir, *"el-Kamil fi't-Tarih"* isimli esrinde hicretin 514'cü yılı (1120-1121) olaylarından bahsederken Hıristiyan Kıpçakların Gürcülerle birlikte savaştığını ve Gürcü ordusunun öncü birliklerini oluşturduğu yazmaktadır.[89]

Gürcülerle irtibat kuran Kıpçaklar daha çok Don ve Kuban bölgelerinde bulunan kabilelerdir. Kıpçak başbuğu Atrak'ın güzelliğiyle meşhur olan kızının Gürcü Kralı Bagratlı II. David ile evlenmesinden sonra Don-Kuban boyundaki Kıpçaklar'la Gürcüler arasında yakın münasebetler daha da gelişmiştir.[90] Kral II. David 1118'de Çoruh, Kür dolaylarına yerleşen Kuman-Kapçakları'ndan 40.000 kişilik mükemmel bir atlı ordu oluşturmuştur. Gürcüler, bu atlı Kıpçak kuvvetleri sayesinde Anadolu Selçukluları'nın hücumlarına karşı koymuşlar ve Şirvan, İran ve İrminiye'ye başarılı seferler düzenlemişlerdir. Kıpçakların bir kısmı Kırım'da yerleşerek ticaret hayatına atıldılar ve orada şehir ve kasabalar kurdular. Bir kısmı da daha güneye, Kafkaslara doğru indiler. Kıpçak Eli'nde daha sonraları 1241'de Altın Orda Devleti kurulmuş ve bu devletin kurulmasından sonra Kıpçakların hiçbir rolü ve kuvveti kalmamıştır.[91]

Ahıska ve çevresi, Kıpçak Türklerinin hem milattan önce, hem de milattan sonraki asırlarda gelip yerleştikleri, şehirler kurdukları, eski bir Türk yurdudur. Dolayısıyla M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Kafkaslar'ın kuzeyinden güneye geçip

---

237; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972. ss. 88-89.

[87] Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia*, Gürcüstan Tarihi,* çev, H. Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 1997. s. 142.

[88] Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* ss. 199-200.

[89] İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih,* çev, Abdülkerim Özaydın, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987, C. X, s. 450.

[90] Cevat Hey'et, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış,* hzl. Melek Müderriszade, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 34.

[91] Yücel, *a.g.mad,* 420-421.

Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yerleşen Kıpçaklara *"İlk Kıpçaklar"*, bu bölgeye XII. yüzyılda gelenlere de *"Son Kıpçaklar"* veya *"Yeni Kıpçaklar"* (Gürcüce: Kivchakni Akhali) denilmektedir.[92] Bugün Posof'da bulunan Cak Suyu'na adını veren ve bu suyun kenarındaki Cak Kalesi'nde ocaklı olarak yaşayan Kıpçaklı I. Sargis, Tebriz'de İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'dan Atabek unvanını almış[93], Artvin, Ardahan ve Ahıska bölgesinin İlbeyi olarak 1268 yılında Atabekler Sülalesini kurmuştur.[94] Ahıska Kıpçak Atabekliği, Gürcü kaynaklarında *"Sa-Atabago"* (Atabek Yurdu) olarak geçmektedir.[95]

XVI. yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri Hükümetinin sınırları Azgur'dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar uzanıyordu. Bugünkü halk kültüründen de anlaşılıyor ki, Ahıskalı Türkler ile Posof, Ardahan, Artvin, Ardanuç, Şavşat, Yusufeli, Tortum, Narman ve Oltu halkı aynı köktendir. Diğer göçebe Türkler'de olduğu gibi başlangıçta Şamanist olan Kıpçaklar'ın bir kısmı zaman içerisinde Hıristiyanlığı benimseyerek özellikle Ortodoks kilisesine bağlanmışlar, bir kısmı da Kırım, Kafkaslar ve İdil Bulgarları ülkesinde görüldüğü gibi Müslüman olmuşlardır.[96]

2. Atabekler Dönemi

Ardahan-Artvin ve Ahıska bölgelerinin hâkimi olan Kıpçak Atabekler, Akkoyunlu, Karakoyunlu, İlhanlı ve Calayırlı gibi Türk kökenli devletlerin bir bağlısı olarak bölgeye hükmetmişlerdir. Abaka Han'ın önemli desteğiyle kurulan bu düzen içerisinde 310 yıl süren Atabek hükümdarlığının en önemli ortak özelliği devamlı Gürcülere karşı olmasıdır.[97] Atabekler yönetimi, Anadolu'nun en uzun ömürlü Türk Beyliği olmuştur.[98]

Bir taraftan Osmanlının 1481'de Trabzon'u ele geçirmesi, diğer taraftan da Akkoyunlular'dan sonra İran da yönetimin Safevilerin eline geçmesi, Kafkasya'da Osmanlı-Safevi rekabetini başlatmıştır. Hatta XVI. yüzyıl boyunca Osmanlılar

---

[92] Zeyrek, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* s. 521.
[93] Gökbel, *a.g.e,* s. 160.
[94] Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* s. 258; Hakan Sargın, "*Ahıska Türkleri İle İlgili Politikaların Stratejik Boyutu",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 2006), s. 3.
[95] Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar,* s. 154.
[96] Yücel, *a.g.mad,* 420-421; Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar,* s. 132.
[97] Daha geniş bilgi için bkz: Bilge, *a.g.e,* ss. 203-205.
[98] Gökbel, *a.g.e,* s. 161.

Safeviler'le mücadele etmek zorunda kalmışlardır.[99] Bu mücadele Anadolu ve İran'da kurulan iki büyük medeniyetin çatışmalarının son halkasıdır. Osmanlı-Safevî rekabeti İslam tarihinin Sünnilik ve Şiilik rekabetinin mezhep boyutundan siyasî boyuta intikal eden en önemli dönemlerinden biridir.[100]

Bu sırada Ahıska, Ahılkelek, Altunkala, Çıldır, Ardahan, Şavşat, Artvin (Yusufeli) ve İspir bölgelerini içine alan Atabek Yurdu Ortodoks Kıpçaklı Beyliğin başında olan Mirza Çabuk (1502-1516) Osmanlılara bağlı kalmıştır.[101] Kıpçak Atabeği Mirza Çabuk, 1508'de Trabzon Sancak Beyi Şehzade Yavuz Selim'e kendi askeriyle öncülük etmiş, Batı Gürcistan'ın Osmanlı'ya itaatinin sağlanmasında büyük rolü olmuştur. 1514'te Çaldıran Seferi'nde de Osmanlı ordusuna gidiş dönüşte, sürülerle etlik koyun, yüzlerce yük yağ, bal ve un vererek yardımda bulunmuştur.[102]

1551 yılı baharında, Erzurum Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa, Atabek topraklarından Ardanuç, Ardahan ve Şavşat bölgelerini zapt etmiş, bu yürüyüş sırasında Osmanlı sınırı, Posof-Acara arasındaki Arsıyan dağına kadar genişlemiştir.[103] Zira bu dönemde Atabekli II. Keyhüsrev, Safevî yönetiminin altındaydı. Elinde de Ahıska, Ahılkelek, Adigön/Koblıyan, Tümük ve Azgur bölgeleri bulunuyordu.[104]

1 Haziran 1555 yılında Safevîlerle yapılan *"Amasya Antlaşması"*[105] sırasında, Başvezir Kara Ahmet Paşa, İran elçisiyle Şah Tahmasib'e bir *"cevapname"* göndererek, kendisine tâbi bulunan Atabek II. Keyhüsrev'in başkent edindiği Adigön/Altunkala'nın da Osmanlılara tesliminde ihmal olunmamasını bildirdi. Atabeklerin Altunkala'sını Osmanlılara teslim etmeyen Şah, II. Keyhüsrev'in koruyucu-naibi Varaza'yı

---

99 İsmail Safa Üstün, *"İran", DİA,* İstanbul 2000, XXII, 400.
100 Mustafa Eravcı, *"Osmanlı-Safevî Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar",* Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 28, Konya 2010, s. 250.
101 Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* s. 101.
102 Bilge, *a.g.e*, s. 39; Fahrettin Kırzıoğlu, *"Ahıska Bölgesi ve Türklük",* Bizim Ahıska, Yıl 9, Sayı 30, Ankara 2013, s. 15.
103 Fahrettin Kırzıoğlu, *"Ahıska Bölgesi ve Türklük",* s. 16.
104 Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 15.
105 Osmanlı Devleti (Kanuni) ile İran (Şah Tahmasb) arasında yapılan ilk antlaşmadır. Karşı taraftan herhangi bir saldırı olmadıkça Osmanlı hudut beylerinin İran'a karşı harekete geçmeyecekleri, İranlı hacıların kutsal yerleri ziyaret için Osmanlı topraklarından geçmelerine izin verileceği gibi maddeler antlaşmanın esasını teşkil etmektedir. Amasya Antlaşması, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra II. İsmail'in tahta geçmesine kadar yaklaşık yirmi beş yıl yürürlükte kalmıştır. Bkz: İlhan Şahin, Feridun Emecen, *"Amasya Antlaşması", DİA,* İstanbul 1991, III, 4-5.

gönderterek Osmanlı kalelerine tecavüzler yaptırtması üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a bir *"Name-i Hümayun"* göndererek sert bir şekilde uyarmıştır.[106] Şah Tahmasb'a gönderilen *"Name-i Hümayun"*da özetle şöyle deniliyordu: *"Amasya'da Elçiniz ile barış antlaşması yapılmıştı. Hîn-i sulhda (1554 Erzurum Barışında) hudûd-i memleket ve serhadd-i vilâyet ne keyfiyyet üzre ise, ondan tecavüz olunmayub, ale'l-hâlihi ibka oluna diye kararlaştırılmıştı. Böyle iken, birtakım beyinsiz şerirlerin, gönüllerinde iman olmayanların, fitne ile fesadlarını arttırdıkları görülüyor."*[107]

Başkentleri Ahıska olan Kıpçak Atabeyler (1268-1578) 310 yıl bölgeyi idare etmişler ve Lala Mustafa Paşa komutanlığında Osmanlıların gelişine kadar (1578) İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu Calayırlı gibi Müslüman Türk Devletlere tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.[108]

C. Ahıska'nın Osmanlıya İlhak Edilmesi ve Eyalet-i Çıldır

1548 yılının yaz ayında Tahmasib'ın oğlu İsmail Mirza komutasında büyük bir Safevi ordusu ansızın Kars'ı basmış, bunu fırsat bilen Atabekler de taarruza geçerek Yusufeli, Artvin ve Tortum'u işgal etmiştirler. Kanuni Sultan Süleyman'ın buyruğuyla, 1548 Temmuzunda Atabek Yurdu'na giren Osmanlı ordusu buraları yeniden fethedip bir sancak halinde Erzurum'a bağlamıştır.[109]

1549'da Vezir Ahmet Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Neriman yakınında Safevilere karşı savaşı kazandıktan sonra, bütün Çoruh boyu Erzurum'a bağlanmış, Kars ve Ardahan'ı Safevi baskın ve yağmalarından kurtaran Kanunî, Amasya antlaşması ile barışı sağlamıştır.[110]

Doğu seferine, yani Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ın fethine, Kanuni'nin torunu Sultan III. Murat[111] (1574-1595) devrinde karar verilmiştir.[112] Bu döneminde, Osmanlı

---

[106] Kukulov, *a.g.e,* ss. 26-27.
[107] Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* ss. 248-249.
[108] Buntürk, *a.g.e,* s. 11.
[109] Buntürk, *a.g.e,* s. 20.
[110] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 522.
[111] O devirde Osmanlı Devleti, dünyanın en kudretli imparatorluğu durumundaydı. III. Murad'ın ilk zamanlarında Lehistan (Polonya), Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuş ve Osmanlı nüfuzu Baltık kıyılarına dayanmıştı. Vâdi's-Seyl zaferiyle de (4 Ağustos 1578) Portekiz ordusu hezimete uğramış ve Kuzey Afrika da Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Böylece Osmanlı sınırları Atlas Okyanusu'na ulaşmıştır. Bkz: Atilla Şahiner, *Osmanlı Tarihi,* Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 150.

Devleti'nin doğu hududunda meydana gelen bazı hadiseler, uzun bir saltanat süren Şah Tahmasp'ın 1576'da ölümünden sonra gelişen olaylar, yeni bir Osmanlı-Safevî savaşını gündeme getirmiştir. 1578'de, doğu hududundaki beylere hükümler yazılarak, İran'a iltica eden Ekrad beylerinin himaye edildiği, Sünni halka zulüm yapıldığı bildirilerek harp kararının verildiği ilan edilmiştir.[113]

Osmanlı Devletiyle Safevîler arasında, öteden beri süregelen bir Sünnî-Şiî meselesi olmakla birlikte, bu seferin yegâne sebebi bu olmamıştır. Asya'dan gelen Hac ve ticaret yollarının kontrolü, Şiî Safevî yönetiminin, Anadolu ile Türkistan'ın arasını kesmesi, Rusların, 1556 yılında Astarhan Hanlığını işgaliyle Türkistan ile Kazan-Kırım yolunun da kapanması ve nihayet, Şirvan'ın Sünnî halkının yardım dilekleri, Osmanlı'nın dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Kısacası; Osmanlı Devleti'nin Şark Seferi'ndeki amaçlarını, Şiî baskısıyla *"Sünnî vergisi"* ödeyen Dağıstan ve Şirvan halkını korumak, Kanunî Devri'nden beri Gürcistan krallarının Safevîlerle karşı yardım taleplerine cevap vermek, Hac ve ticaret yollarını açarak, Hazar Denizi sahillerini kontrol etmek ve bu yolla Türkistan'a ulaşmak şeklinde özetlenebilir.[114]

Şark Seferi için 69 yaşındaki Lala Mustafa Paşa, Serdar tayin edildi.[115] Lala Mustafa Paşa, 28 Nisan 1578'de Üsküdar'dan hareket ederek, 2 Temmuz'da Erzurum'a geldi.[116] Diğer taraftan: Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Karaman, Maraş ve Halep Beğlerbeğileri de, askerleriyle beraber Serdarın maiyetine verildi.[117] Daha önce Diyarbekir Beylerbeyi olan Özdemiroğlu Osman Paşa da, bu sefere katılacaktı. Lâkin Türk ve Müslüman olan bir ülkeye karşı savaşılırken, ölenlerin şehit, öldürmenin sevap, tutsaklarla mallarının da helâl sayılıp sayılamayacağı, tereddüt konusuydu. Bununla ilgili olarak Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendinin, 1 Ocak 1578 tarihli Fetvasıyla, Padişâhın Fermanı, Lala Mustafa Paşaya verildi.[118] Fetvada, makul sebepler ortaya konularak, seferin caiz olduğu, Fermanda da seferle ilgili takip edilmesi gereken

---

[112] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* C. 1, s. 374.
[113] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612),* İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, ss. 23-25.
[114] Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Pasa*, Neyir Matbaacılık, Ankara 2001, s. 2.
[115] Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),* ss. 274-275; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, s. 59; Bilge, *a.g.e,* ss. 60-61.
[116] Bilge, *a.g.e,* s. 61.
[117] Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* Tan Matbaası, İstanbul 1959, ss. 1318-1319.
[118] Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* ss. 280-281.

hususlar sıralanıyordu.[119] Böylece İran seferi serdarlığına tayin edilen Lala Mustafa Paşa Gürcistan ve Şirvan'ın istilasına memur oldu.[120]

Ordu, Ardahan'dan geçerken Ardahan Sancak Beyi Abdurrahman ile Bayburt Alay Beyi Bekir Beyler, kendi askerîyle Ulgar Dağı'nı aşıp, Mahmut Han ülkesinde o gün Posof mevkii Mere ve aksama doğru da Ahıska yolundaki Vale Kalesini fethettiler. Ertesi gün 19 Ağustos 1578'de Ahıska, Tümük, Hırtız, Çıldır ve Ahılkelek Kalelerini aldılar. Ordu Tiflis istikametinde yürümek üzere Ardahan'dan kalktı.[121]

Safevi Tokmak Han, büyük bir kuvvetle birlikte geçip, Çıldır Gölü'nün kuzey batısında, Osmanlı ordusuna karşı pusuya girdi. O sırada Karavul'da ilerleyen bir Osmanlı ordu birliği Safevi kuvvetleriyle karşılaştı. İki ordu arasında yalnız kılıç ve kargıyla yapılan savaşta, Safevi ordusu büyük kayıplar vererek geri çekildi. Tarihe Çıldır Meydan Muhaberesi (09 Ağustos 1578) adıyla geçen bu savaş, Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı.[122] Zaferin ertesi günü (10 Ağustos 1578), beş altı bin askeriyle Atabek Manuçahr Bey, Serdar'ın otağına törenle gelerek itaatini arz etti ve Altunkala'nın anahtarlarını teslim eyledi. Samtshe Atabeyliği, 1 Temmuz 1579'da *"Çıldır Eyaleti"* adıyla Osmanlı topraklarına ilhak edildi.[123] II Manuçehr, ilk Çıldır beylerbeyi oldu. 1579'da 150 kişilik bir maiyetle İstanbul'da İslamiyet'i kabul ederek Mustafa Paşa ismini aldı.[124] Manuçahr'ın Yusuf Paşa adını alan kardeşi Greguvar/Gorgor'a Oltu Sancakbeyliği verildi.[125] Bütün Türk boyları gibi bu bölgenin Türk ahalisi de, Osmanlı fethini müteakip gönül istekleriyle Müslüman oldu. Böylece *"Çıldır Beylerbeyliği"* adıyla yeni bir beylerbeylik kurulmuş ve Eyalet merkezi bazen Çıldır, bazen de Ahıska olmuştur.[126]

1592 tarihli *"Defter-i İcmâl-i Cedîd-i Elviye-i Eyâlet-i Çıldır"* adlı 149 sahifelik tahrir defterinde Çıldır Eyaletine 9 sancak dâhil edilmiştir. 1595 tarihli, 180 yapraklı

---

[119] Zeyrek, *Tarih-i Osman Pasa*, ss. 4-5.
[120] Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* s. 1318.
[121] Buntürk, *a.g.e,* ss. 20-21.
[122] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 17; Feridun Ababay, *Çıldır Tarihi,* Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1987, ss. 95-97; Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği,* ss.18-23.
[123] Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* s. 525; Arif Yunusov, *"Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk",* çev, Ekin Keskin, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII, s. 880.
[124] Feridun Emegen, *"Çıldır Eyaleti", DİA,* İstanbul 1993, VIII, 300.
[125] Bilge, *a.g.e,* s. 205; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e,* s 60.
[126] Emegen, *a.g.mad,* s. 301.

"Defter-i Mufassal-i Liva-i Ahıska" da ise sancaklar 6'ya indirilmiştir. Bunlar; Ahıska, Hertus, Ahılkelek, Çıldır, Posof ve Bedre Sancaklarıdır.[127]

Tarihî gerçeği kabul etmek istemeyen bazı Gürcü yazarlar, her fırsatta *"Zorla İslâmlaştırma"*dan bahsederler. Bunlardan Otar Miminoşvili'nin *"Gürcüstan'da Etnografik Yolculuk"* isimli kitabında kullandığı ifadeler aynen şöyledir:

> "Samtshe-Cavaheti Gürcüstan'ın mükemmel bir bölgesidir. XVII. yüzyılda Muhammed'in dininin zorla kabul ettirilmesinin yanı sıra, bölgeye yoğun bir şekilde Türkler ve diğer milletler zorla ya da isteyerek yerleştirilmiştir. XIX. yüzyılda Rus imparatorluğunun sınırlarına ve ilgi alanına giren bu topraklara, Türkler tarafından Erzurum'dan acımasızca göç ettirilen Ermeniler, Cavakheti yaylasına yerleştirildiler."[128]

Bazı yazarlar ise o bölge insanının aslında Gürcü olduğunu, XVII. yüzyılda Osmanlı fütuhatını müteakiben Müslüman olup Türkleştiklerini söylemektedirler. Bu yazarlardan Robert Conquest şu ifadelere yer vermektedir: *"Mesket Türkleri XVII. yüzyılda Müslüman olup Türkleşen Gürcüler'dir. Hemşil[129] olarak bilinen mahalli Ermenilerde Türkleşmişlerdir. Ve bu bölgenin sakinlerinin Türk tarafına sempatisi olduğu düşünülmektedir."*[130] Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki Ahıskalı Türklerin Gürcü olması söz konusu olamaz. Zira Osmanlının öyle Türkleştirme gibi bir derdi olsaydı bu gün sadece Ahıska bölgesi değil, bütün Gürcistan coğrafyasının Türk ve Müslüman olması gerekirdi. Dolayısıyla buda bir daha Ahıska halkının özbeöz Türk olduğunun ispatıdır.

Osmanlının Gürcistan'ı fethetmesinden sonra, İç Anadolu Bölgesi'nden, özelikle Konya, Tokat ve Yozgat'tan seçilen Türkler, Ahıska ve civarına yerleştirilmiştir. Bu muhacir grup Oğuz Türkleri'nden olup, eskiden beri Ahıska ve civarında yasayan Türkmenlere karışmış, daha sonraki yıllarda da az sayıda olmasına rağmen Kürtler bu bölgeye yerleşerek Ahıskalı Türkler ile kaynaşıp her yönden Türkleşmiştirler.[131]

---

[127] Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, ss. 294-295.
[128] Otar Miminoşvili, *Gürcüstan'da Etnografik Yolculuk*, çev, Hacer Özkan (İremadze), Çiviyazıları, İstanbul 1999, s. 97.
[129] Hemşil kelimesinin aslı Hemşin'dir. Türkiye'den göç ederek Acaristan'da Karadeniz kıyılarında yaşayan Müslüman Ermenilerdir. Toplam nüfusları 20 bin, Sovyetler Birliği topraklarındaki nüfusları ise 7-8 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz: Özcan, *Vatana Dönüş*, s. 114.
[130] Robert Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları"*, çev, Eşref Özbilen, Türk Dünyası Araştırmalar, Sayı 50, Ekim 1987, 183-188.
[131] Avşar-Tunçalp, *a.g.e*, s. 6; Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, s. 27.

Ahıska ile ilgili olarak Kâtip Çelebi *"Cihannüma"*sında özetle şöyle bahsetmektedir:

> "Gürcistan'ın Bilâd-i İslâm'a (Osmanlı memleketlerine) muttasıl (bitişik) yerleri, mahlût (karışık) esnâf-ı muhtelifedir (değişik soydandırlar); onlara Çinçavât derler."[132]
>
> "Ahıska, nâm-ı diğer Ahıskâ[133] Gürcistan hudutlarına dâhildir. Mukaddemâ Çıldır Eyâleti'dir. Sancakları: Acara, Ardanuç, Büyük Ardahan, Küçük Ardahan (Göle), Oltu, Peterek (Yusufeli), Penek, Poshov, Tavusker (Olur), Çıldır, Cecerek, Hırtus, Şavşad, Livana[134] (Artvin), Narman (Namervan), Ahılkelek, Tıralet, Maçahel. Niçe cevâmî (câmiler), hamâmât (hamamlar), medâris (medreseler) ve hânât (hanlar) yapmışlardır. Ol havalide, niçe kadîm mezarlar vardır ki, Ahali-i Vilâyet anlara Eski Müselmanlar Mezarâtı derler."
>
> "Ahıska hâlen taht-ı vilâyettir. Sene 986 (1578)'da Vezir (Lala) Mustafa Paşa, taraf-ı Sultan (III.) Murad Han'dan feth-i Şirvan ile me'mûr oldukda, bu tarafda birkaç muteber (Atabek) ki İslâm'a gelmiş idi. Bu vilâyet, yine kendüye inayet olunmuş idi. Ba'dehu, Kızılbaş (Safevîler) alup, sonra (IV.) Murad Han 1045 (1635)'te Vezir Ken'an Paşaya bir mikdar asker verüp, Ahıska'yı 23 gün muhasaradan sonra, sulh ile kal'ayı teslim ettiler. Cümlesi ocaklık olmak üzere, (Atabekli) Sefer Paşaya verilmiş idi. Hâlâ ol dûdman-ı irbî anlarun tasarrufundadır."[135]

Yukarıda ki metinden de anlaşılacağı üzere Ahıska kalesi, 1635 yılında Safevîler tarafından kuşatılmış ve Ahıska'nın imdadına gitmek üzere yola çıkan Dişlenk Hüseyin Paşa, Erzurum'da isyan eden Abaza Mehmet Paşa tarafından öldürülmüştür. İmdatsız kalan Ahıska Şehri, teslim olmak mecburiyetinde kalmış olsa da, bir müddet sonra Osmanlılar tarafından geri alınmıştır. Ahıska'nın yeniden Osmanlı'ya ilhakı *"Tarih-i Naîmâ"*da şöyle geçer: *"Vezir Ken'an Paşa'ya on dört çorbacı ve birkaç beylerbeyi ve sunûf-i askerden bir bölük koşulup Ahıska fethine me'mur olmuştu. Ol dahi varıp yirmi üç gün muhâsaradan sonra içinde olan Kızılbaşlara emân verip kal'yı aldılar."*[136]

Çıldır Eyaleti XVII. yüzyılın başlarında en geniş sınırlarına ulaşmıştır. 1609 tarihli Ayn Ali Efendi'nin risalesine göre eyalette on beş sancak vardı ve bunların dördü

---

[132] Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1732, s. 406.
[133] Osmanlı Türkçesinde *"Kaf"* harfi ile. 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi'nde *"Eyalet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska"* olarak geçer. Bkz: *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 36.
[134] 1578 yılında merkezi Çıldır Olan Çıldır Eyaleti oluşturulduğunda bugünkü Artvin'in adı Livane ya da Livana olarak çağrılmaktaydı. Bkz: Yurt Ansiklopedisi, *"Artvin"*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982. II, 899.
[135] Çelebi, *a.g.e,* ss. 408-409.
[136] Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarihi Naîmâ,* haz, Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, ss. 824-825.

yurtluk-ocaklık statüsündeydi.[137] 1675 (1086) tarihli Hezarfen Hüseyin Efendi'nin eserinde Çıldır Eyaleti'yle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *"Eyâlet-i Çıldır on üç sancakdır.[138] Defter kethüdası ve timar defterdarı yokdur. Dört sancağı dahi yurdluk ve ocaklık ve mülkiyet tariki ile tasarruf olunur. Oltu, Ardahan-ı Büzürk, Ardanuç, Hacrek, Hartus, Posothov, Pertek, Taşir, Uru, Üstüha, Makelek /Ahılkelek, Hıtıla, Espin, Pinbek."*[139] 1694-1732 yıllarını muhtevi *"Defter-i Cabâ-ı Eyalet-i Çıldır"* isimli tahrir defterinde ise sancakların sayı yirmi bir olarak gösterilmektedir.[140] Çıldır Eyaleti'nin sancakları kaynaklarda farklı şekillerde yazılmış olmasına rağmen, sancaklar hemen hepsinde aynı iken sadece Kâtip Çelebi'de ilk defa Mamervan (Narman) sancağı Eyalete dâhil edilmiştir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ahıska, Osmanlı Devleti zamanında *"Çıldır Eyaleti"*nin başkenti ve önemli bir kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Ne yazık ki 1828 yılında Rusların eline düşen bu şehir, Rus, Gürcü ve Ermeni ittifaklı Hıristiyan zulmü sebebiyle, Anadolu'ya doğru başlayan göçlerle Türk nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. Buna rağmen, eski bir Türklük bölgesi ve tarih mirasına sahip olan Ahıska, Türk kimliğini kaybetmemiştir. 1828 yılında Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar tam 250 sene boyunca, Çıldır Eyaleti merkezi olan Ahıska şehrine, birer sancak olarak şu yerler bağlıydı: Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hırtız, Cecerek, Ahıska, Altunkale (Koblıyan), Acara (Bu sekiz sancak 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla Ruslara bırakılmıştır, bugün Gürcistan sınırları içerisindedir); Maçakhel (Bugün bir kısmı Acara'da), Livana (Artvin), Yusufeli, Ardanuç, İmerkhev, Şavşat (Bu sancaklar bugün Artvin ilindedir), Oltu, Narman, Kamkhıs (Bunlar şimdi Erzurum'da); Posof, Ardahan, Çıldır, Göle (Bunlar da şimdi Ardahan ilindedir).[141]

---

[137] Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman*, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1609, s. 28; 58-59.
[138] 1631 yılında hazırlanan Koçi Bey Risalesinde de sancakların sayı on üç olarak gösterilmektedir. Bkz: *Koçi Bey Risalesi,* hzl. Ali Kemali Aksüt, Vakit Matbaası, İstanbul 1939, s. 102.
[139] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman,* hzl. Sevim İlgürel, Ankara 1998, ss. 128-129.
[140] *Defter-i Cabâ-ı Eyalet-i Çıldır: 1694-1732*, Yayımlayan: Tsısana Abuladze, Miheil Svanidze, Metsniereba Yayınları, Tiflis 1979, s. 212.
[141] *Defter-i Caba-ı Eyalet-i Çıldır: 1694-1732, s. 212; Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 36; Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* s. 525; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 19.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI-RUS SAVAŞLARI VE AHISKA'NIN DÜŞÜŞÜ

I. Başlangıçtan Günümüze Rusya'nın Kısa Tarihçesi

Ruslar Slav[142] ırkına mensup bir halktır. Rusya'nın bilinen tarihi V. yüzyılda Batı'dan şimdiki Rusya topraklarına giren Slav kabileleriyle başlar.[143] Rusların atası Doğu Slavları olarak kabul edildiği için, bir anlamda Rusların kökeni meselesi Slavlar'ın kökeni meselesi olarak kabul edilmektedir.[144] Şunu da ifade edelim ki, mevcut yazılı kaynaklar Slav ırkı hakkında detaylı bilgi içermediğinden Slav kavimlerin Doğu Avrupa coğrafyasına ne zaman geldikleri tartışmalı bir konu olarak kalmaktadır. Slavları Batı, Orta ve Doğu Slavlar olarak üç gruba ayıran tarihçiler, Rusların atalarının Doğu ve Orta Slavlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Slavlarla ilgili ilk yazılı kanıtın miladi I. yüzyıldan sonra Grek ve Yunan tarihçilerinin eserlerinde yer aldığı ifade edilmektedir. Ancak söz konusu kaynaklarda bahsi geçen Slav kavimlerin Batı Slavlar mı yoksa Doğu Slavlar mı olduğu belirtilmediğinden konu netlik kazanmamıştır. Dolayısıyla birçok araştırıcı Doğu Slavların aşağı Don nehri kıyılarına milattan sonra gelmiş olabileceği konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle Rus tarihi genellikle IX. yüzyıldan itibaren başlatılmaktadır.[145] İlk Rus devleti ise IX. yüzyılda İskandinavyalılar tarafından kurulmuştur. Bu yüzyılda, İskandinavya'dan gelen Viking kabileleri güneye, Avrupa Rusya'sına doğru, Baltık ve Karadeniz'e bağlanan ana su yollarını takip ederek hareket etmişlerdir.[146] Slavlar'a siyasi otoritesini kabul ettiren ve Novgorod (Yenişehir)

---

[142] Slav (Slovo) kelimesinin, söz söyleyebilen anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Örneğin; Slavların diğer halkları ve özellikle de komşuları olan Almanları dilsiz, konuşma özürlü anlamına gelen *"Nemoy"* kelimesinden türeyen *"Nemtsı"* kelimesi ile adlandırdıklarından dolayı, Slav kelimesinin kökeni ile ilgili ortaya atılan görüş mantıklı görünmektedir. Bkz: S. Harun Yılmaz, *Rusya'da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi,* Versus Yayınları, İstanbul 2006, s. 3.

[143] Kemal Beydilli, "*Rusya" DİA,* İstanbul 2008, XXXV, 251-265; Daha geniş bilgi için bkz: Esad Fuad Tugay, *Rusya Tarihi*, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948, C.1, ss. 39-45.

[144] Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 11.

[145] Şir Muhammed Dualı, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2012), s. 3.

[146] Daha geniş bilgi için bkz: Murat Adji, *Kaybolan Millet Deşt-i Kıpçak Medeniyeti,* çev, Zeynep Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011, ss. 3-11; Dualı, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* s. 4.

şehrine yerleşerek burasını başkent ilan eden Knez[147] Rurik, 862'de Novgorod Knezliği'ni kurmuştur. Devletin merkezi Novgorod ve Kiev'deydi.[148]

Ruslar tarih sahnesine çıktıklarından itibaren çeşitli Türk halklarıyla yan yana yaşamışlardır. Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar ve Kıpçakların saldırılarına karşı koymayı başaran Ruslar, Moğol istilasına direnememiş ve Rusya toprakları da diğer devletler gibi Moğol istilasından nasibini almıştır.[149] Ve neticede Türk-İslam Devleti hâline gelen Altın Orda'nın[150] idaresi altına girmişlerdir.[151]

Rus Knezlikleri birleşerek 1547 yılında Çarlık dönemini başlatmışlar ve anası Türk soyundan olan Korkunç İvan (İvan Groznıy) ilk çar ilan edilmiştir.[152] Bundan sonra Korkunç İvan Moskova Çarı sıfatıyla hâkimiyet sürmeğe başlamıştır.[153] Korkunç İvan'ın ölümünden bir süre sonra iç karışıklıklar başlamış, Rus Çarlığı yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Dolayısıyla İsveç ve Polonya'nın da olaylara karışmasıyla, tam bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştır.[154] Polonya kuvvetlerinin Rusya'yı 1610'da işgali, halkı direnişe sevk etmiş ve Romanov ailesinden 17 yaşında olan Michail Fedoroviç Romanov[155] 7 Şubat 1613 tarihinde çar seçilmiştir.[156] Michail Federoviç'in, 2 Mayıs

---

[147] Slavlar arasında faaliyette bulunan Vareg kıtaları veya *"Drujina"*ların başında duran Norman beylerine Knez (Knyaz) denmiştir. IX. yüzyıldan itibaren Rus siyasal yönetiminin başında bulunan kişiler bu unvanı kullanmışlardır. Bkz: Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, s. 16.
[148] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 19-21.
[149] Rus topraklarındaki Moğol hâkimiyeti, iki asırdan fazla sürmesine rağmen Moğol istilâsı öncesinde birbirleriyle mücadele hâlinde yaşayan Ruslar, ortak düşmana karşı birleşmeyi başarmış ve Çarlık Rusyası'nın adını haritalara yazdırmışlardır. Bkz: İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları,* Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011, s. 14.
[150] Altın Orda Devleti'nin adı, bazı kitaplarında Altın Ordu olarak geçse de doğru olanı Altın Orda'dır. Devletin temellerinin Cuci (veya Coci) Han tarafından atılmış olmasından dolayı Doğu kaynaklarında bu devlet Cuci Ulusu olarak geçmektedir. Ele geçirilen bölgedeki nüfusun çoğunu göçebe Kıpçaklar oluşturduğu için bu bölgeye Deşt-i Kıpçak da deniliyordu. Ancak 1290'larda *"orda"* adı ortaya çıkmıştır ki, bu kelime Cuci Ulusu'nun sonuna kadar kullanılmış, hatta daha sonra da devam etmiştir. Bkz: Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları,* s. 14.
[151] İlyas Kamalov, *"Timur'un 'Hayalî' Moskova Seferi",* Karadeniz Araştırmaları, C. 6, Sayı 23, Güz 2009, ss. 29-39.
[152] Yahya Okçu, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi,* Doğuş Matbaası, Ankara 1953, s. 22; Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 153.
[153] Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 145.
[154] Okçu, *a.g.e,* s. 25.
[155] Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması Romanov hanedanı zamanına rastlamaktadır.
[156] Beydilli, *a.g.mad,* 254.

1613 tarihinde merasimle taç giymesiyle Rusya'da Romanovlar[157] sülâlesinin hâkimiyeti resmen başlamıştır.[158]

Rusya'nın gelmiş geçmiş en etkili ve meşhur çarlarının başında hiç şüphesiz I. Petro gelir (1682-1725). I Petro Rusya tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde Rusya batılılaşmış bir devlet haline gelmiş ve Avrupa milletler komitesinin bir üyesi olmuştur.[159] Ruslar tarafından *"Büyük"* lâkabıyla tanılan I. Petro, Osmanlı tarih literatüründe *"Akbıyık"* ve *"Deli Petro"* diye geçmektedir; faaliyetinin hakikî mahiyeti Babıâlice anlaşılmamış, ancak garip hareketleri ve hiddetli oluşu, kendisine *"Deli"* lâkabını kazandırmış olmalıdır. İşte bu *"Deli Petro"* dur ki Rusya'yı çok kısa bir zamanda kuvvetli bir devlet haline yükselterek, Türkiye'nin en büyük düşmanı haline getirmiştir.[160] Aleksandır Kamenskii, I. Petro döneminin Rusya tarihinde önemli olduğunu, çünkü bu dönemde Rusya'nın yaşadığı topraklar üzerinde kalıcı olması için gerekli temellerin atıldığını belirtir. Bunun yanısıra, I. Petro dönemini önemli kılar diğer gelişmeler, Batıya dönük modernleşme süreci ve bu süreç boyunca merkeziyetçiliğin giderek artması ve bunun sonucu olarak şefliğin giderek güçlenmesidir.[161]

XVIII. yüzyıl'ın ilk çeyreğindeki dönüşümler büyük ölçüde Rusya'nın sonraki tarihi gelişimini belirlemiştir. Askeri reform, Rusya'nın denizlere açılan yollar bulması, endüstrinin ve devlet yönetiminin gelişmesi, kültürün Avrupaileşmesi vs. bütün bunlar I. Petro reformlarının temel hedeflerinden olmuştur. Reformcu çar I. Petro, okumaya ve yeni şeyler öğrenmeye oldukça meraklı olmuştur. Örneğin: Rus filosunu kurmak için Avrupa'ya sahte isimlerle gidip Hollanda doklarında çalışarak gemi yapım tekniklerini bizzat araştırmıştır. O sırada küçük imalathaneleri, okulları, tiyatroları ve müzeleri de incelemiş ve Rusya tarihine çok aktif bir devlet adamı olarak geçmeyi başarmıştır. Bir taraftan devlet idaresini değiştiriyor ve savaşta ordusunu yönetiyor, bir taraftan da fabrika ve bilimsel merkezler açan Petro, 1700'lerden başlayarak, Avrupa seyahatlerinde gördüğü özel yaşam ve ekonomik hayata yönelik uygulamaları Rusya'ya taşımaya başlamıştır. Öncelikle, devlet hizmetlilerini kapsayan bir *"kıyafet*

[157] Romanovlar sülâlesinin hâkimiyeti 1917 Bolşevik devrimine kadar devam edecektir.
[158] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 210.
[159] Vernadsky, *a.g.e,* s. 191.
[160] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 272.
[161] Acar, *a.g.e, s. 123.*

yönetmeliği" getirmiş, en yakınları hatta kendiside dâhil olmak üzere devlet kademesinde herkesin ve bütün aristokratların, Rus giyim tarzı yerine Alman, Macar veya Fransız giyim şeklini kullanılmasını zorunlu kılmıştır.[162] Çar I. Petro 1703 yılında *"Avrupa'ya açılan pencere"* sayılan bir Kent kurmuştur; Saint-Petersburg. Bu kent sonradan (Petro'ya nispetle) Petrograd adını almış ve 1713 yılından itibaren de burası Rusya'nın başkenti olmuştur. Tüm bu başarılarından dolayı 22 Kasım 1721 tarihinde, Senato, Petro'ya *"Bütün Rusya İmparatoru"* unvanını vermiştir.[163]

Petro sonrası Rusya'sı radikal açılımların törpülendiği ve yer yer iptal edildiği bir devir oldu. I. Katerina'nın (Ekaterina) kısa süren saltanatında (1725-1727) politikada bir sapma yaşanmamış olsa da II. Petro zamanında (1727-1730) özellikle Boyarlar'ın tesiriyle bazı reformlar durduruldu ve başşehir, Petersburk'tan Moskova'ya nakledilmiştir.[164] Büyük Petro'nun kızı Elizabet döneminde (1741-1762) Finlandiya'dan toprak kazanımına yol açan İsveç savaşı (1741-1749) Rusya'nın kuzeydeki ağırlığını artırmıştır. Avusturya ile Prusya arasındaki yedi yıl savaşlarına (1756-1763) katılımı ise Prusya'yı zor duruma sokmuş ve 1760'da Ruslar kısa bir zaman için Berlin şehrini işgal etmiştir.[165]

1762 senesinde Elizabet'in ölümü üzerine Rus tahtına yeğeni III. Petro geçmiştir. Büyük Petro'nun kızı Anna ve Karl Fredrech'in oğlu olan III. Petro 1743'te veliaht ilan edilmiş ve 1744'te kuzeni Sophia Augusta Frederika ile (II. Katerina) evlendirilmişti.[166] Prusya kralı Büyük Fredrike büyük hayranlık duyan III. Petro, devam etmekte olan savaşa Prusya için uygun şartlarda bir barış yaparak son vermiştir. III. Petro zayıf bir şahsiyet olarak altı ay kadar tahtta kala bilmiş ve darbe sonucu tahttan indirilmiştir. Daha sonra Saint-Petersburg yakınındaki bir malikâneye götürülmüş ve orada Grigorii Orlov'un kardeşi ve beraberindeki birkaç subay tarafından 1762 yılında boğularak öldürülmüştür.[167] III. Petro'nun ölümünden sonra Senato[168] ve Sinod'un[169] da desteğini alan II. Katerina, 28 Haziran 1762'de Rus tahtına oturmuştur.[170]

---

[162] Acar, *a.g.e,* ss. *126-127.*
[163] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, ss. 271-273.
[164] Beydilli, *a.g.mad*, 255.
[165] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 278.
[166] Beydilli, *a.g.mad*, 255.
[167] Acar, *a.g.e,* s. 149

Bazı araştırıcılara göre darbenin nedeni, Katerina'nın iktidar hırsı olmuştur. Asıl adı Sophia Augusta Frederika olan Katerina, 1744'te III. Petro ile evlenerek Rusya'ya gelmiş; Ortodoksluğu kabul ederek Katerina adını aldı ve bu tarihten itibaren iktidara giden yolu hazırlamaya başlamıştır. Günlüğünde (1744) Katerina, başarılı olmak için, Büyük Prensi (eşi III. Petro), Çariçeyi (Petro'nun annesi I. Elizabet) ve Rus halkını memnun etmek zorunda olduğunu fark ettiğini ve 1744'ten 1761'e kadar bu politikayı benimsediğini yazmaktadır.[171]

II. Katerina'nın Türklere karşı iki büyük zaferi olmuştur. Bunlardan birincisi Küçük Kaynarca Antlaşması[172] diğeri ise Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sonucu Yaş Barışı'dır. 1791 de Yaş şehrinde akdedilen barış şartları gereğince: Türkiye, Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tanımış, Özü kalesi Ruslar'a bırakılmış; Dnestr (Turla) nehri Rusya ile Osmanlı devleti arasında ebediyen sınır olarak tespit edilmiş; Kafkaslar'da da Kuban nehri sınır teşkil edilmiştir. Bu suretle Küçük Kaynarca'da Türkiye'ye kabul ettirilen şartlar, Yaş barışı ile bir daha ağırlaştırılmış ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı askerî üstünlüğü, bariz bir şekilde görünür olmuştur.[173]

Çariçe II. Katerina iç Politika da kilise ve soylulara dayanmış ve bunların imtiyazlarını genişletmiştir.[174] Ancak Rus köylüsünün içinde bulunduğu mahkûmiyetten kurtarılması için bir şey yapmamış, bu yüzden de insafsızca bastırılan birçok köylü

---

168 Çar'dan sonra devlet idaresinde en yüksek makam olan *"Senato"* 1711 senesinde I. Petro tarafından kurulmuştur. Çar seferde iken, Senato en yüksek makam sıfatıyla kanun çıkarmak, kanunların icrasına bakmak ve mahkeme işlerine nezaret etmek salahiyetlerine sahip oluyordu. Bkz: Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 267.

169 Rus kilisesi işleri reisliği. 1721 yılında kilisenin başına diyanet işleri reisliği *"Mukaddes Sinod"* adiyle bir *"Kollegium"* tayin edilmiş ve bu şubenin reisliğine ruhanilerden olmayan bir *"ober-prukoror,"* getirilmiştir. Böylece, Rusya'da 1589 da ihdas edilen Patriklik, ilga edilmiş oluyordu. *"Sinod"* teşkil edilmekle, Rus kilisesi, tamamıyla Petro'ya tabi ve muti bir organ olmuştur. Bkz: Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 268.

170 Nicholas V. Rıasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi,* çev, Figen Dereli, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2011, s. 264.

171 Acar, *a.g.e,* s. 150.

172 Tuna'nın güney sahilindeki Rus karargâhının bulunduğu Küçük Kaynarca mahallinde, 1774'te imzalanan barışla Türkiye, Rusya tarafından ileri sürülen ağır şartları kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

173 Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 291.

174 Dualı, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* s. 32.

ayaklanmaları baş vermiştir. Türk savaşı esnasında büyük bir tehlike arz eden İvanoviç Pugaçev isyanı (1773-1775) bunlardan en önemlisi olarak bilinmektedir[175].

III. Petro ve II. Katerina'nın oğlu olan Paul, annesinin ölümünden sonra tahta geçmiştir (1796-1801). Ülkeyi suiistimallerle ve terörle yönetmiş; kendisine ve tahta karşı kin ve nefret oluşmasına neden olmuştur. Annesi II. Katerina'nın politik erdemle yarattığı her şeyi yıkmıştır.[176] II. Katerina'nın torunu ve Pavel'in oğlu I. Aleksandr babasının öldürülmesi üzerine tahta geçince (1801-1825), Rusya'da devlet idaresi yeniden Katerina'nın koyduğu prensipler ve kurduğu teşkilâta uygun olarak yürümeğe başlamıştır.

I. Petro'nun Rusya'nın idare sisteminde değişiklikler yaparak merkeziyetçi yönetim şeklini tatbik etmeye başlamasından sonra bu sistem 14 Aralık 1825 yılına kadar çok sağlam bir şekilde sürdürülmüştür.[177] Bu süre zarfında sadece Çar I. Aleksandr döneminde meşhur ıslahatçı Speranski'nin[178] tatbik etmek istediği sistemle değiştirilmek istendiyse de başarılı olunamamıştır.[179] Fakat 14 Aralık 1825'te baş gösteren ve tarihte *"Dekabristler İsyanı"* olarak bilinen olay sisteme vurulan ilk darbe niteliğini taşımaktadır. Bu ayaklanma *"Aralık"* (dekabr/ december) ayında vuku bulduğundan, ihtilâle iştirak edenlere *"Dekabristler"* adı verilmiştir.[180]

Kiev ve Petersburg'da faaliyet gösteren ihtilalcı guruplar Çar I. Aleksandr'ın ölümünden sonra meydana gelen taht kavgası neticesinde idarenin zayıflamasından istifade ederek ayaklandılar. Bu isyan Çar'ın kuvvetleri tarafından bastırılsa da kendisinden sonra oluşacak olan ihtilal ortamına örnek olmuştur. Bu tarih, Rusya'da ihtilal hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

---

[175] Beydilli, *a.g.mad*, 257.
[176] Acar, *a.g.e, ss. 169-170.*
[177] Daha geniş bilgi için bkz: Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 63-64.
[178] Çar I. Aleksandr'ın emriyle Speranski Rusya'da yapılması gereken idari değişikliklerin bir plânını hazırlamağa memur edilmiştir. Speranski, 1808-1812 yılları içinde, yapılacak değişiklikler hakkında geniş bir proje hazırlamıştır. Buna göre, Rusya ahalisi serbest bir kitle olacak, serflik kaldırılacak ve eski *"kast"* usulü yerine *"dvoryan"*lar, *"orta halliler"* ve *"işçi zümre"* olmak üzere üç sınıfa ayrılacaktı. Speranski'nin tasarladığı sistem, Rusya'da monarşinin esaslı kanunlara dayanmasını iltizam edecekti. Fakat çekemeyenler yüzünden Speranski'nin bu tasarısı gerçekleşememiştir.
[179] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, ss. 296-299.
[180] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 318.

19 Aralık 1916'da Çar hanedanlığıyla yakın ilişkileri bulunan Rasputin[181] öldürülmüş ve ilerleyen aylarda Rusya'nın durumu çok kritik bir noktaya gelmiştir. Nitekim Ocak 1917'de Petersburg kentinde grevler baş göstermiş ve bu grevler büyüyerek *"Romanovlar"* sülalesini tehdit etmeye başlamıştır. Artan isyanlar neticesinde 27 Şubat 1917'de geçici hükümet ilan edilmiş ve böylece Çarlık Rejimi sona ermiştir.[182] Yeni kurulan devletin adı ise *"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği"* olmuştur.

II. 1828-1829 Savaşı Öncesi Osmanlı-Rus İlişkilerine Kısa Bir Nazar

Tarihte ilk Türk-Rus ilişkilerinin başladığı dönem, Moskova Knezliğinin dağınık durumda olan diğer prenslikleri bir araya getirerek, hâkimiyeti altına aldığı ve Rusya merkezi gücünü örgütlediği döneme rastlamaktadır.[183] 1492-1512 döneminde *"Moskof Büyük Knezliği",* batıda Litvanya-Lehistan, doğuda Altın Orda gibi güçlü düşmanlar karşısında Kırım Hanlığı ile müttefik bulunuyor ve Kırım Hanı'nı destekleyen Osmanlı himayesinden dolaylı olarak yararlanıyordu.[184] Bu zamanlarda *"Moskof Büyük Knezliği"* için en büyük tehlike 100.000 askerden oluşan ordusu ile Kırım Hanı Mengli Giray idi.[185] Bu sırada Rusya tahtında olan III. İvan, ülkesinin ticari ve ekonomik durumunu güçlendirmek çabalarını arıyor ve bu arada Kırım Hanı'nın vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile ticari ve ekonomik ilişkilere teşebbüs ediyordu.[186] 1512 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile dostane ilişkiler içinde durumunu geliştiren ve güçlenen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güçlenmeyi ve kendini güçlü hissettiği zaman Osmanlı'ya karşı savaş açmayı ana hedefi haline getirmiştir. Nitekim Astrahan'ın Rusların eline geçmesi bu iki devleti 1569 da *"Ejderhan Seferi"* adıyla bilinen ve Osmanlı Devleti için başarısız ve kötü bir başlangıç olan ilk Türk-Rus savaşına götürmüştür.[187]

---

[181] Grigoriy Yefimoviç Rasputin (1869-1916), Çarlık Rusya'nın son dönemlerinde devlet yönetimi üzerinde büyük etkisi olan meşhur din adamıdır.
[182] Azad Dadayev, *"Sosyo-Politik Açıdan SSCB ve Türkî Cumhuriyetler'in Tarihine Kısa Bir Nazar",* Bakû İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi, Sayı 08, Zaqatala 2013, ss, 158-159.
[183] Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s. 19.
[184] Halil İnalcık, *"Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700*", Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992, TTK Yayınları, Ankara, 1999, ss. 25-33.
[185] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* C. 1, s. 351-352.
[186] Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 15.
[187] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 5.

Rus Çarı I. Petro 19 Temmuz 1699'da Azak Kalesini ele geçirmiş ve 3/13 Temmuz 1700'de İstanbul Barışı imzalayarak Osmanlı Devleti'nden ilk kazançlarını elde etmiştir. Bu aynı zamanda Rusya'nın Türkiye'ye karşı kazandığı zaferin ilk belgesidir.[188] Rusların zaman zaman İsveç'le olan çatışmalarının devam etmesi ve İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın bunu bahane ederek teşviki ve Kırım Hanı Devletgiray'ın ısrarı üzerine 1710 yılı Kasım'ında Osmanlı Devleti, Ruslara savaş ilan etmiş ve 1711 Purut seferi yapılmıştır. Rus Ordusu, Purut Nehri boyunda kuşatılmış ve barış isteği üzerine 21 Temmuz 1711 tarihinde nedenleri hala tartışılan Purut Barış Antlaşması yapılmıştır. Purut Antlaşması'ndan sonra Çar I Petro, Baltık Denizi'ne ve Hazar Denizi'ne yönelmiştir.[189]

Ruslar, 1711 Purut yenilgisini bir türlü hazmedememişlerdir. Çar I. Petro'nun kızı Çariçe Anna, 30 Mart 1736'da Azak Kalesine aniden 90 bin asker ve 90 adet topla saldırıya başlamıştır. Çeşitli politikalar ve savaşlar sonucunda Ruslar karşısında desteksiz kalan Osmanlı Devleti, Rus harbine başlamıştır. 1738'de başlayan Rus taarruzları başarılı olmuş ve Fransa'nın da aracılığıyla 1739 yılında Belgrat Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşmaya göre Rusya 1700 yılındaki sınırlarına çekilmiştir.[190]

II. Katerina zamanında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan iki savaş (1768-1774 ve 1787-1791) Rusya için uygun durum yaratmış ve Karadeniz'deki güçler dağılımını değiştirmiştir. Her iki savaş da Osmanlı İmparatorluğu'nun iradesiyle ve Avrupa diplomasisinin kışkırtmasıyla başlatılmış, ancak Rusya'nın zaferiyle sona ermiştir. Bu savaşlar sonucunda 21 Temmuz 1774'te *"Küçük Kaynarca Antlaşması"* imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Kırım Hanlığı Rus Devleti'nin yönetimine girmiştir.[191] Osmanlı Devleti Kaynarca Antlaşmasıyla bu yerlerden vazgeçmişse de din ve mezhep birliği ile manen Osmanlı Devletine bağlılıkları kesilmemiştir.[192]

Kırım müstakil bir idareye geçince, Rusya karışıklıklar çıkarmaya başlamış, Osmanlı Devleti de 1778 yılında tekrar Rusya'ya savaş ilan etmiş, ancak savaş sonunda,

---

188 Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 15; I. Petro'dan itibaren Türkiye ile Rusya arasında, Birinci Dünya savaşı dâhil, dokuz büyük savaş yapılmıştır.
189 Selami Şekerkıran, *"Türk-Sovyet Sınırı (1919-1946)",* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008), s. 24.
190 Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 23.
191 Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 30.
192 Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* C. 1, s. 367.

Rusların isteklerini kabul etmek zorunda kalmış ve Kırım Senedini Rusya'ya teslim etmiştir. Kırım'ı tekrar ele geçirmek ve Rusya'nın Fransa, Avusturya, Lehistan ile birlikteliğine son vermek maksadıyla Osmanlı Devleti Rusya'ya tekrar savaş ilan etmiştir. 1791 yılına kadar devam eden Osmanlı-Rus savaşları sonunda 29 Aralık 1791'de *"Yaş Antlaşması"* imzalanmıştır. Kırım'ı kurtarmak maksadıyla girilen bu savaşta birçok Osmanlı kaleleri ve toprakları Rusların eline geçmiş, Rusya geniş bir deniz sınırına sahip olmuştur. Ayrıca, Kuban ve Turla (Dinyester) nehirleri sınır olarak kabul edilmiş, Özü (Dinyeper), Bender ve Hotin kaleleri Ruslara bırakılmıştır.[193]

Rusya, 1798'de Fransa'ya karşı oluşan Osmanlı, İngiltere ve Rusya ittifakını kullanarak donanmasını Akdeniz'e götürmek üzere Boğazlardan geçirmiştir. Sonrasında gelişen olaylar nedeniyle Rus donanmasının Boğazlardan geçişine iki defa izin verilmemesi üzerine araları bozulan Osmanlı Devleti ve Rusya 1806 yılında tekrar savaşa başlamışlardır. İngiltere, Rusya'nın yanında yer almıştır. Bu savaşta Kafkasya cephesinde Ruslar, Ahıska, Çıldır, Kars hattına kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir.

20.000'e yakın kuvvetle Ahıska Kalesini muhasara eden Ruslar, 10 Aralık 1811 tarihinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ahıska'ya 3 saat mesafede bulunan Azgur Kalesi yakınlarında kıstırılan Ruslarla yapılan savaş galibiyetle neticelenmiştir.[194]

16 Mayıs 1812'de imzalanan *"Bükreş Antlaşması"* ile Ruslar Kafkasya'da ele geçirdiği bütün yerlerden çekilmişlerdir. Bu antlaşmadan her iki taraf da hoşnut olmamıştır.[195] Bu bağlamda, Ruslar 1816 yılında antlaşmanın yeniden düzenlenmesini istemiş, yapılan bazı düzenlemelere rağmen anlaşmazlıklar 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam etmiştir.[196]

A. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Nedenleri

Rusların, Türkler aleyhinde, ısrarlı olarak güneye doğru yayılmaya devam etmeleri sonucu, Türk-Rus münasebetleri XVII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar, devamlı mücadelelerle geçmiştir. Lakin Türk-Rus münasebetlerini

---

[193] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 37.
[194] Buntürk, *a.g.e*, 31.
[195] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* Sadeleştiren: Dündar Günday, Çevik Matbaacılık, İstanbul 1994, C. 5, ss. 2453-2461.
[196] Şekerkıran, *a.g.e*, s. 25; Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 50-52.

devamlı bir mücadele haline getiren taraf uluslararası hukuk kaidelerine uymayan Ruslar olmuştur.[197]

1828-1829 Türk-Rus Harbinin başlıca sebeplerini Avrupa teşkil etmektedir. Bu dönemde Balkanlarda yıllardan beri süregelen kargaşa ve huzursuzluk Rusya ve Avusturya'nın desteği ile ayaklanmaya dönüşmüştür.[198] Yunan isyanı ve Navarin muharebesi Ruslara, bu defa batı devletlerinin müdahalesi olmaksızın Türklerle savaşma için fırsat vermiştir. Bükreş Antlaşması'ndan memnun olmayan Rusya'yı savaş konusunda cesaretlendiren en önemli sebepler bunlar olmuştur.[199]

Asya'da Rusların hedefleri, Anapa, Poti ve Batum müstahkem mevkileri de dâhil olmak üzere Türkleri Kafkas kıyılarından sürmek, Ahıska paşalığının ele geçirilmesi ve tatminkâr bir hududun tesis edilmesiydi. 1828'de Türk hududu, Poti'den Rion nehrinin aşağı kısımlarını takip ederek Suram dağları üzerinden, Borjom Azğur arasındaki Kura geçidinin bir noktasına kadar uzuyor ve oradan, Meskhian gölleri (Ahılkelek doğusundaki göller) arasından, Arpaçay vadisine ve Arpaçay'ı takip ederek Aras nehrine ulaşıyordu. Hududun sağ yanı Aras nehrini takip ederek Ağrı dağına dayanmıştı. Türk kuvvetleri çok kuvvetli değildi. Bölgedeki kaleler gibi, Kars ve Ahıska kaleleri kuvvetli hücuma dayanamayacak durumdaydı. Buna karşılık Rus ordusu, Napolyon harplerinde tecrübe kazanan ve Kafkas seferinde yirmi beş yıllık tecrübesi olan subaylar tarafından idare edilmekte ve iyi durumdaydı.[200]

1821 yılında Yunan isyanı başlamış ve bu isyanı bastırmak üzere Osmanlı Devletinin isteği üzerine İbrahim Paşa komutasında Mısır askeri ve donanması Yunanlılara karşı gönderilmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya donanması Mora açıklarına gelmiş, 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin limanında demirlemiş bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına saldırarak imha etmiştir.[201] Bu olaydan sonra Rusya, Nisan 1828 tarihinde harp ilanı ile birlikte askeri harekâta başlamıştır.[202] Savaştan önce, Batum, Poti, Çürüksu, Ahıska, Azğur, Ahılkelek, Hırtıs, Kars, Kağızman ve Doğubayazıt Osmanlı

[197] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s. 7.
[198] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 5.
[199] Yılmaz, *a.g.e,* s. 106.
[200] W.E.D. Allen, *1820-1921 Türk- Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, ss. 23-25.
[201] Geniş bilgi için bkz: Yılmaz, *a.g.e,* ss. 103-105.
[202] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 53.

Devleti'nin elinde bulunuyordu.[203] Doğuda ise, son Gürcistan Krallığı 1801 yılından sonra istek ve vaatlerle Rusya'ya bağlanınca Kafkaslar kesiminde Osmanlı Devleti, Rusya ile sınır komşusu olmuştur.[204]

B. Rusların Ahıska Vilayetine Yürüyüşleri

XIX. yüzyılın başlarında Tiflis'e yerleşen Ruslar, Güney Kafkasya'da genişleme politikasını takip etmişlerdir. Ruslar, Kafkasya'nın önemini bizden daha iyi kavramış olmalılar ki, yüzyıllar boyunca bu bölgeden elini çekmemiş, hem de mağlûbiyetlerden yılmadan sayısız savaşları göze almışlardır.[205] Kafkasya'daki insan topluluklarının çeşitlilik arz etmesi, Rusların işini kolaylaştırmıştır denilebilir. Bu bölgede kırk çeşit dil konuşulduğu söylenir. Bu durum, bölgede siyasî birlik kurmanın ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu fırsatları iyi değerlendiren Ruslar, X. asırdan itibaren Kafkasya'yı ele geçirme mücadelelerine devam etmişlerdir.[206] 1800'lü yılların başlarında Avaristan, Bakü, Kuba, Derbend, Karabağ Hanlıkları Rusların eline geçti. Sıcak denizlere inmek, Rusların tarihî ülküsüdür. Bunun için de hedef Osmanlı toprakları idi. Osmanlı ülkesine giden yol, Ahıska'dan geçiyordu. Bu bakımdan Ahıska, çok önemli bir stratejik noktada bulunuyordu.[207]

Posof çayının Kür nehriyle birleştiği yerden 6 km. batıda Kartalın (Kahrol) dağının güney yamacında yer alan Ahıska Paşalığı, XII. yüzyılda Gürcistan'ın bir parçasıydı. Fakat Cengiz Han'ın istilasına uğradıktan sonra burada yasayan Hıristiyan halk Müslümanlığı kabul etmiş çeşitli bölgelerden gelen insanların kaynaşmasıyla çok değişik bir toplum ortaya çıkmıştır. Kendi yerel liderleri tarafından yönetilen Ahıskalılar savaşçı, korkusuz ve enerjik insanlardı. 1578'de Osmanlı hâkimiyetine giren Ahıska Beyleri, İstanbul'un otoritesini kabul etmekle birlikte yarı bağımsız bir yasam

---

[203] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, TTK Yayınları, Ankara 1953, C. I, s. 281.
[204] Acar, *a.g.e,* ss. 169-170.
[205] Kafkasya, aynı zamanda Ruslarla Şeyh Şamil'in yıllarca süren amansız mücadelelerine sahne olmuş ve bu mücadeleler, Eylül 1859'da Şamil'in çaresizlikler içinde teslim olmasıyla sona ermiştir. John Baddeley bu yılın Ruslar için beklenmedik başarılarla dolu olduğunu söylemektedir. Bkz: John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, çev, Sedat Özden, Çevik Matbaacılık, İstanbul 1989, ss. 438-439.
[206] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 20.
[207] Firiddin Bayramov, *"Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadeleleri ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2006), s. 13.

sürmüşlerdi. Padişah, daha sıkı bir otorite kurmaya kalkıştığında da şiddetle karsı çıkmışlardı.[208]

1807'de Rus Başkumandanı Kont Gudoviç,[209] büyük bir ordu ile Ahıska'ya yürüdü. Ancak Ahılkelek önlerinde ağır bir yenilgiye uğrayarak ve birçok ölü vererek darmadağınık bir hâlde geri çekildi. Gudoviç'in yerine Kafkasya'ya gelen Kont Tormazof,[210] 1810'da Kafkasya'daki Hıristiyan halkların birliğini sağladı. Aynı yılın kasım ayında büyük bir ordu ile Ahıska'yı kuşattı. Kahramanca direnen Ahıska, Rusları kuşatmayı kaldırarak geri çekilmeye mecbur etti. Ruslar, 1811 Aralığında Ahılkelek'i ele geçirdilerse de, 1812 Mayısında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla burası tekrar Türkiye'ye bırakıldı.[211]

C. Ahıska Vilayetinin Kaybedilmesi

II. Mahmut devrinde 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın[212] kaldırılmasıyla talimli asker yokluğu başlamış, Navarin Olayı ile de Osmanlı donanması tamamen yok edilmişti.[213] Bu durumda Osmanlı Devleti'nin askerî gücü yok denecek kadar zayıftı. Bu, Ruslar için iyi bir fırsat demekti.[214] Bu fırsatı iyi değerlendiren Ruslar, tekrar Ahıska üzerine yürüyüşler başlatmıştır. Bu defa Rus ordularını Yermolov[215] yönetiyordu. Kafkasya'da büyük katliamlar yapan Yermolov, Kafkasya Müslümanlarına baş eğdirememiştir.[216]

---

[208] Baddeley, *a.g.e,* s. 198.
[209] **Gudoviç İvan Vasiliyeviç (1741-1820):** Mareşal, Askeri Vali ve Ordu müfettişi. 1768-1774, 1787-1791 ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşlarında görev yapmıştır. 1806 yılında Dağıstan ve Gürcistan'daki Rus ordusunun başkumandanlığını yapmış ve 1812 yılında emekli olmuştur. Sargın, *a.g.e,* s. 8.
[210] **Tormazof Aleksandr Petroviç (1752-1819):** Askeri eğitimini tamamladıktan sonra Rus ordusunun çeşitli kademelerinde vazife yapmış ve 1787-1791 Osmanlı-Rus savasına katılmıştır. 1801 yılında süvari general unvanını almış, 1808-1811 yılları arasında Kafkasya cephesinde Osmanlı-Rus ve Rus-İran savaşlarında görev yapmıştır. Sargın, *a.g.e,* s. 8.
[211] Kukulov, *a.g.e,* ss.33-34.
[212] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Osmanlı tarihinde *"Vak'a-ı Hayriye"* olarak adlandırılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Yaramış, *"Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin Kurulması"*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XII, ss. 697-701.
[213] Okçu, *a.g.e,* s. 28.
[214] Kukulov, *a.g.e,* s. 34.
[215] **Aleksi P. Yermolov (1777-1861):** Rus Generali Yermolov, General Zubov'un Azerbaycan'a yaptığı sefere katılarak Derbent'in ele geçirilmesine fiili olarak iştirak etmiştir. Gösterdiği başarılar doğrultusunda Çar I. Aleksandr kendisini olağanüstü yetkilerle İran'a temsilci olarak atamış ve 1814'te İran'a giderek, İran Şahı'na Çar'ın verdiği fermanı sunmuştur. 1816 yılındaysa Kafkas Orduları Başkumandanlığı'na getirilmiştir. Sargın, *a.g.e,* s. 9.
[216] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* s. 21.

1827 yılında General Paskeviç,[217] Kafkasya Rus orduları başkumandanlığına tayin edilmişti. John. F. Baddeley ise Paskeviç hakkında kitabında şunu nakleder: *"Paskeviç'e gelince; bu komutan, eğer elinden gelirse ayağının altında ot bitmesine izin vermeyecek kadar zalim birisiydi."*[218] Nitekim 1828'de savaş ilan olunur olunmaz hemen harekete geçmiştir.[219] Kars'ı zabt eden Paskeviç de diğerleri gibi Doğu Anadolu'nun kilidi[220] konumundaki Ahıska'yı elde etme konusun da kararlı tutum sergilemiştir. Zira sıcak denizlere inmenin tek yolu bu bölgenin işgaliyle mümkün gözükmekteydi. Rus ordusunun bölgeye ulaşabilmesi için iki yol mevcuttu. Bunlardan ilki 160 km. kadar olan ve araba geçişine uygun bir yolken, diğeri 60 km. uzunluğunda ve sadece bir kişinin geçebileceği genişliğe sahip bir yaya yoluydu.[221] Paskeviç, Ahılkelek'de bulunduğu sırada Köse Mehmet Paşa'nın Ardahan-Ahıska yolu ile Ahıska'ya ilerlemekte olduğu haberini aldı. Türk kuvvetlerinin kendinden önce Ahıska'ya varacağı endişesiyle 60 km. uzunluğundaki kısa yolu seçerek harekete geçti. Ancak yürüyüş sırasında arabalar ve birçok top insanlar tarafından çekiliyordu, bu yol ordunun ilerlemesi için hayli elverişsizdi. Ancak Köse Mehmet Paşa, Ruslardan bir gün önce Ahıska'ya ulaşmıştı. Kısa yol Paskeviç'i yanıltmıştı.[222]

Ahıska, ekseriyeti Müslüman Türk olan 50.000 nüfuslu, zengin ve tabiî güzellikleriyle meşhur bir şehirdi. Üç kat suru, kudretli bir iç kalesiyle birlikte her evi âdeta bir kale gibiydi. Doğu Osmanlı'nın Erzurum ve Trabzon'dan sonra en önemli şehriydi. Bu şehri savunmak üzere, 6000 nizamî ve 4000 de milis kuvveti bulunmaktaydı. Ahıska'ya saldıran Rus kuvvetleri ise, 3000'i süvari olmak üzere 8000

---

[217] **İvan Feodoroviç Paskeviç (1782-1856):** Rus Generali. 1826'da Kafkasya'daki Rus Ordularına komuta etti. Azerbaycan'ın bazı eyaletlerinin Rus hâkimiyeti altına girmesinde önemli rol oynadı. 1828'de Türkmençay Antlaşmasını imzaladı. Çar I. Nikola'nın en yakın adamlarından biriydi. Polonya isyanının (1830-1831) ve Macaristan ihtilalinin (1848-1849) bastırılmasında etkili oldu. 1853-1856 Kırım Harbinde Batı sahillerindeki ve Tuna nehri yakınlarındaki Rus ordularına da komuta etti; Sargın, *a.g.e,* s. 9.

[218] Baddeley, *a.g.e*, s. 197.

[219] Edouard de Driault, *Şark Mes'elesi: Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar,* çev, Mehmet Nazif, Berikan Yayınları, Ankara 2003, ss. 206-207.

[220] Ahıska'nın kilit konumunu şair Gülali şöyle dile getirmiştir: *Ahıska gül idi gitti / Bir ehli dil idi gitti / Söyleyin Sultan Mahmud'a / İstanbul kilidi gitti.* Bkz: Asif Hacılı, Qurani Kerim Rus Edebiyatında, Kitap Âlemi Yayınları, Bakü 2009, s. 27.

[221] Ahmet Muhtar Paşa, *Türkiye Devletinin en Mühim ve Meşhur Esfarından 1244-1245/1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi,* Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara 1928, s. 220.

[222] Fatma Yelda Gök, *"1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, 2008), s. 27.

kişiydi. 14 Türk topuna karşı, Rusların 40 topu bulunmaktaydı[223]. Baddeley, Ahıskalılar hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

> "Kendi mahallî liderleri tarafından yönetilen Ahıskalılar, çok savaşçı ve korkusuz, enerjik insanlar olarak ün salmışlardır. 17 Ağustosta Rus ordusu Ahıska şehri önlerine geldi. Şehirden beş altı kilometre uzaktaki garnizon, Ruslarla iki gün süren kanlı çarpışmalar yaptı. Burada üstün gelen Rus kuvvetleri, Ahıska'yı kuşatmaya başladılar. Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeni azınlığı saymazsak geriye kalan Müslüman halk, cesur ve savaşçı insanlardan oluşuyordu. Bunlar, kadınları da dâhil olmak üzere, hayatlarını, evlerini ve mallarını sonuna kadar savunmaya kararlıydılar. Bu insanlar, Ruslara gülerek kendilerine olan güvenlerini şu şekilde açığa vuruyorlardı: *'Siz gökyüzündeki ay'ı Ahıska'nın camisindeki hilâlden çok daha kolaylıkla sökebilirsiniz!'* Ruslar, 16 Ağustosta sabaha karşı ani bir hücuma geçtiler. Şehir toplarla dövüldü. Çevredeki binalar ateşe verildi. Her tarafa yangın paçavraları atarak şehrin evlerini yakmaya başladılar. Genç ihtiyar şehir halkı büyük bir cesaretle savaştılar. Kadınlar canlı olarak Rusların eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı-canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir camide toplanan yüzlerce insan diri-diri yakıldı. Rus askerleri bu kahramanca mücadeleyi sindiremiyor, ele geçirdikleri insanı çocuk dahi olsa acımasızca öldürüyorlardı."[224]

Başka bir kaynakta da Rus generali Karopatkin'in kaleminden çıkan buna benzer ifadeler yer almakta ve şöyle anlatılmaktadır: *"Ahıska'nın muhafızlarıyla sekenelerinden erkeklerinin şecaat ve fedakârlığını tasvir etmek lâzım değildir. Ahıskalıların o esnada hiç bir yerde misli ve menendi görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını tahayyül etmek tasviri vak'aya kâfidir. Türk kadınları ellerinde kılıç bulunduğu halde Rus efradı üzerine aslanlar gibi hücum ederek muharebede sebat ediyorlardı. Çaresiz kalan gaziyeler ise yine hayyen Ruslara arzı teslimiyeti kabul etmeyip, esarete maruz kalmaktansa kendilerini diri-diri yangının içine atıyorlar."*[225]

Gudoviç ve Tormazof'un mağlûbiyetlerinin hıncıyla Ahıska'ya saldıran Paskeviç, bir ay müddetle kendisine karşı kahramanca direnen şehri, evleri, camileri ve insanlarıyla beraber bir gecede ateşe verdi. Böylece, Gudoviç'e büyük hezimetler tattıran, Tormazof'un bozgununa şahit olan ve asırlarca dokunulmazlığını sürdüren Ahıska şehri, 28 Ağustos 1828 sabahı Rusların eline düşmüş oluyordu. Ahıska'nın alınması her tarafta derin yankılar uyandırdı.[226]

---

[223] Zeyrek, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* s. 523.
[224] Baddeley, *a.g.e*, ss. 202-203.
[225] Muhtar Paşa, *a.g.e,* s. 229.
[226] Baddeley, *a.g.e*, ss. 203-204; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 23.

Şehir yağmalandı, Paskeviç'in emriyle Ahmediye Camii'nin[227] minaresi sökülerek kiliseye çevrildikten sonra camii içindeki kütüphanede bulunan Arap, Türk ve Fars dillerinde çeşitli ilmi eserlerin bütünü Petersburg'daki imparatorluk kütüphanelerine nakledildi.[228] Petersburg'daki imparatorluk kütüphanesi yeniden zengin kitaplar ve yazıtlarla dolduruldu. Bu kanlı savaşta Gürcüler de aktif olarak Rusların safında yer almaktaydı. Sıra Ardahan ve Azgur'un alınmasına gelmişti. Kura ırmağı üzerindeki Borzom geçidini kontrol altında bulunduran Azgur, Ahıska'nın alındığı gün, Ardahan da altı gün sonra düştü. Eylül ayında Ahıska/Çıldır Eyaleti toprakları Rusların eline geçmiş oluyordu. Bu zaferi müteakiben Paskeviç, Çar'a şöyle yazıyordu: *"Haşmetmeaplarının sancakları Fırat suları üzerinde dalgalanmaktadır!"* Ruslar Erzurum'dan ancak 100 km. kadar uzaklıktaydılar. Fakat değişik bazı sebepler yüzünden daha fazla ilerlenmesine imkân yoktu ve askerler, kışlık karargâhlarına çekildiler.[229]

Ahıska'nın önemi, halkın yaşadığı vahşet ve yapılan katliam halk sairleri tarafından kaleme alınmış, birçok şiir ve destana konu olmuştur. Nitekim aşağıdaki şiir Ahıska'nın işgalini ve işgal sonrası halkın yaşadığı acı olayları bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir:

Kavaklar kurudu, güller farıdı
Ahıska üstünü duman bürüdü.
Dini İslam olanlar cümle kırıldı
Toz duman içinde kalan Ahıska.

Meleşir kuzular bulmaz anayı
Fizahımız tuttu arş-ı alayı.
Gidi kâfir mel'un aldı kalayı
Kalası da yesir giden Ahıska.[230]

---

[227] Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmed Paşa, Ocaklı Çıldır/Ahıska Beylerbeyi iken, Ahıskalı ustalara, İstanbul Selâtin Câmileri örneğinde çok güzel bir medrese, çeşme/sebil ile Ahmediye adlı bir ulu câmi yaptırmıştır. 1749 yılında biten Ahmediye külliyesinin küçük bir örneğini de yine Ahıskalı ustalar, Atabekli Küçük İshak Paşanın Sancak Beyi olduğu Doğubayazıt kalesinde 1785'te yapmışlardır. Her iki câmi de Türk mimarlığının şaheserlerindendir.
[228] Hacılı, *Qurani Kerim Rus Edebiyatında,* ss. 25-27.
[229] Baddeley, *a.g.e*, ss. 204-205.
[230] Ensar Aslan, *"Ahıska Savunmasının Tarihteki Yeri ve Halk Destanlarına Yansıması"*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX, s. 533.

D. Savaşın Sona Ermesi ve Edirne Sulh Antlaşması

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Vak'a-ı Hayriye (15 Haziran 1826) ile ordusunu, Navarin'de (20 Ekim 1827) de donanmasını kaybeden Osmanlı Devleti, 1828-1829 savaşına oldukça güçsüz ve bitkin bir halde girmişti. Zira Yeniçeri Ocağı yerine oluşturulan *"Asakir-i Mansure-i Muhammediye"* geliştirilememişti.[231] Devletin ileri gelenleri devletin içinde bulunduğu şartların farkındaydılar ancak ağır tahriklere sessiz kalınamayarak iki cepheli savaş başlamıştı.[232] Osmanlı Devleti, gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'de büyük kayıplar verirken, İstanbul ve Boğazlar dahi Rus tehdidine maruz kalmıştır. Osmanlı İstanbul'u kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve bu korkuyla barış yollarını araştırmaya başlamıştır. Hâlbuki 20-25 bin kişilik bir Türk kuvveti Rusları Edirne'den çıkarmak ve savaşın seyrini değiştirmek için yeterliydi. Ancak Şeyhülislam ve bazı devlet adamlarının yersiz paniği II. Mahmut'un barış yönünde karar almasında etkili olmuştur. Kaldı ki 20 bin kişiden ibaret Rus ordusunun perişan haliyle Boğazlara kadar ilerlemesi ve İstanbul'u alması imkânsızdı.[233]

Ruslar, kazandıkları zaferlere rağmen, destek alamayacaklarından korkuyor ve salgın hastalıklar sebebiyle büyük kayıplar veriyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Ruslar da barış yapılmasını arzu ediyor ve antlaşma imzalanması için delegeler tayin edilerek bir an evvel müzakerelerin başlamasını istiyorlardı. Çar Nikola, Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm aracılığıyla barış teşebbüslerine girişti. III. Friedrich Wilhelm de General Müffling'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Müffling, antlaşma için Rus delegelerinin hazır olduğunu eğer Osmanlıların da delege tayin ederlerse hemen müzakerelere başlanılabileceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Baş Defterdar Sadık Efendi ve Abdülkadir Bey'i; Ruslar ise Kont Aleksi Orlof ve Kont Teodor Palen'i delege olarak tayin etmiştiler.[234] Edirne Antlaşmasında ki maddeleri şu şekilde özetleye biliriz:

---

[231] Yeniçeri Ocağı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* İFAV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 480-483.
[232] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 56.
[233] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 57.
[234] Erim, *a.g.e*, s. 279.

1. Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın özerk bir yapı kazanmasını ihtiva eden Londra antlaşmasını kabul edecek.
2. Rus tüccarlarının 1806 savaşındaki zararlarına karşılık olarak on sekiz ay içinde ve dört taksitte 1.5 milyon Macar altını ödenecek.
3. Savaş tazminatı olarak Anadolu tarafından Anapa, Faş (Poti), Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Rusya'ya verilecek.
4. Ruslar, Karadeniz'de ticaret serbestliğine sahip olup, Karadeniz ve Boğazlar Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunmayan tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olacak.[235]

Edirne Antlaşması, Rus ilerleyişini önleyemeyen Osmanlı Devleti'nin diplomaside de başarı elde edemeyerek galibin dikte ettiği şartları kabul etmek zorunda kaldığını göstermektedir.[236] Nihayetinde Çıldır Eyaletinin merkezi olan Ahıska vilayeti, o günden beri, ufak bir kasaba olarak düşman elinde kalmıştır.[237] 14 Eylül 1829 tarihinde Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması gereğince, savaş tazminatı yerine Ahıska ve Ahılkelek'i Ruslara vererek, Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Böylece Ahıskalıların karanlık devri de başlamış oluyordu.[238]

Şunu da ifade edelim ki; 1828 Osmanlı-Rus savaşlarında, Osmanlı tebaası olan Ermeniler, Rus kuvvetlerinin yanında, eski komşularına karşı savaşmışlardır. Şüphesiz bunun birinci sebebi, Rusların bölge halkından destek arayışlarıydı. Bu desteği verecek olan da Hıristiyan ahali ve özelliklede Ermenilerdi. Nitekim Ruslar, tarih boyunca bu zavallı halkı, kendi emelleri uğrunda kullanmayı bilmiş ve bu konuda başarılı da olmuştur.[239] Bu konuda John Baddeley şu ifadelere yer vermektedir:

> "Tamamen politik sebepler yüzünden Paskeviç, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin umut ve hırslarını en üst dereceye kadar cesaretlendirerek teşvik etti. Sonunda öyle bir durum ortaya çıktı ki, daha önceleri Türk komşuları ve yöneticileriyle uyum içinde bulunan bu insanlar, onlara karşı cephe aldılar. Türklere karşı yaptıklarından sonra onlardan korkan

---

[235] Şerafettin Turan, *"Edirne Antlaşması", DİA,* İstanbul 1994, X, 442-443.
[236] Turan, *a.g.mad,* 442-443.
[237] Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s. 549.
[238] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 24.
[239] Yunus Zeyrek, *Bu Dosyayı Kaldırıyorum,* Kum Saati Yayınevi, Ankara 2007, ss. 5-7.

Ermeniler, kitleler hâlinde Ruslarla birlikte gitmek istiyorlardı. 1829 Edirne Antlaşması gereğince Rus ordusu geri çekilirken, 90.000 kadar Ermeni de onu izliyordu."[240]

Demek ki, Osmanlı Devletinin hezimeti ile sonuçlanan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Rus yanlısı tutumlarının da payı büyük olmuştur.[241]

Edirne anlaşması imzalanmasına rağmen, bu haber, Erzurum'da bulunan Paskeviç'e bir ay geç ulaşmış ve bu süre zarfında, Bayburt ve civarında gereksiz yere kanlar dökmüştür. Fakat her şeye rağmen savaş sona ermişti. Ekim'in başlarında, birlikler, kendi yerlerine çekilmeye başladılar. Ve bundan sonraki çeyrek asır boyunca Türkiye ve Rusya arasında barış hüküm sürdü.[242]

E. Rus İstilası Döneminde Ahıska Bölgesi

Çıldır Eyaleti'nin başkenti Ahıska şehrinin 1828-1829 savaşlarında, elden çıkması üzerine Osmanlı Devletinde eyaletler kaldırılıp vilayetler kuruldu. Bu idarî taksimatta Çıldır Eyaleti'nin, Oltu, Ardahan ve Ardanuç kazaları; Oltu merkeziyle sancak haline getirilerek, Erzurum vilayetine bağlandı. Çıldır, Posof ve Göle'de, Ardahan kazasının birer nahiyesi oldu.[243]

Çar I. Nikola'nın ağzıyla *"hasta adam"* lakabını takan Moskoflar, Osmanlı Devleti'nin daha fazla gelişmesine fırsat bırakmamak için, Kudüs'teki kutsal yerler meselesini bahane ederek, 3 Temmuz 1853 tarihinde, General Gorçakof idaresindeki orduyla Purut ırmağından sınırını geçerek Boğdan ve Eflâk'ı işgal etmişlerdir. Bu işgalle başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, 30 Mart 1856 tarihinde yapılan *"Paris Muahedesi"*yle sona ermiştir. Tarihte Kırım Harbi[244] olarak geçen bu savaşta Osmanlı Devleti, Rumeli, Anadolu ve Batum cephelerinde Ruslarla savaşmıştır.[245]

Batum cephesinde, yerli ahalinin de desteğini alan Türk kuvvetleri, büyük kahramanlıklar göstermiş ve Ruslara karşı açık bir galibiyet kazanmıştır. Bu başarıdan

---

240 Baddeley, *a.g.e,* ss. 221-222.
241 Gölen, *a.g.e,* s. 60.
242 Baddeley, *a.g.e,* s. 221.
243 Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* s. 550.
244 Avrupalı müttefiklerin Kırım'da çarpışmaları yüzünden, bu Türk-Rus savaşına *"Kırım Harbi"* demek adet olmuştur.
245 M. Fahrettin Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi,* Işıl Matbaası, İstanbul 1955, s. 33.

cesaret alan Ardahan Kumandanı Ali Rıza Paşa, Posof'ta yerleşmiş olan Ahıska muhacirlerinden Ahmet Ağa ve Aziz Ağa öncülüğündeki gönüllülerle bir nizamî alayı, Rusların üzerine göndermiştir. 5 Kasım 1853 tarihinde Posof-Caksu civarında taarruza geçen Türk kuvvetleri, Rusları püskürtmeyi başarmışlardır. Dolayısıyla General Andronikof kumandasındaki Rus kuvvetleri, Ahıska Kalesine çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Türk askeri, Vale'de ahali tarafından sevinçle karşılanmış, Ahıska kazalarından gelen halk da, Osmanlı kuvvetlerini memnuniyetle karşılayarak zahire vermeyi taahhüt etmişlerdir. Bu savaşta, 1828 muharebeleriyle Paskeviç'in yaptığı mezalimin de şahidi olan Aziz Ağa şehit olmuştur. Ruslar, Aziz Ağa'nın başını keserek duvara asmış ve vücudunun derisini yüzecek kadar vahşiliğe el atmışlardır. O günlerde söylenen bir manzumede bu korkunç olay şöyle anlatılmaktadır:

Cesed-i pâkin edip sad-pâre
Astılar re'sini bir divare
Kesilir mi başı hiç mevtanın
Soyulur mu derisi insanın
Barbar olduğuna Rus'un acaba
Şek mi eder Avrupalılar hâlâ?[246]

Ali Rıza Paşa henüz Meşe Ardahan'da iken, Posof üzerinden ilerleyen Mirliva Ali Paşa kuvvetleri, Ahıska'ya ulaştı ve 12 Kasım'da Ahıska Kalesi önünde Rus kuvvetlerini bozguna uğrattı. Önceki Caksu başarısından sonra kazanılan bu Ahıska Zaferi, 25 yıldan beri Türk bayrağına hasret kalan bölge halkının Rus esaretinden kurtuluş umutlarını artırmış ve ahali Türk Ordusuna her türlü yardımı yapmaktan geri kalmamıştır.[247]

Türk ordusu, her yönden gelecek Rus saldırısına karşı, tedbir aldı. Koblıyan, Abastuman ve Azgur'a kuvvet yerleştirildi. Kazalara müdür tayin edildi. Ali Rıza Paşanın kusuru yüzünden, Andronikof ordusu Tiflis'ten aldığı destekle Azgur Boğazı'na saldırdı. 19 Kasımda, Azgur Boğazı'nı tutmaya çalışan Türk kuvvetleri bozuldu. Ahıska'ya doğru ilerleyen Rus kuvvetleri, 26 Kasımda Suhlis köyü yakınında

---

[246] Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi,* s. 64.
[247] Yunus Zeyrek, *Posof'un Çizgileri,* y.y, Ankara 2004, s. 88.

Ardahan tümenini de bozdu. Ahıska Bozgunu diye anılan bu mağlûbiyetten sonra Ali Rıza Paşanın beceriksizliğinden, askerler dağınık hâlde Ardahan'a çekildi. Ahıska bozgununa sebep olan Ali Rıza Paşa ile Başgedikler'de bozguna uğrayan Ahmet Paşa, görevlerinden alınarak rütbeleri söküldü ve beş yıl müddetle Kıbrıs'ta Magosa'ya sürgün gönderildiler.[248] Sonu hüsranla biten ve kısa süren bu Ahıska sevincinden sonra Ruslar, *"Türklerin gelişine sevinip yardımda bulundunuz!"* diye katliamlar yapmış ve mallarını yağmalamışlardır.[249]

27 Nisan 1877 tarihinde, savaş ilân edilmeden, Ruslar, Arpaçay'ını geçerek tecavüze başlamışlardır. Meşhur *"Doksanüç Harbi"*[250] denilen bu savaşlarda Osmanlı Devleti Tuna ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede savaşmıştır. Kafkas cephesinde savaşan Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa, birçok galibiyetler kazandıysa da, bütün kuvvetlerini oraya toplayan ve Türk kuvvetlerine nispetle üç dört misli kuvvetle taarruza geçen Ruslar, 18 Kasım 1878'de Kars'ı işgal ettiler. Rumeli'de, Tuna boyunda ise, kahramanlık destanları yazan Gazi Osman Paşa, 10 Aralık 1878 gecesi hazin bir şekilde teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Ve böylece 1878 yılında imzalanan *"Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması"*yla, Kars, Ardahan ve Batum, savaş tazminatı yerine Ruslara bırakılınca, Ahıska da, Osmanlıdan iyice uzaklarda kalmış oluyordu.[251] Böylece Osmanlı-Rus sınırının yeniden çizilmesi nedeniyle antlaşmaya, Rusya'ya bırakılan topraklarda yaşayan ahalinin durumuyla ilgili olarak *"Rusya'ya bırakılan yerlerin halkı başka yere gidip oturmak istedikleri takdirde serbest olacaklardır. Bu hususta kendilerine bu sözleşmenin tasdiki tarihinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Söz konusu mühletin bitiminde, mülklerini satıp memleketten çıkmamış olanlar, Rus tabiiyetinde kalacaklardır"* şeklinde bir madde konmuştur. Bu durum Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçleri hızlandırmış ve Osmanlı ordusunun bölgeden ayrılmasıyla

---

[248] Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi,* ss. 70-71.

[249] Ne yazık ki Ruslar, aynı sebeple, aynı vahşeti 04 Ocak 1915'te Ardahan'da da gerçekleştirmişlerdir. Bkz: Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 213.

[250] Rumî takvime göre 1293 yılına tekabül ettiği için *"Doksanüç Harbi"* olarak bilinmektedir.

[251] Mahir Aydın, *"Doksanüç Harbi", DİA,* İstanbul 1994, IX, 498-499.

aralarında Ahıskalı Türklerin de bulunduğu bazı Müslümanlar bölgeyi terk edip Anadolu'ya gelmiştirler.[252]

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusya'sı elinde geçen doksan yıllık hayatı (1828-1918), zulümlerle doludur. Halkın bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir. Onların yerlerine ise Rus, Gürcü, Ermeni ve Yahudiler yerleştirilmiştir.[253] Orada kalanlar, Rus mezalimi altında yaşamaya devam etmişler, her yönden geri bırakılmış hatta askere bile alınmamışlardır. Şöyle ki, Çar hükümeti, Müslüman halkı askere almıyor, onun yerine 40 ruble para alıyordu. Silâh tutmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen halk, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiş ve bedelini ağır ödemiştir.[254]

Çar Hükümeti, halktan az vergi alır, askere götürmez ve iyi davranır görünmüş ise de, diğer yandan dinî ve etnik farklılıkları daima diri tutarak, çağdaş gelişmelere karşı uyuşturduğu bölge halkını birbirine düşman etmiştir. Günümüze kadar sürüp giden Türk-Ermeni, hatta Gürcü ve diğer kavimlerin sürtüşmelerine bakılırsa, Rusların iki yüz yıldan beri yürüttükleri faaliyeti daha iyi anlamak mümkündür.[255]

1917 yılında Bolşevik İhtilâlini müteakip Ahıska'da Amele ve Asker Hükümeti kuruldu. Bu hükümette Ömer Faik Numanzade[256] de üye olarak bulunuyordu. 15 Kasım 1917 tarihinde, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iştirakiyle Tiflis'te *"Mavera-*

---

[252] Nejla Günay, *"Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı,"* Bilig Dergisi, Sayı 65, Bahar: 2012, 121-140.
[253] Uça Bluaşvili, *Slavniye Sınovya Mesheti,* Tiflis 2008, s. 128; Bayram Kuzuk, *"Ahıska Türklerinin Kullanılması",* Ahıska Dergisi, Sayı 10, Ocak 2009, ss. 12-13.
[254] Taşdemir, *a.g.e,* s. 98.
[255] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 28-29.
[256] **Ömer Faik Numanzade (1872-1937):** Daha çok gazeteci olarak bilinen Nemanzade, Tiflis vilâyetine bağlı Ahıska kazasının Agara köyünde dünyaya gelmiştir. İstanbul'da Fatih medresesinde ve sonra da Darüşşaka'da okumuş, Tiflis'te, Azerbaycan'ın Nuha/Şeki, Şamahı ve Gence şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. Aynı zamanda İsmail Gaspıralı'nın Kırım-Bahçesaray'da yayımladığı Tercüman gazetesinin yazarlarından biri olmuştur. Tiflis'te Şarkî-Rus gazetesinin redaksiyonunda faaliyet göstermiş, kalem dostu, ünlü Azerbaycan yazarı Mirza Celil Memmedguluzade'yle birlikte Gayret matbaasında Molla Nasreddin (1906-1931) dergisinin yayımında öncülük etmiş daha sonraları ise doğduğu köyde öğretmenlik yapmıştır. Daha yakın zamana kadar nasıl öldüğü bilinmeyen Ömer Faik, KGB arşivleri açıldıktan sonra 1937 yılı Temmuz'unda *"İnkılâp düşmanlığı"* suçu ile tutuklanmış ve aynı yıl 17557 numaralı mahkûm olarak kurşuna dizildiği ortaya çıkmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Ömer Faik Numanzade, *Kafkaslar'dan İstanbul'a Hatıralar,* haz; İrfan Murat Yıldırım, Fazıl Gökçek, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. III-VII; Hasan Sevil *"Kafkaslı Eğitimci-Yazar Ömer Faik Numanzade'nin Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Bu Alandaki Çalışmaları"* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2007), ss. 5-15.

yı[257] *Kafkas Komiteti"* kuruldu.[258] Bu Komitet *"Geçici Hükümet"*e bağlı idi ve komitetin bakanlarının çoğu, Gürcü ve Ermenilerden meydana geliyordu.[259]

F. 1917 Bolşevik Devrimine Giden Süreç

1917 yılının en önemli olayını şüphesiz Rusya'da vuku bulan Bolşevik[260] İhtilalı teşkil etmektedir. Bu ihtilalın derin sebeplerini, Fransız İhtilalından beri Rusya'nın içinde meydana gelen uzun gelişmelerde aramak gerekir. Bu gelişmeleri de üç ana nokta etrafında toplamak mümkündür: Fikir akımları, köylü meselesi ve işçi meselesi .[261]

Savaş başlamadan çok önceleri Çarlık Rusyası'na harekete geçen ajitasyon merkezleri 1915'te Çar'ın bizzat yönettiği Rus ordusunun hezimete uğraması ile etkinliklerini daha da artırdılar. Soylular ve Burjuva anayasal değişiklik için, öğrenciler sansürün kalkması için, işçiler çalışma şartlarının düzeltilmesi ve sosyal haklar için, toplumun %85'ini oluşturan köylüler ise büyük toprak sahiplerinin etkinliklerinin azalması için etkinliklerini artırdılar. Birçok siyasi hareket tarafından teşvik edilen talepler ve tepkiler askeri hezimetlerin de etkisi ile 1917'de zirveye çıkmıştır.[262]

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da Marksizm'in ortaya çıkması, ilgi çekici bir özellik olmak üzere, Rus aydınları arasında bu doktrinin geniş bir şekilde yayılması sonucunu vermiştir. Hâlbuki Karl Marx, kendi fikir sistemini kurarken, hiç önem vermediği memleket Rusya olmuştur.[263] Bu temel faktörlerin etkisiyle Rusya'da Marksizm günden güne kuvvetlenmiştir. Rus Marksizminin ilk hareketini Narodnik hareketi teşkil etmektedir. Bu hareketin etkisiyle Rusya'da çeşitli Marksist dernekler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de 1895 de Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov) tarafından Petersburg'da kurulan *"İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği"* derneğidir. Fakat bu faaliyeti dolayısıyla Lenin tevkif edilip Sibirya'ya gönderilmiştir.[264] Lenin

---

[257] Kafkasların ötesi, arkası anlamına gelen *"Mavera-yı Kafkasya"* terimi batılı kaynaklarda, *"Transkafkasya"* Rus kaynaklarında ise, *"Zakafkasya"* olarak geçmektedir.
[258] Kılıç, a.g.e, ss. 84-85.
[259] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 30; Taşdemir, *a.g.e,* s. 98-99.
[260] Bolşevik-Menşevik, (Çoğunluk-Azınlık) Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyelerine verilen isimdir. 1903 yılında düzenlenen II. Kongre sırasında ortaya çıkan anlaşmazlık yüzünden Vladimir İlyiç Lenin (ö. 1924) ve yandaşlarına Bolşevik, Julius Martov (ö. 1923) ve yandaşlarına ise Menşevik denmiştir. Bkz; Dualı, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* s. 57.
[261] Fahir Armaoğlu,*20.Yüzyıl Siyasi Tarihi:1914-1995*, İstanbul Alkım Yayınları, 2000, s. 128.
[262] Georges Langlois, *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul 2000, ss. 90-91.
[263] Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s. 129.
[264] Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s. 130.

Sibirya'da iken Rus Marksistleri 1898'de Minsk Kongresinde *"Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi"*ni kurdular ki, bu, Bolşevik veya bugünkü *"Sovyetler Birliği Komünist Partisinin"* başlangıcıdır.[265]

XIX. yüzyılın sonuna doğru Rusya'da ilk *"Rus Sosyal Demokrat Partisi"* kurulmuş, Sosyal Demokrat hareketinin yayılmasında en büyük rolü genç bir aydın olan Plehanov[266] oynamıştır. Öğrenciliği sırasında Halkçılık hareketine katılan ve Çar tarafından takibe alınan Plehanov Avrupa'ya kaçmış ve orada benimsediği Sosyal Demokrat fikirleri Rusya'da yaymak için yeniden Rusya'ya dönmüştü. 1891 yılından sonra Vladimir İlyiç Ulyanov'un (Lenin) Sosyal Demokratlara katılmasıyla parti içerisinde ciddi hareketlilik başlamış ve işçiler arasında da üye sayısı artmaya başlamıştı. Petersburg'da işçiler arasında sosyalist propaganda yapmaya başlayan Lenin, Sosyal Demokratların en meşhur siması olmuştur. Fakat Lenin için olumlu olan bu gelişmeler parti içinde bölünmeye sebep olmaktaydı. Sosyal Demokratların, 1903 yılında Brüksel ve Londra'da toplanan parti kongrelerinde anlaşmazlıklar, tartışmalara dönüşmüş ve partililerin *"Bolşevik"* (çoğunluk) ve *"Menşevik"* (azınlık) olarak iki guruba bölünmesine neden olmuştur. Anlaşmazlıkların temel sebebi Lenin'in partiyi daha çok kendi istediği gibi yönetmek talebi olmuştur. Bu faaliyetlerin sonucu olarak, Menşeviklerden Trotsky'nin liderliğinde 1905 Ocak ayında Petersburg'da bir ayaklanma baş göstermiş, Hükümet 1905 Aralık ayında bu ayaklanmayı bastırmaya muvaffak olmuştur.[267]

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunuyordu. Savaşın güçlükleri, savaşta başarı elde edilememesi, Boğazların açılmaması ve Rusya'nın Müttefiklerden yardım alamaması iç şartları günden güne gerginleşmiş ve halkın gıda sıkıntısı da buna eklenince, 8 Mart 1917 de Petersburg

---

[265] E.Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923,* çev, Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989, C. 1, s. 15.

[266] **G.V. Plehanov (1856-1918):** Tambov vilayetinin zengin çiftlik sahiplerinden birinin oğlu idi. İlk *"Rus Sosyal Demokrat Partisi"*ni kurduktan sonra 1884 yılında kendi görüşlerini bir program haline getirerek neşretti. Katı bir Marksist olan Plehanov Marks ve Engels'in eserlerinin Rusçaya çevrilerek Marksizm'in Rusya'da yayılmasına büyük katkıda bulundu. 1903'te Sosyal Demokratlar ikiye ayrılınca tarafsız kalmayı tercih etti. 1918 yılında Finlandiya'da öldü.

[267] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, ss. 367-368.

sokaklarında halk gösterilere başlamıştır.[268] İşçiler de işlerini bırakıp, greve başladılar ve gösterilere katıldılar. İki gün içinde bütün şehir ayaklandı ve hükümet kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar oldu. Bolşevik ve Menşevik bütün Marksistler faaliyete geçmişti. 10 Martta durum gerçek bir ihtilal halini aldı. 12 Martta Petersburg'da İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti kuruldu ve hükümet görevlerini üzerine aldığını ilan etti. Çar II. Nikola tahttan çekilme kararını kabul etmedi ve askerle Petersburg üzerine yürümek istedi. Generallerden hiçbiri buna yanaşmayınca 16 Mart sabahı tahttan feragat etti. Üç yüz yıldan beri devam eden Romanov hükümdarlığı sona eriyordu. Geçici Hükümet, işe başlar başlamaz savaşa devam kararı verdi. Fakat şimdi Bolşeviklerin baskısı altındaydı. Bolşevikler azınlıkta olmakla beraber, Nisan ayında Petersburg'a gelen Lenin'in *"Ekmek, Barış, Hürriyet"* ve *"Bütün iktidar Sovyetlere"* propagandası ile Bolşeviklerin kuvveti gün geçtikçe gelişti. Artık Rusya'da Bolşeviklerin etkisi artmaya başlamıştı.[269]

Bolşevik İktidarı, I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Yönetiminin imzaladığı bütün gizli antlaşmaları Dünya'ya açıklayarak, bu antlaşmaları tanımadıklarını, İstanbul ve Boğazlardan vazgeçtiklerini bildirdiler. Bu gelişmeler, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayacağının işaretleriydi.[270] Hatta *"Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi"* yayınlayarak,[271] Ruslarla Rus olmayan milletlere eşit haklar verileceğini, Müslümanların dinlerini serbestçe yaşayacaklarını vaat ediyorlardı.[272]

Devrim sonrasında Ruslar savaştıkları tüm devletlere barış teklif etmiştir. Bunun üzerine Sovyet hükümeti, 3 Mart 1918'de, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında kalıcı barışı sağlamaya yönelik olan Brest-Litovsk Antlaşması[273] imzalanmıştır.[274] Bu antlaşmaya göre, Ruslar 6-8 hafta içinde 93 Harbi öncesi sınırlarına çekilmeyi, Ermeni

---

[268] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karsısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri,* A.K.D.T.Y.K, Ankara 2000, ss. 5-6.
[269] Armaoğlu, *a.g.e,* ss. 131-132; Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* 367-369.
[270] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, ss. 649-652.
[271] Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,* Akçağ yay, Ankara 1999. s. 25.
[272] Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi,* Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993, ss. 27-28.
[273] Bu antlaşma 1711 yılından yani *"Purut Barışı"*ndan sonra, ilk defa olmak üzere Türkiye'nin Rusya'ya karşı bir zaferi mahiyetinde idi. Nitekim bu antlaşmaya göre Sovyetler, Polonya, Finlandiya, Letonya, Beyaz Rusya'nın yarısı ve Ukrayna'dan vazgeçmekte, Kafkaslarda ise Batum, Kars ve Ardahan'ı Osmanlı'ya iade edeceğini taahhüt etmekteydi. Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Ender Gökdemir, *Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, ss. 15-22; Dualı, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* s. 73.
[274] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 19; Brest-Litovsk Antlaşması'nın tam metni için bkz: Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 652-658.

çetelerini silahsızlandırmayı[275] ayrıca Kars, Ardahan ve Batum'u (Evliye-i Selâse)[276] Osmanlı Devleti'ne geri vermeyi kabul etmiştir.[277] Ruslar bu üç ili boşalttıktan sonra[278] 15 Ağustos 1918 tarihli geçici bir kanunla, bu iller Osmanlı topraklarına katılmıştır.[279]

G. 1917 Bolşevik İhtilali'nin Doğu Cephesine Etkileri

Bolşevik Devrimi, Türkiye'nin bu günkü kuzeydoğu sınırının oluşmasında en büyük etkiyi yaratan olayları içerir. Bolşevik Devriminin tabanında Fransız ihtilalinin ardından tüm Avrupa'da yayılan milliyetçilik fikirlerinin Rusya'da da kendini hissettirmeye başlaması yatmaktadır. Bir taraftan bu fikirler halklar arasında yayılırken, diğer taraftan Çarlar cebrî olarak *"Ruslaştırma"* (obruseniye) politikaları gütmeye başlamışlardır.[280] Bu politikalar sonucunda Rusya *"Milletler Zindanı"* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Özellikle Çar III. Aleksandr ve II. Nikola'nın asimilasyon politikaları uygulaması ve baskılar yapması, İmparatorluk halkları arasında dinî ve millî hisleri kuvvetlendirerek imparatorluğun yıkılmasında önemli rol oynayacak olan *"milliyetler meselesini"* ortaya çıkarmıştır. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında kanlı şekilde bastırılan grevler, ayaklanmalar, ihtilaller ve sürgünlerle beraber Rusya'nın gelecek yüz yılını etkileyecek olayların fikrî ve fiilî tohumları da ekilmeye ve gelişmeye başlamıştır.[281]

---

[275] Ama ne yazık ki Ermeni çetelerini silahsızlandırma meselesi sadece kâğıtta kalmış ve Ermeniler bu boşluktan istifade ederek yüz binlerce Müslüman'ı katletmişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz: Saray, *Sovyet Tehdidi Karsısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, ss. 11-13.

[276] *"Üç liva"* veya *"üç sancak"* anlamına gelen *"Elviye-i Selâse"* tabiri, başlangıçta Rumeli'de Selanik, Manastır ve Kosova için kullanılmıştır. Daha sonraları, Yanya, Tırhala ve Manastır şehirleri için de kullanılan bu ifade, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, siyasi mesele olarak ortaya çıkmış ve Kars, Ardahan ve Batum için kullanılmaya başlanmıştır. Mahir Aydın, *"Eviye-i Selâse", DİA*, İstanbul 1995, XI, 68.

[277] Gökdemir, *a.g.e*, s. 15.

[278] Dağılarak evlerine dönmekte olan Rus askerleri bilhassa Müslüman halkı soyup, taciz ederken, yaklaşık 200 köyü yok etmişlerdi. Benzer hadiselerde Ermeniler'in rolü olduğu bilinmekte idi. Bu hadiselerin yoğunlaşmasında Ruslar'ın, Gürcü ve Ermeniler'e silah dağıtması tesirli oluyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, çev, Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998. ss. 40-41.

[279] Saray, *Sovyet Tehdidi Karsısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, s. 12.

[280] İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009, ss. 213-214.

[281] Şekerkıran, *a.g.e*, s. 36.

Daha sonraki günlerde isyanlar gittikçe büyümüş ve devam eden grev ve isyanlara askerlerin de katılmasıyla, 1917 Şubat ayı ortalarına kadar, halk kitlelerinin protestoları devrime dönüşmüştür. Petrograd'da askerler açıkça subaylarını dinlemeyerek silahlarını göstericilere vermiştir. Çarlığa ve eski hükümete son verilerek Geçici Komite oluşturulmuş ve 17 Mart 1917'de Geçici Hükümet kurulmuştur.[282]

Bolşeviklerin zaferi bir imparatorluktan daha evrensel bir diğer imparatorluğa (SSCB) geçişi sembolize etti. Bu dönemde, dünya tarihinde ilk olarak RSFSC, SSCB ve Kafkas Ötesi Federasyonu gibi ulusal temele dayalı federasyonlar kuruldu. Takip eden beş yıl sonunda (1917-1922) parçalanmış Rus İmparatorluğu'nu daha geniş bir coğrafyada tekrar canlandıracak olan Sovyetler Birliği kurulmuştu (30 Aralık 1922).[283] 15 Kasım 1917'de Lenin tarafından okunan yeni bir bildiri ile Rusya'da yaşayan bütün ulusların eşit ve egemen olduğu ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin edebileceği ilan edilmişti.[284] Ancak daha sonra yaşanan olaylar yeni rejimin acımasız yüzünü ortaya koymuştur.

Bolşeviklerin galebesi üzerine Lenin Moskova'da iktidarı ele aldığı vakit her tarafta olduğu gibi Kafkasya'daki Rus orduları da dağılmış, Rus askerleri memleketlerine dönmüşlerdi. Kafkas dağının cenubunda Ermeniler Rus Orduları'nın yerlerini almışlardı.[285] Bunu haber veren Osmanlı Büyükelçileri merkezi bilgilendiriyordu. Tahran Sefiri (Büyükelçisi) Asım Bey'den, Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Sait Halim Paşaya gönderilen raporda şöyle anlatılıyordu:*"Ruslar tarafından organize edilen bir hayli miktarda Ermeni çetesinin meşhur Samsoun'nun kumandasına tevdî edildiğini öğrendim. Bulgar Ordusu'ndaki Ermenilerin başında bulunacak olan Andranik de hududa gönderilmiştir."*[286] Raporda; Ruslar tarafından birçok Ermeni çetesinin organize edilerek bir komuta altında birleştirildiği anlatılıyordu. Bu ise Kafkasya ve Doğu Anadolu'da muhtemel çatışmaların habercisi konumundaydı.

---

[282] Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 25.

[283] Karpinski, *a.g.e,* s. 6.

[284] Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s. 35.

[285] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, ss. 8-9; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'cü Ordu Harekâtı,* Genelkurmay Yayınları, Ankara 1993. C. II, ss. 442-443.

[286] BOA, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921),* Ankara 2006, C. III, s. 119.

1. Brest-Litovsk Antlaşması ve Gelişmeler

Rusya'da meydana gelen 1917 Bolşevik İhtilali bütün dengeleri altüst ettiği için İttifak Devletlerine bir umut ışığı yakmış oldu. Rusya'nın iç durumu gibi askeri durumu da iyi değildi. Rus Ordusu, Osmanlı Devletinin müttefikleri karşısında özellikle batı cephesinde süratli bir çözülme içerisindeydi.[287] Bu çözülmenin, Kafkas Cephesinde de başlayacağı kesindi. Bazen Rus siperleri üstünde Türklere hitaben yazılan *"biz artık Boğazları istemiyoruz"*[288] gibi plakalar eksik olmadığı gibi[289], halk grupları da yaptıkları mitinglerde *"harbe son verin", "emperyalist harplerin karşısındayız"* vs. şekilde propagandalarda bulunuyorlardı.[290]

Ekim 1917'de Kafkas cephesinde Rus ordusu, Trabzon'un batısı, Dersim ve Murat suyunun güneyinden Van gölüne ve Başkale'ye kadar uzanan bir hatta kadar ilerlemişti. Ancak, Rus ordusunun işgalinde bulunan bu topraklar, 1916 yılı yarısından itibaren Rusların elinde kalmış ve 1917 Ekim devrimine kadar bu şekilde devam etmiştir.[291]

Sovyet Hükümeti tarafından İhtilalin hemen ertesi günü dünyaya yayılan *"Barış Dekreti"* ilhaksız, tazminatsız, adil ve demokratik bir barış akdini derhal teklif ve talep ediyordu. Türkiye'de herkes harpten bıkmış, Ruslara ve İngilizlere çok arazi kaptırılmış, ekonomik çöküntü kendini belli etmişti.[292]

Müttefiklerle birlikte yapılan müzakereler sonunda 3 Mart 1918 tarihinde Brest şehrinde Ruslarla Barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti ile ilgili olan bölümün ikinci maddesinde; Kars, Ardahan ve Batum için, Ruslar tarafından terk edilirken gerekli olan sınırların tespiti maksadıyla iki komisyon kurulacağı, birinin sınırları tespit ederken diğerinin bu sancakların sınırlarını tespit edeceği belirtilmekteydi.[293]

---

[287] Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 14.
[288] Mı ne khotim Dardanellı (Çanakkale Boğazı).
[289] Şahin, *a.g.e,* s. 144.
[290] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 331, 464.
[291] Şekerkıran, a.g.e, s. 38.
[292] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 331-332.
[293] Erim, *a.g.e,* s. 513.

Osmanlı Devleti, korkunç Rus istilasının akabinde yaptığı Ayastefanos Antlaşması'ndan tam kırk yıl sonra (1878-1918) imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Kafkas Cephesi'nde kayıplarını telafi ettiği gibi, Rusya karşısında zedelenen devlet onurunu da böylece tamir etmiştir. Yine bu suretle 1711 Purut Antlaşması'ndan 207 yıl sonra gerçek manada Rusya'ya karşı siyasi bir zafer olabilecek antlaşmaya imza atmıştı. Bu barış, Rusya'nın Doğu Anadolu toprakları ve *"Elviye-i Selase"* üzerindeki tasarrufunu da ortadan kaldırmış ve 1877 hududuna kadar olan yerleri Osmanlı Devleti'ne kazandırmıştır.[294]

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması Türk ordularına Kafkaslarda ilerlemeleri için paha biçilmez değerde, diplomatik açıdan uygun, yasal bir çerçeve sağlamıştır.[295] Bu Antlaşma sonucu, yukarda da ifade edildiği üzere Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum), Osmanlı'ya kavuşmuş ve bu üç vilayetin Osmanlı'ya bırakılması, Kafkaslarda derin bir bunalıma yol açmıştır.[296] Netice itibariyle Gürcistan Devlet Başkanı olan N. Jordaniya, Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul etmek istememiş[297], Ardahan'ın geri verilmesini istemiştir. Bu maksatla Türkiye'ye bir heyet göndermiş ise de, fakat sonuç alamamış, aksine, Ahıska ve çevresi de Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir.

2. Moskova Antlaşmasına Kadar Yapılan Mücadeleler

Birinci Dünya Savaşı hem insanlık açısından hem de Ahıskalı Türkler açısından gerçekten çok talihsiz ve acımasız bir dönem olmuştur. Adeta bölgedeki Türk varlığına son vermeyi tasarlayan Hıristiyan işbirlikçiler, Ahıska'da binlerce Türk köylüsünü katletmişlerdir. Bu mezalim Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır.[298] O zamanın şartlarında hayırsever kuruluşlar harekete geçerek; hiç değilse öksüz çocuklara

---

294 Yüceer, *a.g.e*, s. 17.

295 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,* çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 21.

296 Gökay*, a.g.e,* s. 23.

297 Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımak istemeyen Ermeni çeteleri ise, şiddete başvurmuşlardır. Erzincan, Erzurum ve Kars şehirleri ile çevrelerinde katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Gökdemir, *a.g.e,* s. 17.

298 Kardeşlerinin yaşadıkları bu felaketlere kayıtsız kalamayan Azerbaycan Türkleri bir taraftan bu katliam ve haksızlıkların durdurulması için hükümet nezdinde girişimlerde bulunurlarken, diğer taraftan *"Kardaş Kömeği"* (1915) şiarıyla tarihte eşi benzeri görülmemiş bir yardım çalışması başlatmışlardır. Geniş bilgi için bkz: Aslan, *a.g.e,* ss. 52-53; Elçin Neciyev, *Kafkaslarda Türk Katliamı,* Emre Yayınları, İstanbul 2006, ss. 46-48.

sahip çıkılması için girişimlerde bulunmuşlardır. O günlerde Ömer Faik Nemanzade yazısında Anadolu harpzedelerine yardım konusunda Azerbaycan halkını, kardeşleri için fedakârlık yapmaya davet ediyor şöyle haykırıyordu: *"Ey hayırsever Bakülüler, ey Genceliler, Ağdaşlılar, Şamahılılar, Şekililer yüzümü size tutup yalvarıyorum her biriniz 10-12 çocuk alıp bakınız... Düşünün ki, size muhtaç olan bu çocuklar kimlerdir; ev-eşikleri viran olmuş, babalan, anneleri katledilmiş, kimsesiz yavrulardır. Bunlar bizim özbeöz çocuklarımız, milletimizin evlatlarıdır. Müslümanlık, insanlık uğruna yardıma koşun, zavallı yavrulara sahip çıkın."*[299]

Yine Savaş yıllarında Ahıska'ya gönderilen *"Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi"*[300] heyeti üyesi, daha sonra Kızıl Ruslar tarafından şehit edilmiş olan Azerbaycan'ın Milli Şairi Ahmet Cavad bölgede ki acıları şöyle dile getirmekteydi:

Karların üstünde mazlumlar kanı
Ölenler çok, fakat mezarlar hanı
Ayaklar altında şevket-i şanı
Kalanları gördüm feryada geldim.

Felaket görmemiş millet olar mı?
Düşün biraz düşün, hiç kanun var mı?
Gözler kör mü yoksa gönüller dar mı?
Ah yine ben yine ben imdada geldim.[301]

1829'da Edirne Muahedesi'yle Rusya'ya bırakılan bu bölgede yaşayan Türk ahali, hiçbir surette Rus idaresine ısınamamış, Türk ordusunun gelişine sevinmiş ve gönüllü olarak ordu saflarında yer almışlardır.[302] Çünkü Batum'daki Bolşevik mezalimi ancak Türk askerlerinin gelmesiyle son bulmuştu.[303] Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, yaptıkları toplantılarda delegeler seçerek Batum Konferansı'na gönderdiler. Bu delegeler, 13-26 Nisan 1918 tarihinde aldıkları toplu bir kararla, Sovyetlerin ilân ettikleri oto-determinasyon hakkından istifadeyle, Türkiye'ye katılmak istediklerini

---

[299] Heyet, *Qardaş Kömeyi,* İpek Yolu Neşriyatı, Bakı 2012, s. XII; Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 17.
[300] Kafkasya'da ilk Müslüman cemiyeti olan *"Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*" 15 Kasım 1905'te kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz: Aslan, *a.g.e,* ss. 53-56.
[301] Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu, *Ahıska Türklerinin Tarihi,* I. Uluslararası Ahıska Türkleri Kurultayı, Bakı 2004, s. 2.
[302] Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 239.
[303] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 474-475; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* s. 30.

bildirdiler. Gürcistan içinde kalmaları durumunda din, dil ve kültürlerini kaybedeceklerini ve Gürcü baskısına maruz kalacaklarını düşünüyorlardı.[304]

On iki bakanından sadece dördü Türk olan Seym/Maverayı Kafkas Hükümeti (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan), 14 Nisanda, Azerbaycan'ın muhalefetine rağmen, Osmanlı'ya savaş ilân etmeye karar verdi. 11 Mayıs 1918'de toplanan Batum Konferansı'nda, Osmanlı tarafı, bölge halkının isteği doğrultusunda,[305] Ahıska ve çevresinin Osmanlı'ya terk edilmesini talep etti. Bu isteği kabul etmek istemeyen Gürcüler, Yakup Şevki Paşa ordusunun Ermenilere karşı harekete geçip 15 Mayısta Gümrü'yü alması üzerine, geri adım atmak zorunda kaldılar. Maverayı Kafkas Cumhuriyeti, 26 Mayıs 1918 tarihinde Seym'i feshetti. Daha sonra ise Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsız devletlerini ilân ettiler.[306]

Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, uzun bir muhtıra ve imzalı kâğıtlarla Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmişlerdi. Onların bu dileği kabul edildi ve Batum Konferansı'nda Türk Heyetinin Başkanı Adliye Nazırı Halil Menteşe, bu iki nahiyenin Osmanlı'ya bağlandığını, Kafkas Cumhuriyeti murahhaslarına bildirdi. Gürcü murahhasları, Ahıska ve çevresinin Türkiye'ye bırakılmasını asla kabul etmek istemediler ve bu kararı protesto ettiler. Sonuçta bu karar onlara da kabul ettirildi.[307]

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe, hatıralarında Batum'da yapılan görüşmelerden de bahseder. Batum görüşmelerinde geçen Ahıska'yla ilgili tartışmaları şu şekilde özetleye biliriz:

> "Azerbaycan Türkleri, Ruslar zamanında Gürcülerle Ermenilere karşı daima dayanışma içerisinde yaşadıklarını ileri sürerek, Gürcülere karşı yumuşak davranmamızı istiyorlardı. Ben de, bunu, Gürcülerin Ermenilerden ayrılmaları şartıyla kabul ettim. Böylece Gürcüleri, Ermenilerden ayırdık. Müzakereler uzadı. Zira Enver Paşa, Miralay Halit Bey (Merhum Halit Paşa) ile Ahıskalı Türkleri silâhlandırmış, bize katılmak için Gürcülerle dövüşüyorlar. Ahıska'yı istiyorduk. Gürcüler de vermiyor. Müslüman ahaliyle savaşıyorlardı. Ermenileri tepeledikten sonra sıra Gürcülere gelmişti.

---

[304] Taşdemir, *a.g.e*, s. 99.

[305] Sovyetlerin 1917'de ilan ettikleri *"Barış Dekreti"* ve *"Rusya'daki milletlerin haklarına ait deklarasyon"*a göre *"Milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini hakkı tanınmıştı".* Demek ki bu iki nahiye (Ahıska ve Ahılkelek) ahalisi Türkiye'ye ilhak kararını alırsa, Sovyet hükümeti buna karşı gelemeyecekti.

[306] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 475-476.

[307] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* ss. 474-475.

Hükümetin emriyle Gürcü hükümetine kırk sekiz saat mühletle bir kesin uyarı verdim. Gürcülerden, baştan savma bir cevap aldım. Enver Paşa, notamıza olumlu bir cevap alınmazsa, ertesi günü Tiflis üzerine yürümek için kumandana emir vermişti. Gürcülerle savaşmayı gönlüm istemiyordu. Azerbaycan Türkleri, Gürcülerle uzlaşmak için bir çare bulun, diyerek âdeta yalvarıyorlardı. Gürcüler, Almanlardan yardım umuyorlardı. Gece yarısı kâtibimi çağırdım: 'Gürcülerin cevabıdır. Al bu kâğıdı, git kapıyı çal. Uyumuşlarsa uyandır. Kendilerine şu tebligatı yap!' dedim. Eğer vakit kazanmak için bu cevabı göndermişlerse, bilsinler ki, yarın sabah ordu, Tiflis üzerine yürümek emrini almıştır. Bilirler ki şahsen kendilerine karşı iyi duygulara sahibim. Ama hükümetimin emrini yerine getirmek görevimdir. Böyle değil de, savaşmaya karar vermişlerse, notayı al, geri getir. Son bir dostluk olarak kendilerine bu cemileyi yapmakta olduğumu da bildir. Gürcü kumandanıyla delegeler, bet beniz atmış bir hâlde koşup geldiler: 'Halil Bey, Abastuman boğazına yerleştirilecek toplarınız, bizim başkentimize hâkim olacaktır. Bu, bizim için intihardır.' dedi. 'Azizim, intihara karar vermişseniz, çok üzülürüm. Şahsî duygularımı biliyorsunuz zannederim. Ben sizinle savaşmak istemiyorum. Sorumluluk alıp size Abastuman boğazıyla sarayları bırakıp sınırı öyle çizeceğim. Siz de Ahıska'nın kalan kısmından vazgeçiniz.' dedim. Gürcüler, biraz düşündükten ve konuştuktan sonra, teklifimi kabul ettiler. Gürcülerle bu surette sınır belirlendi."[308]

Yukarda da belirtildiği üzere Osmanlı'nın bastırması sonucu, 4 Haziranda yapılan *"Batum Antlaşması"*yla, Gürcistan Hükümeti, Ahıska ve Ahılkelek'i Osmanlı'ya bırakmaya razı oldu.[309]

3. Kafkas Tümeni Ahıska'yı kuşattı. Antlaşmaya göre Gürcüler, 10 Haziran sabahına kadar buraları boşaltmış olacaklardı. 123. Kafkas Alayı, 3 Haziranda Ahılkelek'i zaptetti. Gürcülerdeki Osmanlı korkusu, onların ülkeyi Almanlara teslim etmelerine yol açtı. Gürcistan, âdeta bir Alman sömürgesi durumuna geldi.[310] Almanlar için Tiflis veya Batum'un bir önemi yoktu. Bu bölgede esas mesele Bakü petrolleri idi. Almanların asıl amacı da bu bölgedeki petrol kaynaklarını ele geçirmekti.[311]

Ahıska halkı, Gürcülerle mücadeleye kararlıydı. Halk teşkilâtlandı. Wilson prensiplerinden biri olan *"Her milletin kendi geleceğini tayin etme hakkı"* gereğince, 29 Ekim 1918 tarihinde Ömer Faik Numanzade öncülüğünde *"Ahıska Hükümet-i Muvakkatası"* adlı bir hükümet kuruldu.[312] *"Ahıska Hükümet-i Muvakkatası"* Türk Ordusunun Ahıska ve Ahılkelek'ten çıkacağı sırada kurulmuştu. Nitekim 30 Ekim 1918

---

[308] *Halil Menteşe'nin Anıları (Osmanlı Mebusan Meclis Reisi),* hzl. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, ss. 228-230.
[309] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 475.
[310] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 33.
[311] Gökay, *a.g.e,* s. 29.
[312] Gökdemir, *a.g.e,* ss. 38-43.

tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk tarihinin en kötü belgelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Zira bu mütareke hükümleri gereğince Türk kuvvetlerinin Ahıska ve Ahılkelek'ten çıkmaları emrediliyordu.[313]

O günlerde Batum üzerinden İstanbul'a giderken Ahıska'ya gelen Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın notlarında şu ifadeler yer almaktadır:

> "5 Teşrîn-i sânide (Kasım 1918), Kars'tan otomobille hareket ettim. Güzel şoseyi takiben, medenî şekilde köylerden geçerek akşam Ahılkelek'e geldim. 6 Teşrîn-i sânide 4. Murad'ın yaptırdığı kalenin yanından geçerek bir vâdiye indik, çıktık; müteakiben diğer bir vâdiye indik ve Ahıska'ya 16 km. kalıncaya kadar bu vâdiyi takip ettik. Bazı yerler dar kayalık boğaz hâlinde. Ahıska'ya yaklaşınca ağaçlık, latif manzara başladı. Köprüler muntazam demirden, şose boyunca mesafeler verst cinsinden yazılı. 3. Fırka Kumandanı Halit Beyi köprübaşında intizarda buldum. Ahıska'ya beraber geldik. Öğle yemeğini orada yedim. Yeis ve teessür, her tarafta ziyade. Bu mıntıkalar tahliye olunursa, Gürcü intikamından halk endişede; tesellî ettim. Ümit kesmeyin, dedim. Ahıska latif bir yer. Akşam Ahıska'dan 27 km. uzakta Rabat (Adigön)'a geldik. Eşraftan bir Türk'ün hanesinde kaldık. Bütün bu havali eşrâfı, tahsil görmüş, evleri, kendileri medenî bir hâlde."[314]

Hükümet reisi Ömer Faik Numanzade, Mondros Mütarekesi kararları gereğince geri çekilecek olan Türk ordusunun Ahıska'dan çıkmaması dileği ile 3. Fırka Kumandanı Halit Paşaya müracaat etti. Eğer bu olmazsa, yerli hükümetinin desteklenmesini istedi.[315] 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Gürcü Hükûmeti'nin, buradaki halka iyi davranacağı mülâhazasıyla geri çekilme kararının uygulanmasını istedi. Halit Paşa, gayrı resmî kuvvet ve yardım bırakarak buradan çekilmek mecburiyetinde kaldı. Osman Server Bey[316] ve Dikanlı Hafız Beyin yönetimindeki 500

---

[313] Asif Hacılı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* Bakı Gençlik 1992, s. 18.
[314] Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1969, ss. 5-6.
[315] Gökdemir, *a.g.e,* ss. 38-39; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 34.
[316] **Osman Server Atabek (1886-1962):** Kıpçak Atabekleri sülâlesinden Osman Server Bey, 20 Ağustos 1886 tarihinde Ahıska'da dünyaya geldi. Babası Feyzullah Bey, annesi, Ufalı Zeynep Hanımdır. Ömer Faik Efendiden özel Türkçe ve din dersleri aldı. Tiflis'te Rus lisesini bitirdi.
1904'te Petersburg Üniversitesinde Yüksek Kimya Mühendisliği tahsili yaptı. Freiburg (Almanya) Üniversitesinde Maden ve Mesaha (Kadastro) Mühendisliği; Breslav Üniversitesinde Ziraat Mühendisliği öğrenimi gördü. Sonra Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1916 yılında Ahıska'ya döndü.
Bakü İslâm Cemiyeti ileri gelenlerinin delâletiyle Ahıska'da millî teşkilât kurdu. Fahri yüzbaşı olarak Halit Paşanın 9.Tümeninde savaştı. Yine onun tavsiyesiyle Üç Sancak (Kars, Ardahan, Batum) delegesi olarak Bakü Şark Kongresi'ne katıldı; Enver Paşayla görüştü.
Osman Server Bey, Ahıska-Posof bölgesindeki Türk-Gürcü savaşlarında, Türk kahramanlığının ve teşkilâtçılığının örnek bir şahsiyeti olarak yer aldı. Türk İstiklâl Savaşı'ndaki bu yararlıklarından dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verilmişti. 1921'de Ardahan sancağında yapılan mebus seçiminde, merkez adayı Fethi Okyar ile Ziraat Bakanı Sabri Beyi reddeden halk, Ardahan mebusluğuna Yüksek Mühendis Osman Server Atabek'i seçti. 1936'dan 1949'a kadar Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde görev yaptı.

kişilik milis kuvveti, Ahıska ve Ahılkelek'i Halit Paşadan teslim aldı.[317] 8 Aralık 1918'de Ahıska ve çevresi, Gürcistan hükümet kuvvetleri tarafından işgal edildi. Birçok masum insan tutuklandı, tutuklananların ailelerine işkence edildi, hatta halkın namusuna kadar tecavüze yeltendiler. İngiliz kontrolünde Gürcü yönetimi dönemi başladı.[318]

Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusasından bölgeye gelen heyet, Oltu'da, Halit Paşanın başkanlığında bir toplantı yaparak durumu gözden geçirdi. Bu toplantıda, Osman Server Bey şunları söyler:

> "Ecdadımın yurdu olan Ahıska'ya şimdi Gürcüler gelmişlerdir. Ben Ahıskalıyım, hududumda öleceğim. Kanımı orada akıtacağım. Türk kahramanları! Siz de bana yardım ediniz! Kafkasya'da mertler ağlıyor. Türk ordusu çekiliyor. Ordunun huduttan çıkmamasını ve bizimle beraber vazife yapmasını bekliyoruz. Halit Bey! Yanımızda kumandan ol. Biz de senin emir ve kumandanda olalım."[319]

18 Ocak 1919'da, Batum'dan Nahcivan'a kadar olan yerleri içine alan Kars Millî Şûra Hükümeti kurulmuştu. 27 Mart 1919'da, Ahıska ve Ahılkelek de bu birliğe katıldı. Türk ordusu, 1919 Şubat'ında, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltarak, 1914 sınırı gerisine çekilmek mecburiyetinde kaldı.[320] Ömer Faik Numanzade, 9 Mart 1919 tarihli yazısında bölge halkının durumunu şöyle anlatıyordu:

> "Muharebe zamanı yine iyiydi. İnsan ya öldürür ya ölür veya esir olurdu. Şimdi halkımız, içinden çıkılmaz belâ ve ölümden de beter bir felâketin içindedir. Yiyecek yok, yatacak yok, giyecek yok, çocuk ağlıyor, ana inliyor, baba düşünüyor. İmdat yok, herkes bir hâlde, herkes aç, herkes başkasının eline bakıyor, herkesin ciğeri yanık, herkesin gözü yaşlı, herkesin boynu bükük, ümidi sönük..."[321]

1919 yılında, Ahıska ve çevresinde Gürcü baskısı, halkın sabrını taşırmış, isyan noktasına getirmişti. Birçok masum insan tutuklanıyor, bunların ailelerine işkence

---

Çok mühim maden araştırmaları ve projeleri yapmıştı. Vefatından sonra, üyesi bulunduğu Mühendisler Odasının bülteninde biyografisi verilen Atabek'in vefatı hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:
"12-13 Aralık 1962 tarihinde çarşambayı perşembeye bağlayan gece çiftliğinden İzmir'e dönerken vuku bulan feci ve müessif trafik kazasında çok sevdiği ve babasının adını taşıyan torunu ile birlikte hayata gözlerini yummuştur.
"Gerek memurluk devresi süresince ve gerekse özel çalışmalarında daima dürüst hareket etmiş, faydalı olmayı bilmiş bu iyi kalpli dost üyemizin aramızdan ayrılışı hepimizi çok üzmüştür." Bkz: Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 36-37.

[317] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 587.

[318] Kukulov, *a.g.e*, s. 49.

[319] Hasene Ilgaz, *"Teşkilat-ı Mahsusa ve Ebulhindili Cafer Bey",* Çevrimiçi, http://www.erzurumluyum.net/index.php?q=node/402, 20.11.2010.

[320] Yıldız, *a.g.e*, s. 119.

[321] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 35.

ediliyor, hatta halkın namusuna musallat oluyorlardı. Bu duruma tahammül edemeyen yerli ahali, Gürcü kuvvetleriyle çarpışmaya başladı.[322] Bu çerçeve de 16 Mart 1919'da Gürcüler, Posoflu mahallî önderler idaresindeki milislerle yaptıkları muharebede yenilerek Koblıyan'ı boşaltıp Ahıska'ya doğru çekildiler. Gürcüler, Posoflulara yardım ettikleri bahanesiyle bütün güçleriyle Ahıska'ya saldırdılar. Posoflular, Kars'tan gelen bin kişilik Millî Şura kuvvetiyle, Ahıska'nın yardımına koştular. Ahıskalı Osman Server Bey idaresinde yapılan siper ve süngü savaşları on gün devam etti. Neticede Gürcü kuvvetleri yenilerek Ahıska ve Ahılkelek'i tamamen boşaltıp Azgur Boğazı ötesine, yani 1828 sınırına çekildiler.[323]

Ahıska ve Ahılkelek kendisini savunmaya hazırlanırken, bölgede çok önemli gelişmeler olmuş ve merkezi Kars'ta olmakla, Elviye-i Selase'de bulunan bütün Türk-İslam ahalisini bir birlik altında toplamak üzere 30 Kasım 1918'de, Batum'dan Nahcivan'a kadar olan yerleri içine alan *"Kars Millî Şûra Hükûmeti"* kurulmuş, yukarıda da ifade edildiği üzere Ahıska ve Ahılkelek de bu birliğe katılmıştır.[324] 13 Nisan 1919 yılında İngilizlerin Karsı işgali ve *"Kars Millî Şura Hükûmeti"*ni dağıtmalarını fırsat bilen Gürcüler 20 Nisan 1919'da Ahıska ve Ahılkelek'i ele geçirdiler.[325] Gürcülerin bu işgal hareketi, İngilizlerin himayesinde yapılmıştı. Ahıska'dan ilerleyen Gürcü kuvvetleri Ardahan'ın Kür ırmağı kuzeyinde kalan kısmıyla Şavşat ve Ardanuç'u işgal ettiler.[326]

Server Bey, Güneybatı Kafkas Ahalisinin Haklarını Koruma Merkezi (Ahıska-Ahılkelek Müslümanları Millî Şurası) kurdu. Bu Merkez, 28 Haziran 1919'da, Gürcülerin bölgeyi boşaltmasını istedi. Ayrıca Paris Konferansı öncesinde bir muhtıra yayınlayarak kimsenin esaretinde yaşamak istemediklerini bildirdi. Bu muhtıra, İstanbul'daki galip devletler mümessillerine, gazetecilere, yazarlara, Paris Barış Konferansı üyelerine Kızılay Derneği vasıtasıyla gönderildi. 25 Aralık 1919 tarihinde

---

[322] Taşdemir, *a.g.e,* ss. 103-104.
[323] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 587; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 36.
[324] Gökdemir, *a.g.e,* s. 43; Yıldız, *a.g.e,* s. 119.
[325] Ufuk Tavkul, *"Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları",* Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX. s. 512.
[326] Taşdemir, *a.g.e,* s. 104.

de Gürcistan içinde Ahıska bölgesinin özerkliği ilân edildi. Böylece Bolşevikliğin gelişine kadar Ahıska ve Ahılkelek'te nispi bir huzur görüldü.[327]

Türk-Gürcü savaşlarında Gürcü askerine kumanda eden general, sonradan kaleme aldığı bir yazıda, konuyla ilgili olarak özetle şunları yazmaktadır:

> "Server Bey, Ahıska ve Ahılkelek sancaklarında yaşayan halkın Gürcü Hükûmeti idaresinden memnuniyetsizliğinden istifade ederek, Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin desteği ile Ahıska'da bir isyan çıkardı. Bu isyan neticesinde askeri birliklerimiz, idarî ve mülkî memurlarımız Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye ederek Borcom'a çekildiler. Buradaki mağlûbiyetimizin sebebi, isyancıların mantıklı hareketleri ve iyi hazırlanmış olmalarıydı. Bir buçuk ay sonra, 1 Martta taarruza geçtim. Azgur ve Ahıska işgal edildi. Çetin mücadeleden sonra Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye ettiler. Ardahan'ın da tahliyesini ve Server Beyin 48 saat içinde Gürcülere teslimini istedim. Taarruzla Hanyeri Geçidi'ni aşarak Ardahan'a doğru hareket ettim. Gariptir ki, Ardahan taarruzunu generaller istiyor, hükümet istemiyor, şeklinde bir dedikodu yayıldı. Bu sebeple Harbiye Nazırını Ahıska'ya davet ettim, davetimi reddetti. Ardahan'a taarruz etmeyerek, bulunduğum yerde kalmam emredildi. Askerler de Ardahan harekâtına karşıydı. Nitekim bir tabur asker, subayları cephede bırakarak geri çekildi. Bu taburu da geri çevirip cepheye sevk ettim. İngilizler, 13 Nisan'da Kars'taki Cenubi Garbî Kafkas Hükûmeti üyelerini hileyle tutuklayıp bu hükümete son verdiler. Biz de 20 Nisan 1919 tarihinde Ardahan'ı işgal ettik. Bu arada İngilizler, Ermeni yanlısı davranarak, bizimle savaşa iştirak etmedikleri halde, Ardahan'ın mümbit ve stratejik önemi olan yerlerini, Ardahan'ı Ahılkelek'e bağlayan yol mıntıkasını onlara verdiler."[328]

1919 yılı Nisan ayı olaylarının konumuzla ilgili kısmı, Cenubi Garbî Kafkas Hükûmeti'nin Hariciye Nazırı Fahrettin Erdoğan beyin hatıralarında şöyle anlatılmaktadır:

> "İngilizler, ağır silâhlarla teçhiz edilmiş, Gürcistan'daki muntazam orduları Ahıska üzerine sevk ediyorlardı. Bunu haber alan Cumhurreisi İbrahim Bey, Kars'tan hareket ederek Göle'ye vardı ve Tortum'dan Göle'ye gelen 3. Tümen Komutanı Halit Paşa ile görüştü. Halit Paşa, o gece Binbaşı Hurşit Bey komutasındaki bir tabur kuvveti Göle yoluyla Ahıska'ya gitmek üzere yola çıkarttı. Bu tabur, Göle ve Ardahan taburlarıyla birleşerek Posof'tan Ahıska hududuna girip mevzi aldı. Gene bizim (Osman) Server Bey top başında idi, sabahlara kadar mermi hazırlıyordu. Afsal Bey de gerideki kuvvetleri sevk ediyordu. Sabahleyin harp başladı. Gürcülerin ağır top ve makineli tüfekleriyle gelen tümenleri hayli bombardıman ettikten sonra bizim cephe bozuldu, geri çekilmeye başladılar. Gürcüler ilerliyor; Hurşit Bey de müdafaa ede ede çekiliyordu. O sırada Hurşit Beyle Cumhurreisi İbrahim Bey, Posof'tan geçerken, bir hoca, bunlara gizli bir işaretle camiye girmelerini ihsas ettirdi. Camiye girdiklerinde,

[327] Kırzıoğlu, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920),* Kardeş Matbaası, Ankara 1970, ss. 74-79.
[328] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 37.

zavallı Afsal Beyin şehit edilerek kan içinde caminin ortasında yattığını görmüşler. Buna kimin sebep olduğu sorulunca, Kaymakam Ahmet Beyin fail olduğunu söylemişler. Hâlbuki Ahmet Bey, bizim sadık kaymakamlarımızdan olduğu için, kendisine iftihar ve sadakat nişanı vermiştik. Ahmet Bey, gizlice Gürcülerle uyuşmuş olduğundan, Afsal ve Server Beyleri vurması için fırsat bekliyormuş. Bu feci manzarayı gören İbrahim ve Hurşit Beyler, derhâl Ahmet Beyi çağırarak tutmuşlar; soyundan kimse kalmasın diye bir tek genç oğlu ile birlikte, Afsal Beyin vurulduğu yerde öldürerek çekilmişler. Gürcüler, Ardahan üzerine yürüyorlardı. Hurşit Bey de Kür nehri üzerinde ki köprüyü yıkıp Ardahan'ı terk etmişti ve Gürcülerde Ardahan'a girmişlerdi."[329]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kars'taki hükümet, 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından baskınla yıkıldı. Mondros Mütarekesi'ne göre, kırk yıllık yaralar sarılamadan, Türk Ordusu 1914 sınırına çekildi. İngilizlerin himayesinde, Gürcü ve Ermeni işgali başladı. Gürcüler, katliam, talan, yağma, yangınla her yerde zulüm ve vahşete başladılar. Posof'ta yirmi beş köyün, zahire, ev eşyasıyla kedisine ve tavuğuna varıncaya kadar yağmaladılar. Her tarafı yakıp yıktılar. Bu arada Ahıska'da yedi, Posof'ta da dört camiyi ateşe verdiler.[330]

Kars Vilâyeti Ahali-i İslâmiyesi adına 25 Eylül 1919 tarihinde Milletvekili Bekir (Sıtkı Kubatoğlu) tarafından Amerika heyetine verilen raporda, Ardahan ve Ahıska'daki Gürcü zulmünü[331] şöyle ifade etmekteydi: *"Mütarekeden sonra Ardahan ve Ahıska mıntıkalarını Gürcüler işgal ettiler. Bu işgali müteakip Gürcüler de İslâmları imha ederek ekseriyet temin etmek gayretine düştüler. Bu suretle birçok İslâm kanı akıttılar. Binlerce masum kadın, çocuk ve malullere tecavüz ettiler."*[332]

TBMM'nin 21 Şubat 1921'deki gece müzakeresinde alınan karar; işgali altında bulundurdukları Ardahan, Artvin havalisini 23 Şubat tarihinden evvel tahliye etmeleri; aksi hâlde 23 Şubat sabahından itibaren ileri harekâta devam olunacağı, Ankara'daki Gürcü sefaretine bildirilmiş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya duyurulmuştur. 23 Şubat 1921'de

---

329 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, Ankara 1954, ss. 204-205.
330 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* Emre Yayınları, İstanbul 1995, C. 4, s. 1936; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 39.
331 Bu bölgelerde ki Ermeni zulmü için ise bkz: Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 2, ss. 707-708.
332 Taşdemir, *a.g.e*, ss. 105-106.

Ankara'daki Gürcü Sefiri Simon Mdivani, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye terk edildiğini resmen bildirdi.[333]

Bölgenin Gürcü işgalinden kurtarıldığını Ankara'ya bildiren Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in raporu şöyledir:

> "23 Şubatta Gürcülerin kabul etmeleri ve çekilmeleriyle Ardahan'ı muharebesiz işgal ettik. Gürcüler kuvvetlerini Bolşevikler karşısına sevkettiğinden bu hareketimizi memnuniyetle kabul ettiler. Ardahan'daki Gürcü memurin-i mülkiye ve askeriyesi 23.02.1337 (1921) sabahından beri Ahıska'ya çekilmek üzere kasabayı terk ve sancağı tahliyeye başladılar."[334]

> "Ankara, Ahılkelek, Ahıska ve Batum'un da işgalini istedi. Bu, Batum'da Gürcülerle müsâdemeye[335] sebep oldu. Gürcüler çok zayiat verdiği gibi, bizde 4 zabitle 22 nefer şehit ve 26 nefer yaralı ve 46 nefer de kayıp vererek Kars kalesinden daha pahalıya Batum'u işgal ettik. Sonra da Moskova Muahedesi mucibince her üç mevkii de boşaltarak çekildik."[336]

> "23 Şubat sene 1337 sabahı Ardahan'a Osmanlı Sancağı çekildi. Ardahan ahalisi, askerimizi uzak mesafelerden pek parlak merasimle karşılamış ve her birerlerinin alnından öperek bağırlarına basmışlar ve sevinçli gözyaşları dökmüşler; Meclis-i Millî'mize ve Hükümetimize hayırlı dualar etmişlerdir. Millî birliğimizin neticesi olan bu yeni muvaffakıyetten dolayı, Şark Cephesi nâmına Muhterem Meclis-i Millî'mizi kemâl-i hürmetle tebrik ederim. Dava-yı millîmizin muvaffakıyyât-i katiyye ve kâmile ile tetevvüc edeceğinden emin olarak, ordumun, irâde-i millîyeyi icrâya her ân muntazır bulunduğunu da arz-i tazimatla teyid eylerim."[337]

3. Moskova Antlaşması ve Ahıska'nın İkinci Kez Rus Hâkimiyetine Girişi

1921 yılının Şubat ayında, Gürcistan'da iktidarda bulunan Menşevik Hükümeti zor günler yaşıyordu. Dolayısıyla 25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis, Bolşeviklerin eline geçmiş, Menşevik Gürcü Hükümeti Tiflis'i terk ederek Batum'a çekilmek zorunda kalmıştı. Kâzım Karabekir, aldığı emir üzerine Posof-Caksu'daki süvari bölüğünü harekete geçirerek yerli milisleri takviyeyle 9 Mart'ta Ahıska'yı işgal ettirdi.[338] Kazım Karabekir hadiseyi şöyle nakleder:

---

[333] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 40.
[334] Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 4, ss. 1936-1937.
[335] Silahlı iki grup arasındaki kısa çatışma; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* haz, Ferit Devellioğlu, Doğuş Matbaası, Ankara 1970, s. 879.
[336] Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması,* Emre Yayınları, İstanbul 1992, ss. 120-121.
[337] Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 4, ss. 1936-1937; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 40-41.
[338] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 41.

"Ahılkelek'de Bolşeviklik ilan olunduğunu, ahalisinin Sovyet idaresini teşkil ederek depoları yağma ve Gürcü müfrezesinin 4 topunu aldıklarını haber aldım. Birliklerimi daha ziyade ileri sürdüm. Karakilise'yi takviye ettirdim. 8. Alayı Ahıska güneyinde Caksu'da toplattım. Sebebi Sovyet idarelerini, Ermeni ve Gürcü ahalinin tesis ederek bu vesile ile oradaki İslam ahaliyi katliam etmeleri ihtimalini düşündüğümdendir. Ahılkelek ve Ahıska bölgelerindekiler İslam idiler. Milis teşkilatı da vardı. Bunlara kuvvet verecek tedbirleri de yaptım. Muntazam Rus birlikleri geldikten sonra bu halk için tehlike kalmayacaktı."[339]

Aynı gün (9 Mart) öğle vakti Kızıl Süvari Birliği de Ahıska'ya geldi. Yerli Ermeniler, Kızılları sevinçle karşıladılar. Kızılordu kumandanı, Türk askerini dostça selâmladı. Kızıllar 11 Mart'ta Batum'a doğru yola çıktı. Hâlbuki o gün Batum da Türk askeri tarafından işgal edilmişti. 14 Mart'ta da Ahılkelek Türk askerine kavuştu.[340]

Ahıska ve Ahılkelek'in sevinci uzun sürmedi. Türk ordusu, 16 Mart 1921 tarihinde onaylanan Moskova Antlaşması[341] gereğince mart sonunda buralardan geri çekildi. Bu muahedeyi Türkiye adına imzalayıp trenle Kars'a gelen delegelerimize, *"Gürcistan'la yapılan 1918 Batum Muahedesi'yle Türkiye'ye katılan Ahıska Sancağı neden ihmal edildi?"* diye sitem edenlere, Dr. Rıza Nur, şu karşılığı vermiştir: *"Ahıska'da böyle yüzlerce Türk köyü olduğunu maalesef bilmiyorduk! Elimizde neşredilmiş bir vesika bile yoktu. Keşki daha önce bu hususta bilgi sahibi olsaydık."*[342] Esefle ifade edelim ki, Cihan Şümul Osmanlı Devleti'nin (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin) devlet adamının ve aynı zamanda onlarca esere (özellikle de tarihi eserlere) imzasını atmış aydın kişinin sözleridir bu satırlar.[343] Dr. Şir Muhammed Dualı *"Ahıska'yı Tanıyor Musunuz?"* isimli makalesinde serzenişini şöyle dile getiriyor: *"İlgi çekici değil mi, 1921 dönem hükümetinin Millî Eğitim Bakanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sinop milletvekili olan Dr. Rıza NUR Bey, Ahıska'yı yeterince tanımamakta*

---

[339] Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 4, s. 1940.
[340] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 41; Taşdemir, *a.g.e,* s. 106; Daha geniş bilgi için bkz: Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 4, ss. 1936-1942.
[341] Moskova Antlaşması, bir önsöz, 16 madde ve 3 ekten oluşmuştur. Antlaşma Türk Heyetinden Ali Fuat Paşa, Rıza Nur Bey ve Yusuf Kemal Bey, Rus Heyetinden ise Çiçerin ve Celal Korkmazov'un imzası ile onaylanmıştır. Türk-Sovyet ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olan bu antlaşma geçmişteki sorunları ortadan kaldırmamış, aksine Batum'un Sovyetlere bırakılması ile yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Kâzım Karabekir, Gürcülerle savaşılarak Batum'un alındığını ve bu antlaşmanın 2. maddesi gereği bu limanın Bolşeviklere devredilmesinin, Gürcüler tarafından hoş karşılanmayacağını ayrıca Batum'u vermekle Bolşeviklere de yaranılamayacağını ifade etmiştir. Bkz; Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması,* ss. 120-122; Cenk Şen, *"Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2006), s. 13.
[342] Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi,* s. 88.
[343] Kuzuk, *a.g.m,* s. 13.

ve bu topraklarda on binlerce Türkün yaşamakta olduğundan bihaber olabilmektedir."[344] Zannımızca tamamen politik bir cevap içeren cümleden başka bir şey değildir.

Moskova Antlaşmasını imzalayan heyetin sınırı hangi ölçülere göre çizdiğini Dr. Rıza Nur'un hatıralarında görebiliyoruz:

> "Biz Moskova'da bir hudut yapıyor, Batum'u istemiyoruz. Kanaatimizce Batum'u bize Ruslar vermezler. Batum Türkiye'ye beladır diyoruz. Burayı muhafaza için daima orada elli bin kişilik bir ordu beslemek lazımmış. Batum öyle bir yer ki, Ruslar'ın can evi. Bize bırakmayacaklar, arada harp olacak. Bu kadar yaptıklarımız mahvolacak. En fecii, Türkiye yardımsız kalacak. Biz Ardahan, Artvin ve emsalini aldık. Batum'u da bunlar gibi bir sandığa koymak istemiyoruz. Nasıl olsa Ruslar bir gün Batum'u alırlar. Sandıktaki diğer şeyler de beraber gider. Türkiye Batum'u alıp daima harbe hazır olmak, büyük bir ordu beslemek gibi aptallık yapamaz. Biz böyleyiz."[345]

Böylece tarihimizin son yüzyılında sık rastlanan masa başı kayıplarından biriyle Ahıska ve çevresinin tarihi de çok hazin bir dönemece girmiş oluyordu. Moskova Antlaşması'nın birinci maddesinde, Türkiye'nin doğu sınırları kaba hatlarla belirtilmiş ve sınırın ayrıntıları yine bu maddenin A zeylinde açıklanmıştır. Bu açıklamada Türk-Sovyet Gürcistan'ı sınırı, Karadeniz sahilinde Sarp kasabasından başlayarak Şavşat dağları üzerinden Kanlıdağ ve Posof'un kuzeyindeki Ğırma dağına, oradan da Badele (Türkgözü) köyünün kuzeydoğusundan Posof çayına ulaşıyor.[346]

Moskova Antlaşması, Sovyetler Birliği içinde bir sevinç kaynağı olmuştur. Lenin *"Bu antlaşma bizi Kafkaslardaki bitmez tükenmez savaşlardan kurtaracaktır"* demiştir. Yine bu antlaşma, iki ülke arasında ilişkilerin tarihinde, bir tarafın diğerine askeri güçle dayatmadığı ilk antlaşmadır.[347] 26 Eylül 1921 tarihinde Kars Konferansı başlamış ve yaklaşık iki hafta sürmüştür.[348] Bu konferansın amacı, Moskova Antlaşması hükümlerinin Kafkas Cumhuriyetleri tarafından da tanınmasını garanti altına almaktı.[349]

Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal bey, Kars Konferansı'na katılan TBMM Hükümeti temsilcilerine gönderdiği 19. 09. 1921 tarihli talimatta şu ifadelere de yer veriyordu: *"Moskova Ahitnâmesi'nin Nahcivan'a müteallik olan üçüncü maddesinin*

---

[344] Şir Muhammed Dualı, *"Ahıska'yı Tanıyor Musunuz?",* Ahıska Dergisi, Sayı 10, Ocak 2009, 10.
[345] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım,* İstanbul 1968, C. 3, ss. 793-794.
[346] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 42.
[347] Taşdemir, *a.g.e,* ss. 107-108.
[348] Gökay, *a.g.e,* s. 147.
[349] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 42.

Gürcistan Ahitnamesi'nde taalluku yoktur. Dördüncü maddeye dair Azerbaycan meyanında Ahıska ve Borçalı Türklerinin hâlini ve istikbalini unutmamalıyız. Gürcistan orada bulunan tebaamız hakkında bazen pek şiddetli ahkâm vazediyor."[350]

Tiflis İnkılâp Komitesi'ne bağlı olarak, 1 Ağustos 1921 tarihinde, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Müslüman Ahalisi Şurası kuruldu. Üç kişiden meydana gelen bu şuranın başkanı Ömer Faik Numanzade idi. Ömer Faik, kendisine verilen geniş yetkilerle, Müslüman ahalinin yaşadığı Ahıska, Ahılkelek, Acaristan ve Borçalı'yı karış karış gezmiş, halkı dinlemiş ve halkın yönetimden memnun olmadığını görmüştür. Buralarda Müslümanların yaşadığı, kaale bile alınmıyordu. Bu bölgelerde mahallî yönetimler, tamamen gayrimüslimlerin elindeydi. Müslümanlar tutuklanıyor, evleri aranıyor, malları müsadere ediliyordu. Bu hayatın çekilmez hâl aldığını gören halk, Türkiye'ye göçe başlamıştır.

Kızıl askerlerin halka yaptığı zulümler de çekilmez hâl almıştı. Onlar, kendilerini düşman ülkesindeymiş gibi görüyor, halka da öyle davranıyorlardı. Meselâ bir asker, kendisine ikinci defa süt vermek istemeyen bir köylüyü kurşunluyor; bir başkası, kendisine süt bulup getirmeyen köylü kadını tahkir ediyor; diğeri, Ramazan ayında câmiyi kilitleyerek imamın ezan okumasına mani oluyor; bir başkası, tek odalı evde yaşayan beş altı kişilik bir ailenin evinde kalmak istiyor ve bütün bunlar hakaretlerle icra ediliyordu. Kızıl askerlerin kendileri halkın sırtından geçindikleri gibi atları da tarlaları, bağları, bahçeleri tahrip ediyordu. Bu askerler uyarıldıklarında da çok kaba hareketlerle karşılık veriyorlardı. İlçelerdeki İnkılâp Komitesi büroları, gayrimüslimlerin bilhassa Ermenilerin elinde bulunuyordu. Bu Ermenilerin halka yapmadığı eziyet kalmamıştı.[351] Ömer Faik, bütün bunları hükümete ve ordu kumandanlarına bildiriyor, fakat bir sonuç alamıyordu.[352] O günlerde bir köylü, Ömer Faik'e şu soruyu yöneltmişti: *"Zahmet olmazsa bizi götürün görelim, şu anda bizim Ahıska'daki hükümet, Bolşevik hükümeti midir, Ermeni hükümeti midir?"* Yurt gezisinde Ömer Faik'in sık-sık karşılaştığı bu soru, bölgede siyasi büro görevlilerinin

---

[350] Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* C. 4, s. 2100.
[351] Taşdemir, *a.g.e*, 108.
[352] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 43.

hepsinin Ermenilerden oluştuğunu, devlet yöneticilerinin ırkçı tutum sergilediğini tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır.[353]

353 Buntürk, *a.g.e,* s. 188.

İKİNCİ BÖLÜM
14 KASIM 1944 AHISKALI TÜRKLERİN SÜRGÜNÜ ve SÜRGÜN SONRASI YAŞANANLAR

I. SSCB; Kuruluşundan Çöküşüne Kadar

Birinci Dünya Savaşı, Rusya'da büyük kayıplara, ekonomik sıkıntılara ve genel hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bu zorlu süreç, Çar hükümetinin, siyasi ve ekonomik krizin üstesinden gelmesini imkânsız kılmıştır. Bu durum 1917'de önce Şubat Devrimi, sonra da Ekim Devrimi'ne yol açtı.[354] 27 Şubat'ta ayaklanan Petersburg işçilerine askerler de destek verdi. 2 Mart'ta II. Nikolay tahtı kardeşi Mihail'e bıraktı. Ancak ertesi gün Mihail'de iktidardan vazgeçmek mecburiyetinde kaldı. Böylece yukarıda da belirttiğimiz gibi Romanov Hanedanlığı'nın 1613'te başlayan egemenliği ile birlikte monarşik düzen de tarihe karışmış oldu.[355]

Kerenski'nin başkanlığında geçici hükümet kuruldu. Ancak muhalefeti sürdüren Vladimir İlyiç Lenin 1917 Ekiminde silahlı ayaklanma ile iktidarı ele geçirme kararı aldı. Sonra başlayan iç savaş 1920'de Bolşeviklerin kesin zaferiyle sonuçlandı. Böylece Bolşevikler iktidara gelmiş oldu.[356] Lenin önderliğinde gerçekleştirilen sosyalist devrim sonucu XX. yüzyıl'ın büyük bölümünün iki süper devletinden biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) doğdu.[357]

21 Ocak 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliğinde liderlik mücadelesinde Stalin[358] hâkimiyeti kendi eline geçirmeyi başardı. O, Sovyetler Birliği tarihinde hâkimiyette en fazla kalan şahıs oldu. İlk Sovyet lideri Lenin (1917-1922) dört yıldan biraz fazla iktidarda kalmışken, Stalin 31 yıldan fazla (1922-1953) iktidarı elinde tutan lider oldu ve devleti demir yumrukla yönetti. Ondan sonra Nikita KKhruşçev (1953-1964) 11 yıl, Leonid Brejnev (1964-1982) 18 yıl, Yuri Andropov (1982-1984) iki

---

[354] *ASE, "Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı",* Bakü, 1982, VIII, 516.
[355] Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 434.
[356] Armaoğlu, *a.g.e,* s. 132.
[357] http://tr.wikipedia.org/wiki/Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyetler_Birli%C4%9Fi
[358] Stalin'in gerçek adı Yosif Vissarionoviç Çugaşvilli'dir. Sert mizacından dolayı, "Çelik adam" anlamına gelen Stalin, takma soyadıdır. Stalin (1879-1953) Gürcistan'ın Gori kasabasında bir kunduracının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Stalin 1903'te Bolşevik Parti'ye katılmıştır. Dada geniş bilgi için bkz: Emine Gürsoy, Naskali-Liaisan Şahin, *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları. 2007, ss. 349-351.

yıl, Konstantin Çernenko (1984-1985) bir yıl ve sonuncu Mihail Gorbaçov (1985-1991) altı yıldan biraz fazla SBKP Genel Sekreterliği görevinde kalan şahıslar olmuşlardır.[359]

Stalin döneminde, Sovyetler Birliği; bürokratik işleyişini ve parti mekanizmasını oluşturdu, ideolojisini şekillendirdi ve sanayileşti. Ayrıca II. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kaldı ve bu savaştan galip çıkmayı başardı. Aynı zamanda bu dönemde sürgünler, yıkımlar, infazlar, kamplar ve açlık yaşandı.[360] Milyonlarca insan öldü. Resmi kaynaklara göre II. Dünya Savaşında yaklaşık 27 milyon SSCB vatandaşı ölmüştür.[361]

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanlığına Nikita Khruşçev geçti. Onun iktidarda kaldığı 1953-1964 yılları arasında ülkede bazı reformlar yapıldı. Stalin'in yerine devlet başkanı olan Khruşçev, Komünist Parti'nin XX. Kongresinde yaptığı konuşmada, ülkede yaşanan bütün olumsuzlukların tek sorumlusunun Stalin olduğunu, onun zamanında yüz binlerce insanın vatanlarından çıkarılarak sürgün edildiğini ifade etmişti.[362] Khruşçev, Stalin döneminin kanlı icraatının sorgulaması ile yeni bir dönem başlattı ve Lenin'i öne çıkartarak kendi iktidarını güçlendirmeyi amaçladı.[363] Stalin döneminin tartışmaya açılması özellikle Polonya ve Macaristan gibi bağımlı ülkelerde protestolara, grevlere ve ayaklanmalara yol açmış ise de, Rus askeri kuvvetleriyle sertlikle bastırıldı (1956).[364] 1964'te Parti Merkez Komitesi'nde gerçekleştirilen darbenin en önemli ismi Leonid Brejnev'di. Onun başta olduğu 18 yıl içinde SSCB'deki istikrar ortamını pek çokları daha sonradan *"durgunluk dönemi"* olarak niteleyeceklerdi.

1982'de yaşlı liderin ölümü sonucu KGB'nin eski şefi Yuriy Andropov başa geçti. Andropov dış politikayı değiştirmese de içerde sosyalizmi yeniden güçlendirmek, ekonomiyi canlandırmak, yolsuzluklarla mücadele etmek için bir dizi adım attı. Ancak yeterli sonucu alacak zamanı yoktu. 1,5 yıl içinde o da öldü ve başa bir başka yaşlı lider Konstantin Çernenko geldi. Hiçbir alanda köklü bir değişiklik yapamayan silik bir

---

[359] Heyet, *Rusya Tarihi,* Editör: Nadir Devlet vd, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 126.
[360] Bu konu hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.
[361] Emine Gürsoy, Naskali-Liaisan, *a.g.e.* s. 7; Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş,* çev, Gül Keskin ve Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 23.
[362] Kemal Özcan, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi; Kırım Dramı,* Babıâli Kültür Yayınları. İstanbul 2010, s. 261.
[363] Brzezinski, *a.g.e,* ss. 23-24.
[364] Beydilli, *a.g.mad*, 260.

yönetici olarak akıllarda kalan Çernenko'nun 1985'te ölmesi sonucu, Kremlin'deki koltuğa 54 yaşında, genç, dinamik bir lider olan Mihail Gorbaçov oturdu. Gorbaçov *"glasnost"*[365] ve *"perestroyka"*[366] politikalarını yürürlüğe koydu. Ama ne yazık ki 1991 Ağustosundaki darbe Gorbaçov'u iktidardan uzaklaştırdı.[367]

Darbe birkaç gün içinde Yeltsin önderliğindeki reformcu güçler tarafından bastırılmıştı, ancak Gorbaçov'un artık eski iktidarına kavuşması mümkün değildi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi yasaklandı. Kremlin Sarayı'nda artık Sovyet değil Rusya bayrağı dalgalanmaya başladı. Böylece 1917 devrim sonrası 30 Aralık 1922'de[368] Lenin'in önderliğinde kurulmuş olan SSCB devleti de tarihe gömülmüş oluyordu (25 Aralık 1991).

8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya liderleri, SSCB'yi geçersiz ilan edip Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurunca merkezi devlet, işlevini tümüyle kaybetti. İki gün sonra 8 eski Sovyet cumhuriyeti daha onlara katıldığını bildirdi. 25 Aralıkta Gorbaçov istifa konuşması yapmak zorunda kaldı ve SSCB kesin olarak dağıldı.[369]

Sovyetler Birliği'nin dağılması, XX. yüzyıl tarihi içinde 1917 Ekim Devrimi kadar sarsıcı bir etki yaratmıştır. Şöyle ki; 1917 Devrimi dünyanın gidişinde nasıl önemli bir değişikliğe neden olduysa, Sovyetler Birliği'nin dağılması da, başta sosyal coğrafya olmak üzere, tüm yerkürede önemli sonuçlar doğurmuştur. Eski Sosyalist Blok ülkelerinde ekonomiden siyasete, kültürden eğitime, tarımdan müziğe kadar tüm bir toplumsal alan baştan aşağı yeniden yapılandırılmaya başlanmış ve bu yapısal dönüşüm süreci ise genel bir kabul ile *"geçiş dönemi"* olarak adlandırılmıştır.[370]

II. Sovyetlerin Sürgün Politikası

Sovyetlerin sürgün politikasına geçmeden önce göç ve sürgünle ilgili kavramların açıklanması gerekeceği kanaatindeyiz. Çünkü bu dönemde yaşanan olumsuzlukları

---

365 Glasnost sözcüğün tam anlamı; önceden gizli olan şeyi açığa çıkarmaktır.
366 Toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması.
367 Abdullah Demir, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 84.
368 V. A. Karpinski, *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947),* Varyos Yayınları, İstanbul 1991, s. 6.
369 Demir, *a.g.e,* ss. 102-103.
370 *Kalkınma ve Küreselleşme,* haz: Saniye Dedeoğlu-Turan Subaşat, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 315.

anlamak için bu kavramların anlaşılması kaçınılmazdır. İnsan tarihi kadar eski olan *"göç kavramı"* gelen olarak, insan ve insan topluluklarının bulundukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen *"yer değiştirme hareketi"*ni ifade etmektedir.[371] Eski dilde *"hicret"* kelimesi ile de ifade edilebilen göç, sosyologlar, tarihçiler, coğrafyacılar tarafından ilgi odağı olması açısından çok boyutlu bir kavram olarak gözükmektedir. Aynı zamanda göç; siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerden dolayı bireylerin ya da toplulukların bulundukları, oturdukları yerleşim yerlerini bırakarak başka bir bölgeye ya da ülkeye gitmeleridir.[372]

A. Stalinizm

Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleştirilen devrimle Çarlık rejimi devrilerek yerine kurulan sosyalist devlet modelinde siyasi otoriteyi yenilemek için Lenin'in oluşturduğu siyasi büronun (Politbüro)[373] beş üyesinden biri olan J. Stalin, Lenin'den sonra uzun bir dönem Sovyetler Birliğine damgasını vuran despot kimliği ile tanınan bir lider olmuştur. Lenin'in ölümünden sonra Politbüro da iktidarını kesinleştiren ve Merkezi Komitenin genel sekreteri adıyla anılan Stalin dönemi, parti içinde hizipleşmeler, gruplaşmalar ve çeşitli entrikalarla dolu muhalif hareketlerin yaşandığı dönemdir. Yaklaşık 30-35 yılı kapsayan bu dönemde, Stalin, devletin ve yurttaşlarının kaderini belirlemiştir. Devlet Yönetimini bir Parti Yönetiminden çok Parti tekelciliğine dönüştürmüştür. Stalin, toplumu yeniden yaratma, kırsal ve orta kesimin önemli bir bölümünü yok etme, milyonlarca insanı zorla istediği yöne çekme işlemini üstlenmiş ve devlet gücünü tarihin hiçbir döneminde görülmemiş ölçüde genişletmiştir.[374]

---

[371] Jülide Akyüz, *"XIX. Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri",* Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 154, Ocak-Şubat 2005, ss. 179-180.
[372] Sezgin Kızılçelik, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü,* Atilla Kitabevi, Ankara 1994, s. 185.
[373] 1912-1919 yıllarında iç savaş döneminde Lenin'in oluşturduğu Politbüro, 5 kişiden oluşuyordu. Başbakan Lenin ve yardımcısı Kamanev hükümet işleriyle ilgiliydiler. Troçki Kızıl Orduyu yönetiyor, Buharin ise basın ve propaganda işlerinden sorumluydu. Stalin, Parti yönetimin gerçek yöneticisi olarak görevlerini yerine getirmekteydi. Kısa zamanda Halk Komiserleri Konseyi, Uluslar Komiseri, İşçi ve Köylü Denetim Komiserliği ve Parti Genel Sekreterliğini üstlendi.
[374] Brzezinski, *a.g.e,* s. 19.

Sovyetler tarihinde Stalinizm[375] olarak bilinen bu dönem, Stalin rejiminin politikaları ve uygulamaları ile devlet mekanizmasının üstünlük kazanarak, devlet gücünün zirveye çıktığı dönem olmuştur. Stalinizm, kendi toplumuna karşı devlet kaynaklı şiddeti destekleyen ve her çeşit muhalefeti anında bastıran bir polis teşkilat sistemi olmuştur. Stalin vahşetiyle ilgili olarak Sovyet Tarihçisi Brzezinski şöyle bahsetmektedir:

> "Eğer ileride bir gün Sovyet arşivleri tamamen açılsa bile Stalin'in yaptığı katliamların gerçek boyutlarını öğrenmek mümkün olmayacaktır. Muhalif Moskova Dergisi 'Glasnost' 1987 yılının Ağustosunda yayınladığı bir yazısında, KGB'nin 1930-1940 yılları arasında öldürülenlerinin dosyalarını süratle -ayda beş bin dosya- imha ettiği belirtilmektedir. Anında veya belli bir işkence döneminden sonra öldürülenlerin arasında her kategoriden insan bulmak mümkündür. Politik muhalifler, ideolojik hasımlar, şüpheli parti elemanları, suçlu bulunan ordu mensupları, Gulaglar vb. gibi…"[376]

Farklı sınıflara mensup olan bu insanlar 1920'lerden itibaren *"yandaş, hain, casus, eşkıya"* ilan edilerek Stalin'e has Gulag, Repressiya, Ukaz kararlarıyla Orta Asya bozkırlarında ve Sibirya'nın derin ormanlıklarında toplama kamplarına mahkûm edilmişlerdir. Farklı cezai müeyyideler içeren bu kararlar Sovyet toplumunda unutulmayan önemli izler bırakmıştır.[377]

1. Gulag

Sovyet *"ceza"* ve *"ekonomik"* sisteminin temel direği olan *"Ölüm Kampları",* bir diğer deyimle *"Esir"* veya *"Mecburi Çalıştırma Kampları",* kuruluş itibariyle Çarlık Rusyası'na kadar gitmektedir. Zira Çarlık Rusyası'nın Ölüm Kampları sistemi öylesine bir icraat başlatmıştır ki, Sovyet Rusyası'nda dahi varlığını devam ettirmiştir. Ancak şu bir gerçek ki, Çarlık döneminin Ölüm Kamplarıyla Sovyet Rusyası'nın Ölüm Kampları arasında pek büyük farklar vardır. Kısaca ifade edecek olursak, temel ve sistem aynı, fakat yollar ve metotlar farklı (ayrı) olmuştur.[378]

---

[375] Stalinizm veya Stalin Terörü hakkında daha geniş bilgi için bkz: Anton Kolendiç, *Stalin'in Ölümünden Beriya'nın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi,* çev, Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, ss. 137-183.
[376] Brzezinski, *a.g.e,* s. 20.
[377] Rasim Bayraktar, *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri",* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2012), s. 12.
[378] Necip Hablemitoğlu, *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, ss. 17-20.

Sovyet Rusya'da Ölüm Kampları'nın kuruluş tarihi 1918 ve 1919 yılarına rastlamaktadır. İlk Ölüm Kampı, Alkanjel yakınlarında Kholmogoride açılmıştı. 1923'de yayınlanan *"Bütün Rusya"* adlı kitapta 65 toplama kampının olduğunu yazıyordu.[379] Çarlık devrinden kalma olan *"Katorga"* mahkûmiyetinin tatbikatına ise 1923 yılında Beyaz Denizdeki Solovezki adalarında başlanmıştır. Kızıl yöneticiler, sonradan bunu, kimsenin kendi isteğiyle, hatta en büyük vaatler mukabilinde bile gitmeyeceği bölgeleri işleterek yararlanılabilecek muazzam bir teşkilat (GULAG)[380] haline getirmişlerdir.[381] Rasim Bayraktar *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"* isimli doktora tezinde, Stalin'in Ölüm Kampları hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

> "Stalin ilk darbesini, Ekim 1917 Devriminden önce ücretli işçi çalıştıran, gıda pazarında karaborsacılık-tefecilik yapan zengin köylülere vurmuştur. Rusça 'Yumruk' anlamına gelen 'Gulag-Gulagi' Stalin Politikasında 'Zengin Köylüler' anlamında kullanılmıştır. Zengin Köylülere 'Köyün Yumrukları' denilmiştir. 27 Kasım 1929 tarihinde Stalin Gulagların, Zengin Köylülerin sömürücü eğilimini kısıtlamak amacıyla onların bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasını ilan etmiştir. Ceza işlemlerini gerçekleştirmek için de Molotof Başkanlığında Politbüro'nun Özel Komisyonunu görevlendirmiştir. Komisyon Gulagları üç sınıfa bölerek cezai uygulamayı gerçekleştirmiştir. Bunlardan; Birincisi: Karşı-Devrimde iştirak edenlerdir. Bunlar, tutuklanıp sürgünde toplama kamplarına mahkûm olanlar ile kurşuna dizilerek ölüm cezasına çarptırılanlardır. Mal varlıklarına el konulanlardır. İkincisi: Karşı-devrime iştirak etmeyenler fakat onlara yatkın meyilli olanlardır. Bunlar aileleriyle birlikte uzak bölgelere sürgün edilmeye mahkûm olmuşlardır. Üçüncüsü: İktidara karşı hiçbir faaliyette bulunmayanlardır. Bunlar ise, sürgüne tabi tutularak kolhozların verimsiz topraklarına iskân edilenlerdir."[382]

Stalin'e ait bu sürgün kararlarından çıkan sürgün kampları, daha sonralar hapishanelerin yönetim ihtiyacını doğurmuştur. Böylece Stalin Gulag-Ceza kararına yeni bir anlam yüklemiştir. Sovyet Cezalandırma ve Çalıştırma Kampları olarak da bilinen bu özel Hapishaneler; insanların hatıralarında devlet terörünün sistemli bir şekilde yapıldığı yerler olarak kalmıştır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, Gulag kamplarının kurulması, bedava işgücü ve zorunlu emeği sanayi bölgelerinde yoğunlaştırma amacını taşımıştır. Özellikle 1923-1960 yıllarında Sovyetler Birliğinin sanayi bölgelerinde 500'ün üzerinde kurulan çalışma kamplarının Stalin döneminde ki ekonomik ve sınaî büyümede büyük payının olduğu görülmüştür. 1930'lu yıllara kadar

---

[379] Robert Conquest, *Büyük Tedhiş,* çev, Nüzhet Baba, Kardeş Matbaası, Ankara 1969, s. 103.
[380] GULAG kavramının siyasi açılımı: Glavnıy Upravleniye Lagerey- Çalıştırma Kampları Genel Yönetimi şeklindedir.
[381] Hablemitoğlu, *a.g.e,* s. 35.
[382] Bayraktar, *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"* s. 13.

Stalin'in karar ve fermanlarıyla İçişleri Bakanlığının Bünyesinde Ceza Kamplarının altyapısındaki değişikliklerle şekillenmiştir. Son hal 25 Nisan 1930 tarihinde hükümetin kararıyla *"Gulag-Çalıştırma Kampları Genel Yönetimi"* kurulmuştur.[383] Bunlar daha sonra NKVD teşkilatına bağlanarak idare edilmişlerdir.[384]

Meşhur Rus yazar Aleksandr Soljenitsin *"Gulag Takım Adaları"*[385] (Arhipelag Gulag 1918-1956) isimli romanında Stalin zulmünden şöyle bahseder:

> "Kendisine tapılan keyfi idaresinden bugün söz açılırken, hep bilinen 1937-1938 yılları ileri sürülür ve kalıplaşan görüş yüzünden, ne ondan önce ne de ondan sonra tutulup hapse atılan olmamış hissi uyanır. Oysaki 1937 yılındaki sürgünde, içtimai mevki sahibi, partide rol oynamış olanları, okumuşları GULAG Takım Adalarına alıp götürmüştür. Onların geride bıraktığı acılı yakınları, daha sonraları bunları yazmaya, hatırlatmaya çalışmışlardır."[386]

2. Sürgün

Sürgün, bir kişinin veya bir topluluğun ceza yahut güvenlik tedbiri olarak yaşadığı yerden başka bir yere belli bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere isteği dışında gönderilmesi ve orada ikamet etmeye mecbur tutulmasıdır.[387] Göçe sebep olan siyasi ve ekonomik faktörler olduğu gibi ekonomik olmayan zorunlu göçe sevk eden faktörler de vardır. Ekonomik olmayan zorunlu göç: işkence, şiddet ve zulüm eşliğinde, istenmeyen kişi ve toplumların cezai biçimde yurtlarından uzaklaştırılıp başka mekânlara yerleştirilmesidir. Bu tür mekânsal yerleştirmelerin adı, isteğe bağlı olmayan göçtür. İsteğe bağlı olmayan göçler, nüfusun yerleşim alanından zorla atılmasıdır ki, bu gibi göçlerde *"sürgün"*, *"zorlama göç"*, *"zorunlu göç"* ve *"mecburi göç"* olarak isimlendirilmektedir.[388]

"Sürgün" ve benzeri terimlerin; *"sınır dışı"*, *"nüfus transferi"*, *"zorunlu iskân"*, *"yer değiştirme"* gibi farklı içerikli anlamlar taşıdığı gerçeği, sürgün konusunda

---

[383] Nurbek Khaırmukhanmedov, *"Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalıştırma Kampları"*, Bilig Dergisi, Sayı 41, Bahar-2007, ss. 155-174; ZEMSKOV, Viktor, *"Politiçeskiye Represii v SSSR (1917-1990) (SSCB'de Politik Repressiyalar)"*, Çevrimiçi, http://www. Communi. ru/matireals/ university/ origins/ zemscov/ repressi ons.htm, 01.02.1994.

[384] Conquest, *Büyük Tedhiş,* s. 103.

[385] Bu eser *"Selim Taygan"* tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1974'de ilk baskısı yapılmıştır.

[386] Aleksander Soljenitsin, *Arhipelag Gulag 1918-1956*, Faktoriya Yayınları, Yekaterinburg 2006, s. 38.

[387] Talip Türcan, *"Sürgün"*, *DİA,* İstanbul 2010, XXXVIII, 164-166.

[388] Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü)*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 356-357.

kavramsal uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. *"Sürgün"* kavramının tarifi: *toplumda bir kimsenin veya bir zümrenin toplum içinde yalnız bırakılması, yerinden uzaklaştırılması ve toplum dışına çıkarılması demektir.* Sürgünler çoğu kere siyasi amaçlarla gerçekleştirilir.[389] Bu tür eylemlerde, göç kararı, göç edenin kararını dikkate almamaktadır. Dolaysıyla, zor ve şiddete dayalı irade dışı yer değiştirmelerde, göç sayılmama eğilimi mevcuttur. Nitekim 1944 senesinde Stalin tarafından sürgün eylemine tabi tutulan Kafkas Halkalarının yaşadıkları buna en açık örnektir: Çeçen, Kırım, Batum ve Ahıska Halklarının 1944 yılından başlayarak Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan bozkırlarına sürgüne gönderilmesi, halkın iradesi dışındaki zorunlu göç ve sürgün olarak adlandırılabilir. Çünkü bu Halklar kendi irade ve isteklerinin dışında sürgüne maruz kalmışlardır.[390]

3. Repressiya

Gulag kararları 1929 yıllarında daha da şiddetlenerek farklı cezai kararlarla devam etmiştir. 1930'larda Stalin'e ait Gulag'ın benzer versiyonu olan *"Repressiya[391]-Ceza"* Kararları halkların geleceğini belirlemiştir. Halk aleyhine, özellikle de aydınlar aleyhine ceza tedbirleri 1937-1938 yıllarında daha da güçlenmiştir. Özellikle bu cezalar daha çok Türk asıllı milletlere uygulanıyordu. Bunun izahını şöyle açıklamamız mümkündür; aydınların ortadan kalkmasıyla Sovyetlerin Türk asıllı toplulukları Ruslaştırma (Sovyetleştirme) politikası önünde bir engel kalmayacaktı. Çünkü halkı bilinçlendiren aydınların var olması Stalin için büyük tehlike arz ediyordu diyebiliriz. Nitekim 1921-1927 yılları arasında 750.000 kişi idam edilmiş, 1925-1935 yılları arasında ise 500.000 Türk katledilmiştir.[392] Azerbaycanlı tarihçi ve aynı zamanda da Sovyetler Birliği Kahramanı Ziya Bünyadov (1923-1997) *"Qırmızı Terror"*[393] isimli kitabının ön sözünde Repressiya'ya maruz kalmış Azerbaycanlı aydınlardan bahisle şu bilgilere yer vermektedir:

---

389 Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 270.
390 Bayraktar, *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"*, s. 11.
391 Önleme, takip etmek, toplu cezalandırma, baskı, zor kullanma anlamına gelen Represiya, günahı olmadan, suçsuz insanların yalandan ittiham edilerek sürülmeleri, tutuklanmaları ve ölüme mahkûm edilmeleridir. Bkz: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, Şerq-Qerb Neşriyat, Bakü 2006, C. 3, s. 643.
392 Gömeç, *a.g.e*, s. 33.
393 ÇEKA ve KGB tutanaklarını ihtiva eden eser, Sebahattin Şimşir tarafından *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* adı ile Anadolu Türkçesine aktarılmıştır.

"Azerbaycan halkının dehşetli faciası 1934 yılında Stalin'le başladı. Halk aleyhine, özelliklede aydınlar aleyhine ceza tedbirleri 1937-1938 yıllarda daha da güçlenerek, hâkimiyette olan devlet canileri tarihte bilinmeyen vahşilikle bizzat elleriyle 70-80 bin Azerbaycan aydınlarının: âlim, yazar, sanatçı, asker, öğretmen, din adamları vb. bir sözle bütün düşüne bilen, tefekkür sahipleri insanların amansız ölümleri hayata geçirildi. Her hangi bir yabancı dil bilen de öldürülürdü. Ölüm ve ceza aletleri durmadan çalışıyordu. Bu aydınlar *'vatan, millet düşmanı'* olarak nitelendirilerek öldürülüyordu. Mahkeme duruşmalarının karar verme süresi toplam 15 dakika sürmüştür. Demek ki, saatte 4 kişi, 24 saatte 96 kişi, ayda 2880 kişi ölüme veya sürgüne gönderilmiştir."[394]

Sözlükte ve ceza literatüründe, baskı, şiddet, ceza, hapis, sürgün, ölüm anlamlarına gelen Repressiya Kavramı, Stalin'in almış olduğu karar ve uygulamalarla Sözlük ve Literatür anlamlarının dışına çıkmıştır. Bütün bunların yanı sıra Repressiya: *Yargısız ölüm cezasına çaptırılmak; kişinin kurşuna dizilmesi, aile mensuplarının uzak bölgelere sürgün edilmesi ve servetine el konulması; hapis cezası ile beraber servetine, mal varlığına el konulması ve sosyal haklardan mahrum edilmesi; ülkenin belirli bölgelerine sürgün edilerek "Özel İskân" gözetimine tabi tutulması ve başka yerleşim bölgelerine göç etme hakkından mahrum olması; bazı insanların veya bir grup insanın aileleriyle birlikte şiddete dayalı uzak bölgelere sürgün edilmesi* anlamlarını içeren cezai müeyyideler taşımıştır.[395]

B. SSCB'de Yaşayan Bazı Azınlıkların Sürgüne Tabi Tutulması

Sovyetler Birliği, içinde bulunan baskın Slav ırkın haricinde kalan toplulukları tarihinin her döneminde ikinci sınıf insan olarak görmüş ve fırsat bulduğunda mutlaka bünyesinden atmanın yollarını aramıştır. Sovyetlerin bu politikasından nasibini en fazla alan hiç şüphesiz Türk soylu halklar olmuştur.[396] Sovyet yöneticileri uzun yıllardan beri *"Sovyet halkı"* yaratma adı altında, SSCB'deki Rus olmayan unsuru, bütün millet ve halkları ve özelliklede Türkleri Ruslaştırmayı (Sovyetleştirmeyi) göz önünde tutan bir kültür politikası yürütmüştür. Sovyetlerin bu politikası sonucu Türklerin asırlar boyu kullandıkları, her Türk boyu için müşterek olan Arapça harfler ortadan kaldırılarak,

---

[394] Ziya Bünyadov, *Qırmızı Terror,* Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1993, s. 5.
[395] Bayraktar, *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"*, s. 15.
[396] Seyit Tuğul, *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar,* Chiviyazıları Yayınları, İstanbul 2003, ss. 19-21.

başta Latin, 1940'lardan sonra ise Kiril[397] harfi esasında ve her Türk boyu için ayrı olmak üzere alfabeler icat edilmiştir.[398]

Latin Alfabesini Rus-Kiril Alfabesine çevirmenin birçok nedeni olabilir. Öncelikle, Türkiye'nin 1928'lerde Latin Alfabesini kabul etmesinin rolü vardır. Türkiye'nin kabul ettiği alfabe ile SSCB'deki Müslüman kökenlilerin kullandığı Latin alfabeleri tamamen aynı olmasa da Ruslar yine de rahatsız olmuş ve Türkiye'nin Türk dünyasını etkilemesinden çekinmiş olabilirler. Bu neden Rusların o zamandan günümüze değin kullanılan yeni Kiril alfabesini ortaya atmasında rol oynamıştır. İkinci olarak ise şunu diyebiliriz ki, Sovyetler yeni alfabeler ortaya koyarak, Müslüman halkların kafasını tekrar karıştırmayı başarmış ve bunun neticesi olarak kültürel değerler tekrar sabote edilmiştir.[399] Nitekim Rus halkını bu kadar yüceltmek Lenin döneminde şövenistlik olarak adlandırılıyor ve bu nevi şovenizmin Sosyalizme zarar vereceği ileri sürülüyordu.[400] Zira Çarlık gibi despot bir İmparatorluğu yıkma gücüne sahip Lenin devrimden sonra öldüğü güne kadar hayatının ikinci ciddi mücadelesini, başını Stalin'in çektiği Rus şovenizmine karşı vermiş olsa da buna ömrü ve gücü yetmemiştir.[401] Komünizm her türlü milliyet ayrılıklarını reddeden bir felsefe iken, Sovyetler Birliği bu felsefe kanalından yepyeni bir milliyetçilik hareketinin içine girmiş bulunuyordu.[402]

Sovyetler Birliği yapmış olduğu bu değişikliklerle yalnızca geçmişte olan bağların koparılmasına değil, binlerce kişinin *"okur-yazar"* olma vasfını kaybetmesine de yol açmıştır. Sovyetler Ruslaştırma politikasının neticesini istedikleri gibi alamayınca çareyi yer değiştirme, toplu katliam[403], idam ve sürgünde bulmuşlardır. Stalin'in

---

397 Azerbaycan'da ise, Arap harfli Azerbaycan Türkçesinin yerine 1929 yılında Latin alfabesi kullanılmaya başlanmış, 1939'da ise Latin alfabesi de kaldırılarak Rus-Kiril alfabesinin kullanılması mecbur tutulmuştur. Bkz: *Azerbaycan Tarihi,* 11. Sınıf, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü 2009, ss. 163-164.

398 Daha geniş bilgi için bkz: *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya,* Editör: Savaş Kafkasyalı vd, Ankara 2012, ss. 89-90.

399 İdris Bal, *"Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: Türk Kökenli veya Müslüman Uluslara Özel Referanslar",* Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII. ss. 830-831.

400 Nadir Devlet, *"Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar",* Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 28, Şubat 1984, ss. 38-47.

401 Tuğul, *a.g.e,* s. 175.

402 Samet Ağaoğlu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu,* Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 35.

403 Stalin dönemi toplu katliamlardan bir örnek: Kırım Türklerinin 3 gün içinde tamamen vatanlarından sürgün edilmesi operasyonunun başarıyla neticelenmesi şerefine 19 Temmuz 1944'te bir tören tertip edilmiş ve operasyonda görev alanlar Sovyet yönetimi tarafından mükâfatlandırılmıştı. Ancak tören sırasında gelen bir haber, Arabat adlı bir Türk köyünün unutularak boşaltılmadığını gösteriyordu. Azak Denizi ile Sivaş arasında yer alan Arabat köyünün halkı balıkçılık ve tuz üretimi ile uğraşan köylülerdi.

ifadesiyle *"sosyalist anavatanın sınır güvenliği"*[404] veya bir diğer ifadeyle *"Ajan, Almanlarla iş birliyi yapmak"*[405] gibi isimlerle adlandırılan bu sürgün ve göçler 1944'te yeni bir dalga ile doruk noktaya ulaşmıştır. Özellikle göç ve sürgün Ruslaştırmada ve kontrol kurmada bir başka araç olarak kullanılmıştır. Ve bundan da hiç şüphesiz Türk ve Müslüman azınlıklar daha çok nasibini almıştır.

Sovyetler Birliği'nde toplu sürgünler ilk kez 1944 senesinde yaşanan bir olay değildi. Özellikle 1930'lu yıllar ile 1950'li yıllar arası birçok halkın yaşadıkları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlar altında yaşamaya terk edildikleri dönem olarak hatırlanmaktadır. Bu dönemde SSCB 1 Şubat 1931 tarihinde kolektif ekonomik sistemi hayata geçirebilmek için ülkenin zenginlerini (Kulak) sürgüne yollamış ve topraklarını kamulaştırmıştır. İki yıl içerisinde sürgünleri gerçekleştirilen bu şahısların toplam mevcudu 1.317.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında mesela; Ukrayna'dan 63.720 aile, Kuzey Kafkasya'dan 38.404 aile, Moskova'dan 10.813 aile, Batı Sibirya'dan 52.091 aile, Kırım'dan 4325 ailenin sürgüne gönderildiği artık bilinen bir gerçektir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında sürgüne gönderiler bu kulak'ların sayısının 930.220 kişiye, 1 Ekim 1945'te ise 606.800'e indiği gözlemlenmektedir.[406]

Seyit Tuğul *"SSCB'de Sürgün Edilen Halklar"* isimli kitabında, Stalin vahşetinden bahsettikten sonra ilk kurbanları hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

> "Dönüşü olmayan yolculuk, yani sürgün aslında Almanlarla başlamamıştır. Stalin'in ilk kurbanları Leningrad (Petrograd) bölgesinde, Finlandiya sınırına yakın Lembovo ve Nikulias kazalarında yaşayan Finlilerdir. 1932-1934 yılları arasında Rusya-Finlandiya sınırının güvenliği gerekçesiyle bu bölgede yaşayan 10 binden fazla Finli, Mareşal Mannerheim askeri rejiminin ajanları ve devrim hainleri olmakla suçlanarak Rusya'nın iç kesimlerine sürülmüşlerdir. Kuzeybatı sınırını on binden fazla Finlinin sürgünüyle 'güvenliğe' alan Stalin, daha sonra batı sınırını 'güvenliğe' almak için bu kez kurbanlarını Polonyalılardan seçmiştir. Ukrayna'nın bir bölümünün Polonya'ya dâhil

---

Kobulov adamlarına iki saat içinde orada tek bir Kırım Türkünün kalmaması yönünde emir verdi. Oysa Kırım Türkleriyle dolu yük katarları çoktan yol almıştı ve onlara yetişme imkânı yoktu. Bunun üzerine Arabat'taki bütün Kırım Türkleri oldukça büyük ve eski bir gemiye bindirilerek mahzene kapatıldılar. Gemi denizin en derin yerine getirilerek ambar kapakları açıldı ve gemi içindeki insanlarla birlikte batırıldı. Bu olay sonunda Arabat köyünde yaşayan Kırım Türklerinden kurtulan tek bir kişi bile olmamıştı. Bu operasyondan sonradır ki, Kobulov Kırım'ın Türklerden "tamamen" temizlendiğini belirten raporunu iletebilmiştir. Bkz: Özcan, *Kırım Dramı,* ss. 75-76.

[404] Tuğul, *a.g.e,* s. 17.

[405] Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 44.

[406] Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 43.

olduğu bir dönemde, 28 Nisan 1936'da kendini 'kardeş' Ukraynalıların kurtarıcısı olarak sunan Stalin, Kızılordu'yu bu bölgeye sevk etmiştir. Kızılordu'nun işkâl ettiği bölgede yaşayan Polonyalılar kendilerine dayatılan 'kolektifleştirmeye' sıcak bakmamışlardır. Ve bu yüzden 35.820 Polonyalı 'şüpheli' ilan edilmiş ve bunlardan 35.739'zu 'Kulak' etiketi vurularak sürgüne gönderilmiştir."[407]

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin uygulamış olduğu sürgün politikasına, ülkenin en doğusunda bulunan Dalniy Vostok'da yaşayan ve SSCB vatandaşı olan Korelilerinde maruz kalarak Özbekistan ve Kazakistan'a gönderildikleri Sovyetlerin son döneminde ve dağılmasından sonra ortaya çıkarılan arşiv vesikalarından istifade edilerek gün ışığına çıkarılmıştır.[408]

Sovyetler Birliği'nde Milletler siyasetinin bir parçası haline gelen sürgüne gönderme operasyonlarına en yoğun şekilde II. Dünya Savaşı sırasında rastlanılmaktadır. Henüz savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada, Volga kıyılarında yaşayan ve 1939 yılı nüfus sayımı verilerine göre 1.427.000 kişilik nüfusa sahip Alman asıllı Sovyet vatandaşlarının bir kısmının sürüldükleri görülmektedir. Buna örnek teşkil edecek Stalin dönemi diğer sürgünleri ise şöyle sıralayabiliriz: 1937 yılında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Koreliler; 1940'ta sayıları 380.000 olduğu tahmin edilen Polonyalılar; 28 Ekim 1943 tarihli kararnameyle toplam 93.139 Kalmuk Türkleri sürgün edilmişlerdir. Sovyetlerin asıl hiddetini ise rejime ve devlete karşı açıkça ayaklanarak Sovyetlere ağır kayıplar verdiren Karaçay-Malkarlılar (Balkar) çekmişlerdir. 2 Kasım 1943'te toplam 69.267 Karaçay Türkü ve 8 Mart 1944 tarihinde ise yaklaşık 37.703 Malkar Türkü vatanlarından zorla koparılarak Orta Asya'ya sürgün edilmiştirler. Sürgün edilen bu azınlıkların bir kısmı Altay, Krasnoyarsk, Omsk ve Novosibirsk bölgelerindeki özel iskân alanlarına yerleştirilmişlerdir.[409]

Sovyetler Birliği yöneticileri II. Dünya Savaşı sonunda sürgüne gönderdiği halklar için *"Almanlarla işbirliği yapmak"* veya *"onlara karşı gerektiği gibi mukavemet etmemek"* mazeretlerini öne sürmüştür. Ancak yaşadığı yerlere Almanların hiç uğramadığı ve hiçbir savaş hali oluşmayan Çeçen-İnguşlar[410] da Stalin döneminde göçe maruz kalmış azınlıklar arasındadır. Bu uygulama sonucu yaklaşık 500 bin Çeçen-

[407] Tuğul, *a.g.e,* s. 20.
[408] Özcan, *Vatana Dönüş,* ss. 43-44.
[409] Özcan, *Kırım Dramı,* ss. 60-61.
[410] Ahıskalı Türkler de bu guruba dâhildir. Bu konu ileride geniş bir şekilde ele alınacaktır.

İnguş, 23 Şubat 1944'te başlayan bir operasyonla vatanlarından zorla çıkarılarak Kazakistan ve Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerine sürülmüştürler.[411] Yine aynı bölgede yaşayan ve bir kısmının Almanlara yardım ettiği bilinen Kabard, Edige ve Çerkezler ise hiçbir yaptırımla karşılaşmadan yerlerinde kalmaları ve sürgünden muaf tutulmaları, hükümetin takip ettiği sürgün politikasındaki çarpıklıkları da ortaya sermektedir.[412] Bu tür ikiyüzlü politikaların, Stalin'in yönettiği büyük coğrafyanın güvenliğini sağlamak için, hasım ülke milletleri ile soydaşlık bağı olan grupları sınırlardan uzaklaştırıp ülkenin derinliklerinde yokluklar içinde bir hayat sürmelerini temin etmek amacı taşıdığı çok açık bir şekilde gözükmektedir.[413]

Stalin döneminde sürgün sadece Kuzey Kafkasya ile sınırlı kalmamış ve sürgün kararının vurmuş olduğu bir diğer halk ise Kırımlı Türkler olmuştur. Şöyle ki; toplulukların sürgünü operasyonu, II. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak hissedildiği ve Alman işgalinin yaşandığı Kırım'da da kendini göstermiştir. Kırım'ın Alman işgalinden kurtarılmasından sonra, Sovyet hükümeti tarafından süratli bir şekilde bölgenin Slav olmayan unsurlardan temizlenmesine başlanmıştır. Bunun yanısıra savaş sonrasında Kırımlı Türkler Kremlin iktidarı tarafından *"Alman İşbirlikçisi"* olarak suçlanıp toplu sürgüne tabi tutulmuşlardır.[414] Bütün bir halkı topraklarından çıkaracak olan sürgün operasyonunun tarihi, Stalin tarafından yayınlanan kararnamede 20 Mayıs olarak tayin edilmiş olmasına rağmen, bu tarih Beriya'nın talimatıyla iki gün önceye alınmış ve Kırımlı Türklerin sürgünü 18 Mayıs 1944'te saat 03.00 civarında başlamıştır.[415] Ahıskalı Türklerle aynı kaderi paylaşan Kırımlı Türklerin sürgünü de son derece insanlık dışı olmuştur. Organize ve zamana karşı oldukça titiz bir şekilde yapılan operasyonlar, *"potansiyel tehlikeli"* olarak nitelendirilen kişilerin tutuklanmasıyla başlamıştır. Yetişkin erkeklerin büyük bir bölümü Sovyet ordusuna alındığı için, geride kalanların büyük çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve yaşlılar meydana getiriyordu.

---

[411] Stefan Courtois-Nicolas Werth, vd., *Komünizmin Kara Kitabı,* çev, B.Tanatar, vd, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s. 286; *"Dokumentı İz Arhiva İosifa Stalina (Yosif Stalin'in Arşiv Belgeleri)"*, Çevrimiçi, http://www.ng.ru/specfile/2000-02-29/10_top_secret.html, 29.02.2000.
[412] Özcan, *Vatana Dönüş,* ss. 44-45.
[413] Svetlana Çervonnaya *"Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği"* çev, İ. Yıldıran-A. Metrol, Emel Dergisi, Sayı 191, Temmuz-Ağustos 1992, ss. 1-7.
[414] Tuğul, *a.g.e,* s. 157.
[415] Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 52.

Sovyet askerleri gecenin bir vakti, daha önceden tespit olunan Kırımlı Türklerin evlerine zorla girerek insanları uykularından kaldırmış ve 15 dakika içinde bulundukları yerlerin meydanında toplanmalarını söylemişlerdi.[416] Ne olup bittiğini anlamayan ve uykunun vermiş olduğu şaşkınlığı da üzerinden atamayan Kırımlı Türklerin yanlarına, kararnamede belirtilenin aksine sadece taşıyabilecekleri eşyalarını almalarına izin verilmiş, birçok yerde buna dahi müsaade edilmemiştir.[417] Necip Hablemitoğlu *"Yüzbinlerin Sürgünü Kırım'da Türk Soykırımı"* isimli kitabında mevzu ile ilgili olarak şu cümlelere yer vermektedir: *"18 Mayıs'ı 19'a bağlayan gece, şehir ve kasabalarda yaşayan Türklerin tamamı kendi evlerinde, silahlı askerlerin baskısına uğruyor. Kendilerine çevrilen 'Thompson'ların[418] namluları karşısında, elleri kaldırılarak ve duvar dibine dizilerek şu emri alıyorlar: 'Elde götürecek eşyanızı alın ve 15 dakikada hazır olun…''*[419]

Uzun süren bir yolculuktan sonra sürgüne maruz kalmış Kırımlı Türkler, Sovyet yönetimi tarafından daha önceden tespit edilen yeni yerleşim yerlerine vardılar. 4 Temmuz 1944'te Beriya tarafından açıklanan bu insanlık dramının sonuçlarına göre, Kırımlı Türklerin tamamı gönderildikleri yerlere ulaşmış, bunlardan 151.604 kişi Özbekistan'a, 31.551 kişi de Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişti. Ancak bu açıklamanın yapıldığı tarihte Kırım Türkleri henüz yeni yerlerine ulaşmış değillerdi. Dolayısıyla Beriya'nın yapmış olduğu açıklamadaki verilerin de gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Böyle olmakla beraber, bu durumun Sovyet yönetiminden hiç kimsenin umurunda olmadığı, onlar için sürgünün başarıyla gerçekleşmiş olmasının daha önemli olduğu gözükmektedir.[420]

Sovyetler Birliğinin izlediği bu sürgün politikası sonucunda, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkede toplam olarak 3.332.580 kişinin, yaşadığı topraklardan çıkartılarak Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine yerleştirildiği ve 1948-1949 yıllarında bu sayının ölüm, sürgünlükten serbest bırakılma gibi sebeplerle 2.275.900

---

[416] Daha geniş bilgi için bkz: Necip Hablemitoğlu, *Yüzbinlerin Sürgünü Kırım'da Türk Soykırımı,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004. ss. 65-72.
[417] Courtois-Werth, *a.g.e,* ss. 287-290.
[418] Kalaşnikof'a benzer silah türü.
[419] Hablemitoğlu, *a.g.e,* s. 66.
[420] Özcan, *Kırım Dramı,* ss. 73-75. Tuğul, *a.g.e,* s. 171.

kişiye indiği belirtilmektedir.[421] II. Dünya savaşı sırasında yapılan toplu sürgünlerin genel bilançosunu şu şekilde verebiliriz:[422]

Sovyet Almanı	774.174 kişi
Kulak (Zengin köylüler, her halktan mevcut)	557.121 kişi
Çeçen-İnguş	400.478 kişi
Tatar, Bulgar ve Kırımlı Rum	193.959 kişi
Savaş tutsağı Alman	121.459 kişi
Vlasovcu (Savaşta Alman safında yer alan Rus askeri)	95.386 kişi
Türk, Kürt, Hemşinli	84.402 kişi
Kalmuk	81.673 kişi
Karaçay	60.130 kişi
Balkar (Malkar)	32.817 kişi

Yine Sovyet resmi belgelerinde yer alan sürgün bölgeleri ve sürgün edilen insan sayısını şöyle verebiliriz:[423]

Kazakistan	890.698 kişi
Özbekistan	179.992 kişi
Kırgızistan	120.858 kişi
Kemerovo bölgesi	129.423 kişi

---

[421] Kemal Özcan, *"Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)"*, Çevrimiçi, http://www.surgun.org/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun, 13 Haziran 2012.
[422] Nikolay Bugay, *İosif Stalin-Lavrentiyu Beriyu: "İh Nado Deportirovat" (Stalin-Beriya'ya: Onları Sınır Dışı Etmek Lazım),* Drujba Narodov, Moskova 1992, s. 245; Bugay, *"Deportasiya Narodov(Halkların Sürgünü)",* Çevrimiçi, http://scepsis.net/library/id_1237.html, 11.02.2013.
[423] Tuğul, *a.g.e,* ss. 176-177.

Molotov (Perm) bölgesi	115.436 kişi
Sverdlovsk bölgesi	113.746 kişi
Krasnoyarsk bölgesi	112.316 kişi
Novosibirsk bölgesi	92.968 kişi
Tomsk bölgesi	83.276 kişi
Tümen bölgesi	56.611 kişi
Çelyabinsk bölgesi	51.865 kişi
Omsk bölgesi	44.767 kişi
Altay bölgesi	35.381 kişi

Tabloya göre en fazla sürgün o yıllarda gelişmemiş ekonomisi ve geniş topraklarına rağmen küçük nüfusuyla Kazakistan'a yapılmıştır. Ardından bu ülkeyi sırasıyla Özbekistan, Kırgızistan ve Kemerovo bölgeleri izlemektedir. Bütün bu bölgelerin ortak özelliği ise sürgüne maruz kalanların daha önce yaşadıkları topraklardan oldukça uzak olmalarıdır.

Ve yine Sovyetler Birliği döneminde acımasızca sürgün edilen azınlıklar hakkında Stalin'in kızı Svetlana Aliyeva (Alliluyeva)[424] *"Tak Eto Bılo"* (Bu Böyle Olmuştu) isimli kitabının ilk sayfasında, azınlıkların sürgün yerlerini ve yıllarını şöyle sıralamaktadır:[425]

Koreliler: 1935 yılı ve Ağustos 1937'de Uzak Doğu'dan

[424] Svetlana İosifovna Alliluyeva (1926-2011): Lana Peters olarak da bilinen Svetlana, Sovyet diktatörü Stalin ve Stalin'in ikinci eşi Nadejda Alluliyeva'nın kızıdır. Soğuk savaş yıllarında komünizmi reddetmiş, 1967 yılında uluslararası bir öfkeye neden olmuştur. CIA'in yardımıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ederek bu ülkenin vatandaşı olmuş ve hayatının sonuna kadar ABD'de yaşamıştır. Svetlana, Babası Stalin'i, *"hayatını mahveden, ahlaki ve ruhani bir canavar"* olarak tanımlamıştır.

[425] Svetlana Aliyeva, *Tak Eto Bılo: Natsionalnıe Repressii v SSSR 1919-1952 godı (Bu Böyle Olmuştu:1919-1952 SSCB'de Ulusal Repressiyalar),* İnsan Yayınları, Moskova 1993, s. 1.

Kürtler:	Kasım 1937 ve Kasım 1944'te Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan
Almanlar:	28 Ağustos ve 1941'de Volga sahillerinden ve SSCB'nin diğer bölgelerden
Karaçaylar:	2 Kasım 1943'te Karaçay Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
Kalmıklar:	28 Aralık 1943'te Kalmıkiya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
İnguşlar:	23 Şubat 1944'te Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
Çeçenler:	23 Şubat 1944'te Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
Balkarlar:	8 Mart 1944'te Kabardin-Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
Kırım Tatarları:	18 Mayıs 1944'te Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden
Ahıskalı Türkler:	14 Kasım 1944'te Gürcistan'dan
Hemşinler:	Kasım 1944'te Gürcistan'dan
Grekler:	27 Haziran 1944'te Kırım'dan ve Haziran 1949'da Gürcistan'dan

C. Sürgün Öncesi Ahıska Bölgesi ve Ahıskalı Türkler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık devri bitmiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştı. Bu dönemde Gürcistan sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska ve havalisine özerklik

verilmemiş[426], doğrudan doğruya Tiflis'e bağlanmıştır.[427] Hiç olmazsa Çarlık döneminde kendi kültürleriyle yaşayan Ahıskalı Türkler, Bolşevik kızıl rejiminde bir başka ölüm kalım mücadelesine girmiş oluyordu.[428] Türk soylu halklar ve aynı zamanda Ahıskalılar için bu dönem, facialarla dolu bir dönem olarak hatırlanmaktadır.

Çar Rusyası'nın millî siyasette, özellikle Müslüman Türklerle münasebette başaramadıklarını, Bolşevikler gerçekleştirmişlerdir. Henüz XIX. yüzyıl ortalarında Rus şovenizminin ideologlarından biri olan ve aynı zaman da aşırı Türk düşmanlığı ile tanınan N. İ. İlminski[429], en doğru yolun, Türkleri Rusya İmparatorluğu'nun sınırları dışına çıkarmak olduğunu yazıyordu. Bu mümkün olmayınca, onları manevî açıdan ezmeyi, onlara Rusların daha üstün olduğu fikrini aşılamayı önermişti.[430]

Ahıskalı Türklere karşı, Ruslar gibi utanç verici siyasî plânı, Gürcü şovenistleri daha büyük başarıyla uygulamaya başlamışlardır. Şöyle ki; ilk önce onların Türkiye ile her türlü manevî-kültürel ilişkileri kesmişler ve dolayısıyla *"Demir perde"* arkasında kalan Ahıskalı Türkler, iki kat mezalimi gündelik hayatlarında ve manevî dünyalarında yaşamışlardır.[431] Ahıskalılar, Türk ve Müslüman olmalarından dolayı birçok sıkıntı ve mahrumiyetlere maruz kalmışlardır. Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmeye başlamıştır. Nitekim Stalin, Ahıskalı Türklerin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Numanzade'ye milliyetini değiştirmesini teklif etmiş ve böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylediği bilinen bir gerçektir.[432]

---

[426] Moskova Antlaşması ile Sovyet yönetimi tarafından, Ahıskalı Türkler yok farz edilerek böyle bir haktan mahrum bırakılmışlardır.
[427] Buntürk, *a.g.e*, s. 179.
[428] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 44.
[429] **Nikola İvanoviç İlminski (1822-1891):** 1846 yılında Kazan Ruhban Akademisinden mezun olan İlminski, doğa ilimlerini ve Türk Tatar dilinin lisans eğitimini almış ve daha sonra eğitim aldığı Akademide öğretmenlik yapmıştır. Burada çalıştığı dönemde Dimeşk (Şam), İstanbul, Kahire seferlerinde bulunmuş ve Arap-Fars-Türk dillerini öğrenmiştir. 1872 yılından itibaren Kazan'da Rus olmayan öteki halkların *"Öğretmenler Seminerisi Başkanı"* olarak çalışmış ve çalıştığı yıllarda Türk dilli toplulukların dilini, dinini, kültürünü birbirinden uzaklaştırma yönünde çalışmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalarla Rusya İmparatorluğunun Türk Soylu Topluluklarla ilgili alfabe-dil politikasına kaynaklık etmiştir. Bkz: Rasim Bayraktar, *"Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler",* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C. I, Sayı 35, ss. 223-248; Topsakal, *a.g.e*, ss. 305-310;
[430] Yunus Zeyrek, *"Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska",* Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi, Terazi Yayınları, Sayı 5-6, yıl 2008, s. 10.
[431] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 44.
[432] Aliyeva, *a.g.e*, s. 154.

1920 yılından sonra Sovyetler Birliği'ndeki tarın arazileri, Sovyet ekonomi siyasetinin bir uygulaması sonucu tamamen kolektifleştirilerek *"kolektif işletmeler"* (kolhoz) ve *"devlet işletmeleri"* (sovhoz) olarak kullanılmıştır.[433] Dolayısıyla Ahıska'da da kolhozlar 1927 yılında kurulmaya başlanmıştır. Bundan sonra önde gelen aydınlar, türlü-türlü düzme suçlarla tutuklanıp ya öldürüldüler yahut da sürülerek etkisiz hale getirildiler. Ahıskalılar, Ömer Faik Numanzade başkanlığında bir heyeti 1928 yılında Ankara'ya göndererek, hiç olmazsa Acaristan Muhtar Cumhuriyeti'ne katılmalarının sağlanmasını istemişlerdir.[434] Ne yazık ki bu girişimden de bir sonuç alamadılar ve hiçbir güvenceleri olmadan Rus ve Gürcülerin insafına terk edildiler.

1930'lu yıllar, aydın ve din adamlarının sistemli şekilde yok edildiği yıllardır.[435] Bunlara yakıştırılan en büyük suç Türkçülük ve Türkiye taraftarlığıydı. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı ve gürcüleştirme politikasının yeniden başladığı bir zamandı.[436] Birçok Türkün soyadı Gürcüceye çevrilmiş, hatta bazılarına, adlarının Rusçalaşmış hallerini almaları telkin edilmiştir. Örnek olarak verecek olursak Paşaoğlu, Paşaladze; Alioğlu, Alidze; Dadaşoğlu, Dadaşidze; Zeyneloğlu, Zenişvili gibi soy isimler verile bilir. Günümüzde dahi Ahıskalıların bir kısmı hâlâ buna benzer soyadları taşımaktadırlar.[437] 1926 yılında yapılan nüfus sayımında, Ahıska ahalisinin 137.921'i Türk[438] kimliği ile kaydedilmiş ve okullarda tedrisat Türkçe idi. Ancak, 1935-1936 öğrenim yılında okul dili Azerbaycan Türkçesine çevrildi ve bu ahaliye Türk yerine Azerbaycanlı kimliği verildi. Azerbaycan lehçesinde önce Arap, sonra Latin ve ardından da Rus-Kiril alfabeleriyle okutulmaya başlandı. 1940'tan itibaren de okullara Gürcü dili ve alfabesi getirildi.[439] Bu yıllarda halka komünizm propagandası yapmak maksadıyla Azerbaycan Türkçesiyle mahalli gazeteler yayınlanmaya başlandı.

---

[433] Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 21.
[434] Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi,* s. 88.
[435] Ziya Bünyadov, *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör,* çev, Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 311-318.
[436] Ahıska Türkleri, Gürcistan'da 1920'lerden itibaren kültürel baskı görmeye başlamışlardır. 1919-1921 yılları arasındaki bağımsız gürcü devleti, ülkedeki Müslümanları asimile etmeye yönelik bir politika izlemiş ve bu uygulama, 1926'ya kadar Sovyet Gürcistan'ı idaresi altında da devam etmiştir. Bkz: M. N. Sezgin, K. Ağacan, *a.g.e,* s. 14.
[437] Zeyrek, *"Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska",* s. 10.
[438] SSCB'nin resmi kayıtlarında sadece Ahıskalılar *"Türk"* olarak adlandırılmışlar ve 137.921 rakamı o yıllardaki Gürcistan nüfusunun %5.2'sini teşkil etmekteydi. 1938 Sovyet anayasasının kabulünden sonra Ahıskalıların bir kısmını Azerbaycan milleti diye yazmışlardır. Bkz: Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 9.
[439] Taşdemir, *a.g.e,* s. 109.

Adigön'de *"Kızıl Rençper"*, *"Adigön Kolhozcusu"*, Ahıska'da *"Komünist"*, *"Kızıl Bayrak"*, Aspinza'da *"Bağban"*, *"Sosyalizm Kenti"* isimli gazeteler bunlardan bazılarıdır.[440]

1937 yılı Stalin zulmünün doruğa çıktığı bir tarihtir. Halk aleyhine, özellikle de aydınlar aleyhine ceza tedbirleri bu yıllarda daha da güçlenmiştir. Bu özelliğinden dolayıdır ki, Sovyetler Birliği'nin Gürcü kökenli diktatörü Stalin, dünya tarihinin en zalim simalarından biri olarak bilinmektedir. Hatta Batı dünyasında, hakkında birçok kitap yazılmış ve onun bu sıfatı daima öne çıkmıştır. Stalinist felaketten bahisle Rus Tarihçisi Brzezinski şu bilgilere yer vermektedir:

> "Stalin'in kurbanlarının toplam sayısı hiçbir zaman öğrenilmeyecek, ama yine de bu sayının yirmi milyondan az olmadığı, hatta belki de kırk milyona kadar çıkabileceği rahatlıkla söylenebilir. Korkunç Terör (1968) adlı kitabında İngiliz tarihçi Robert Conquest en iyi ve eksiksiz tahminleri derlemiş, çok dikkatli hesaplar yapmış ve yukarıda sözü edilen rakamların tavanına çok yaklaşmıştır. Sonuçta Stalin'in Hitler'i bile istatistikî olarak gölgede bırakarak, insanlık tarihinin en kanlı kitle katili olduğu söylenebilir."[441]

1937'de doruğa ulaşan Stalinist felaketten Ahıskalı Türkler'de nasibini almışlardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aydınların çoğu tutuklanmış ve idam edilmiştir.[442] Sovyetler Birliği Özel Soruşturma Bölümü Başkanı B. Kabulov Ahıska'da Milis Reisi olarak görev yaptığı yıllarda ilk tecrübesini burada denemiş, uyguladığı metotların ilk darbelerine yine Ahıskalı Türkler maruz kalmıştır. Bu tarihte Ahıska'da yaşanan insanlık dışı uygulamalardan bahseden Prof. Dr. Şamil Qurbanov şunları yazmaktadır:

> "Aydınların çoğu tutuklandı ve idam edildi. Sovyetler Birliği Dâhilî İşler Komiserliğinin Özel Soruşturma Bölümü Başkanı B. Kabulov (1953'te Beriya ile birlikte idam edilmiştir), o zaman Ahıska'da Milis Reisi idi. Cellâtlığın ilk mektebini, ilk tecrübesini burada denemiş bu alçağın, kendine mahsus vahşîlik usulü vardı. Bu usulün ilk darbelerini, Ahıska Türlerinin başında sınamıştır. B. Kabulov, ihtiyar ve hasta Ömer Faik'e kendi odasında o kadar dehşetli işkenceler vermiştir ki, ünlü yazar,

---

440 Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 45.
441 Brzezinski, *a.g.e*, s. 23.
442 Bu dönemde Azerbaycan'da da *"Repressiya Kurbanları"* olarak isimlendirilen birçok aydın Stalin tarafından ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. Hüseyin Cavit, Mikayıl Müşfik, Ali Nazmi, Ahmet Cavad (Azerbaycan milli marşının yazarı), Salman Mümtaz bunlardan sadece bir kaçıdır. Bkz: *Azerbaycan Tarihi*, 11. Sınıf, s. 147.

kendine geldiğinde, sandalyenin üstündeki bardağı parçalayıp damarlarını kesmiş ve: ‘Senin gibi alçağın elinde ölmektense, kendimi öldürürüm!’ demiştir.”[443]

Ahıska’da çıkan *“Sosyalizme Doğru”* gazetesinin yöneticisi ve yazarı Behram Güneşov, Kabulov’un vahşetinden bahisle kaleme aldığı bir mektup da ise şöyle diyordu:

> “Kabulov’un 1937’de yürüttüğü mahkemeyi tam tafsilatı ile anlatmakta zorluk çekiyorum, ilk yargılamalardan başlayarak sonuncuya kadar o, insanlarla dalga geçmekten, onlara hakaret etmekten ve onları vahşice dövmekten zevk alıyordu. Onun elde ettiği bütün *“itiraflar”* dövülmenin ve eziyetin sonucu idi. Tutuklulara acımasızca eziyet ediyor, hücrelerde, kendi odasında onları vahşice dövüyordu. Onların ahları ve feryatları şehirde bile duyuluyordu. Ahıskalı bir diş hekimi yediği dayak sonucu onun odasında öldü.”

Kabulov’un bu insan dışı işkencesi neticesinde birçok Ahıskalı hayatını kaybetmiştir. Onun amacı devlet için tehlike arz edebilecek Ahıskalı aydınları yok etmekti.[444] Onların hangi esaslara göre bu cezaya çarptırıldıkları belli değildi. Belli olan bir tek şey ise verilen hükümlerin Tiflis’te infaz edilmesiydi. Aradan 20 yıl geçtikten sonra 1958 yılında Gürcistan SSC Yüksek Mahkemesi onların hakkında verilen kararı kaldırarak, Ömer Faik dâhil hepsinin beraatına karar vermiştir.[445]

1938-1940 yılları arasında Türkiye’ye komşu olduğu için Ahıska ve çevresine *“Türkiye’ye Mücavir Sınırın Korunması”* adı altında on binlerce Rus askeri yerleştirilmiştir.[446] II. Dünya Savaşı yıllarına kadar en basit görevler için bile askere alınmayan Ahıskalı Türklerden, savaş başlayınca 40.000’den fazla kişi, Almanlarla savaşmak üzere askere alınarak cepheye gönderiş ve en ön saflara yerleştirilmişlerdir. Bunlardan sadece 16.000’i kurtulabilmiştir.[447] Geride kalanlar da kız, gelin ve yaşlılar dâhil, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardır. Bu hat 1944 Ekiminde tamamlanmış, 14 Kasımında da sürgün başlamıştır. Demek ki, Ahıskalılar,

---

[443] Şamil Qurbanov, *“Meshetinskiye Turki (Ahıskalı Türkler)”,* Bejenshı (Diderginler), Baku Gençlik 1992, ss. 112-117; Zeyrek, *“Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska”,* s. 11; M. N. Sezgin, K. Ağacan, *a.g.e,* s. 21.
[444] Benzer olaylalar Azerbaycan’da da yaşanıyordu. Dehşetli terör yıllarında yaklaşık 80 bin Azerbaycanlı aydın idam ve sürgün edilmiştir. Bkz: Bünyadov, *Qırmızı Terror,* s. 5.
[445] Buntürk, *a.g.e,* ss. 192-193.
[446] Yıldız, *a.g.e,* s. 120.
[447] M. N. Sezgin, K. Ağacan, *a.g.e,* s. 14.

bindirilecekleri hayvan vagonlarının geleceği demiryolunu, kendi elleriyle yapmışlardı. Nihayetinde bu demiryolu binlerce Ahıskalı Türk'e mezar olmuştur. [448]

D. Ahıskalı Türklerin Topluca Sürgünü ve Sürgünün İzahı

Sovyetler Birliği'nin temel hedeflerinden birinin, ulusal ve etnik bağlılıkların yerine geçecek yeni bir *"Sovyet kimliği"* oluşturmak olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Bu hedefi gerçekleştirmek için, Sovyet yetkilileri, halkları kendi topraklarından sürmek, öz dillerini kullanmalarını önlemek ve gelenek, etnik tarih ve diğer bireysel kültür biçimleri yeni kuşaklara aktarmalarını engellemek üzere zora dayalı ve çoğunlukla şiddet içeren önlemlere başvurmuşlardır. Sovyetler Birliği'ndeki hemen-hemen tüm azınlıklar bu diktatörce asimilasyona maruz kalmış olmasına karşın küçük Türk azınlıkları -Azerbaycanlılar, Balkarlar, Kırım Tatarları, Karaçaylar, Ahıskalı Türkler- en zalimane muamelelere uğrayan etnik gruplar olmuştur. Azerbaycan Türkleri hariç, bu halklar tümüyle yerlerinden edilmiş, Orta Asya ve Sibirya'daki yüzlerce çalışma kampına dağıtılmış, etnik ve ulusal kimlikleri yok etme amacı taşıyan organize ayrımcılığa maruz bırakılmıştır.[449]

Stalin'in bütün Sovyet halkları üzerinde baskı rejimi uyguladığı 1930'lu yıllarda Ahıskalı Türkler'de bu despot rejimden nasibini almışlar, dinî ve kültürel baskıların yanı sıra ekonomik ve siyasî baskılara maruz kalmışlardır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönemde Ahıskalı Türkleri, Azerbaycan Türkleri içinde asimile ederek eritme politikası ön plana çıkmıştır. Türkiye sınırında yaşayan Türk kökenli bu topluluk Sovyet idarecileri tarafından *"Türkiye'nin müttefiki ve casusu"* bir millet olarak görülmeye ve kabul edilmeye başlanmıştır.[450]

Kafkasyalı Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-İnguşlar ile Kırım Tatarları ve Volga Almanlarının 1943 yılı sonları ile 1944 yılı başlarında topyekûn Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmelerinin ardından, aynı yıl Ahıskalı Türklerin de sürgüne tabi tutulması kararlaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Ahıskalı Türklerin millî duygularından ve yiğitliğinden ürken Stalin, 1944 yılı sonlarında, yüz binlerce insanı,

---

[448] İbrahim Agara, *Ahıska Türkleri; İnsanlık Dramı,* Karaca Matbaası, İzmir 2004, ss.23-24.
[449] Walter Comins-Richmond, *"Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi",* Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII. s. 872.
[450] Tavkul, *a.g.m,* s. 513.

yerinden yurdundan çıkarıp, açık vagonlara[451] ve kamyonlara[452] doldurarak Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibirya'ya sürmüştür.[453] Yukarıda da ifade edildiği üzere 1938 yılının ilk aylarından itibaren II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Türkiye sınırına on binlerce asker yerleştirilmiştir. Bu ise Ahıska halkı için yeni bir facianın başlangıcı anlamına geliyordu. Aslına bakılırsa Almanya ile Sovyetler Birliği arasında başlayan savaş Ahıskalı Müslümanlara aşırı bir tehlike doğurmamıştı.[454]

Ruslar Türk kökenli Müslümanlara güvenmemekteydiler, bu yüzden 1940'lara kadar savaşa bile alınmıyorlardı. Lakin II. Dünya savaşının başlamasıyla sadece Ahıska bölgesinden yaklaşık 40.000 Türk Sovyet ordusunda görev almış ve bunların yarısı farklı cephede şehit olmuşlardır. Hatta yüzlercesi değişik madalyalarla ödüllendirilmiş ve bunlardan sekiz tanesi SSCB Kahramanları ilan edilmiştir. Fakat savaşın tam sonunda kimsenin galibiyet ile ilgili bir şüphesi yokken, Gürcistan hükümeti aniden Müslümanları sürgün kararı almıştır. Şöyle ki; 24 Temmuz 1944'de L. Beriya[455] *"Sovyet sınırındaki Gürcistan'da durumun düzeltilmesini"* içeren bir mektupla **(Bkz: Ek-2)** Stalin'e giderek, Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka bölgelerindeki ve Acaristan'ın birkaç köyündeki Türk, Kürt ve Hemşinlerden oluşan 16.700 ailenin sürgün edilmesi gerektiğini bildirmişti. Dolayısıyla Beriya'nın bu isteği üzerine 31 Temmuz 1944'de SSCB Devlet Savunma Komitesi Stalin tarafından imzalan özel bir resmi emirle **(Bkz: Ek-3)**, 86.000 Müslüman'ın Ahıska'dan Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmesi gerçekleştirilecekti. Hükümet 30.000 kişiyi Özbekistan'a, 40.000 kişiyi Kazakistan'a, 16.000 kişiyi Kırgızistan'a yerleştirmeyi planlamış ve sürgün edilen Türklerin yerine ise diğer azınlıklarda olduğu gibi,

---

451 Diğer azınlıklarda olduğu gibi Ahıskalı Türklerde General Serov'un hayvan vagonlarına doldurularak Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Bkz: Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 49.

452 Sürgün esnasında Ahıskalı Türkler SSCB'nin Birleşik Devletlerden ödünç olarak aldığı *"Studebekker"* markalı kamyonlarla köylerden tren istasyonlarına taşınmışlardır. Her kamyona 4 aile yerleştirilmekle 900 kamyon kullanılmıştır. Bkz: Courtois-Werth, *a.g.e,* s. 291.

453 Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* s. 53.

454 Buntürk, *a.g.e,* s. 196.

455 Abhazyalı bir Megrel olan Lavrenti Beriya, 1931 yılında Gürcistan KP; 1932 yılında ise Transkafkasya KP Birinci Sekreteri olmuştur. Stalin'in bir numaralı uşağı olarak bilinen Beriya, 1953'te Stalin ölünce, tutuklanıp idam edilmiştir.

Gürcistan'ın değişik bölgelerinden özellikle İmereti'den 7.000 aile (32.000 kişi) getirilecekti.[456]

Stalin'in yukarıdaki emri gereğince 14 Kasım 1944 yılında 220'ye yakın Ahıska Köyünden toplam 115.500 Ahıskalı Türk, Kürt ve Hemşinli sürülmüştür.[457] Kaynaklardan birinde bu azınlıklar için şu ifade yer almaktadır: *"...ve bu halklar tarımla uğraşıyor, SSCB için herhangi bir tehdit oluşturmuyordu."*[458] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu bölgeden *"Türk, Kürt ve Hemşinli"* adı verilen bütün ahalinin sürülmesidir. Demek ki, bu unsurlar Türkiye taraftarı olarak görülüyor ve Stalin bunlara güvenmiyordu. Onları bir tehlike olarak gördüğü içinde, bu bölgeyi kendine göre güvenli hale getirmek istiyordu.

Stalin'in sürgün emrinde, sürgün edilmesi gereken miktar 86.000 kişi olarak verilirken, Beriya'nın sürgün raporunda 91.095 kişinin sürgün edildiğini belirtmiş olması dikkat çekmektedir. Sürgün hakkında yapılan araştırmalar ise bunun daha ötesinde insanın sürgün edildiğini ortaya koymuştur.[459] Nitekim Azerbaycanlı yazar Asif Hacılı sürgünün tahmini rakamlarını köy ve kişi sayısı olarak şöyle vermektedir:

Ahıska:	64 köy, 30.000 kişi
Adigön:	72 köy, 40.000 kişi
Aspinza:	59 köy, 35.000 kişi
Ahılkelek:	11 köy, 5.000 kişi
Bogdanovka:	2 köy, 5.000 kişi

Hacılının verdiği tahmini tabloya göre 208 köyle birlikte toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir.[460] Bazı yazarlar ise bölgedeki Türk nüfusu, 1926 yılı resmi rakamlarına göre 137.921 oluşundan yola çıkarak, 1944 yılına gelindiğinde bu rakamın

---

456 Yunusov, *a.g.m,* s. 882; Ann Sheehy and Bohdan Nahaylo,*"Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians,"* Minority Rights Group Report No: 6, London 1980, ss. 24-27.
457 E.Kh. Panesh-L.B. Ermolov, *"Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR",* Türk Tarih Kurumu, Belleten, C. LVII, Sayı 219, Ağustos 1993, s. 589.
458 Bugay, *a.g.e,* s. 12.
459 Taşdemir, *a.g.e,* s. 111.
460 Hacılı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* s. 26.

150.000 civarında olmasının mümkün olacağını ileri sürmektedirler.[461] Robert Conquest *"Russia's Meskhetians A Lost People"* isimli makalesinde bu sayıyı biraz daha mübalağalı vererek 200.000 olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki; Conquest 1926 resmi rakamına tabii artışları da ilave etmiş ve küçük gruplar içinde bir 20.000 ekleyip 200.000 rakamına ulaşmıştır.[462] Yunus Zeyrek ise sürgün esnasında cephede bulunan yaklaşık 40.000 kişiyi de yukarıda ki resmi rakamın üzerine gelerek, böylece sürgün edilen insan sayısının 180.000 kişi, köy sayısının ise 200 olduğunu söylemektedir.[463] Kaynaklar rakam konusunda her ne kadar farklılık ifade etse de gerçek şu ki, bu halk en zor şartlarda hayvan vagonlarıyla yaklaşık iki ay yol almışlardır. Rus kaynaklarından biri sürgün hadisesinden şöyle bahseder:

> "1944 yılı 14 Kasım'ı 15'ine bağlayan gece, bütün halk aynı zamanda savaştan yaralı olarak dönen ve savaşma gücünü kaybetmiş gaziler, Kazakistan ve Orta Asya'ya sürgün edilmişlerdir. İçişleri Bakanlığı'na bağlı birlikler tarafından gece yarısı uykularından uyandırılan halka Stalin'in kararı okunmuş ve sabaha karşı Amerikan yapımı Studebekker markalı kamyonlarla demiryolu istasyonuna taşınarak yarı açık yük kamyonlarına doldurulmuşlardır. Yolculuk için ise yanlarına sadece ellerinde taşıyabilecekleri kadar eşya ve yiyecek almaları söylenmişti. İnsanların tıka basa doldurduğu kamyonlar, hareket ettikten sonra, bazı kamyonlar halkın trenlere bindirileceği istasyona varmadan bilinmeyen sebeplerle (tecrübesiz şoförler veya acele ettiklerinden) dağ yolunda kontrolü kaybederek devrilmişlerdi. Kamyonun birisi ise nehre uçmuştur. Tren istasyonunda halkı kullanılmayacak durumda olan kargo vagonlarına bindirdiler. Bu yolculuğun kaç gün süreceği belirsizdi. Bir gün, belki de daha fazla…"[464]

Stalin'in sürgün kararı okununca öyle zannediliyor ki, vatanlarından sökülüp atılacak olan bu insanların her türlü ihtiyaçları önceden tespit edilmiş, malları, canları ve hukukları güvenlik altına alınmıştır. Gerçekte ise bu saydıklarımızın tamamen tersi olmuşmuş. Şöyle ki; Bir gece vakti, köyler askerle kuşatılarak kapılar dövülmüş, hiçbir şeyden habersiz bir şekilde kapılarını açan o masum insanlara: *"Türkiye sınırından Alman ordularının gelme ihtimaline karşı, kendi güvenliklerini sağlamak için, buralardan içerilere doğru götürülecekleri"*[465] yalanıyla, hemen hazırlanmaları

---

[461] Wimburs-Wixman, *"Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri",* çev, Eşref Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 49, Ağustos 1987, ss. 151-170.
[462] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* s. 183.
[463] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 223.
[464] Aliyeva, *a.g.e,* s. 146.
[465] Daha sonra sürgünün izahı olarak Sovyetler bunu ileri sürseler de, kronolojik sebeplerden dolayı bu makul değildir. Zira Ahıska bölgesinin Sovyet-Alman cephesinden uzakta bulunması bir yana, 15 Kasım 1944'te Almanlar zaten geri çekiliyordu. Bkz: Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 154.

emredilmiştir. Birkaç saat içinde, küfür, tüfek ve dipçiklerle hayvan vagonlarına doldurularak, haftalarca sürecek bir ölüm yolculuğuna çıkarılmışlardır. Sürgünün canlı şahitlerinden 1932 doğumlu Feteli Ridvan oğlu Dedeyev olayı şöyle anlatıyor: *"sürgün öncesi eli silah tutan gençler savaşa gittiği için, vatanda (Ahıska) sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlılar kalmıştı. Sabaha karşı askerler geldi ve her kesin dışarı çıkıp iki saat içinde hazırlanmasını emrettiler. Sonrasın da ise Studebeker isimli Amerikan arabalarıyla tren istasyonuna götürüp oradan da bütün halkı hayvan vagonlarına doldurarak Orta Asya'ya sürgün ettiler.*[466] Azerbaycanlı yazar Şamil Gurbanov *"Mesket Türkleri"* isimli makalesinde Letifşah Baratoğlu'ndan naklen, günlerce süren tren yolculuğundan şöyle bahsetmektedir:

> "Silâhlı bir subay, yırtık, delik deşik bir elbise giymiş, altı yaşlarında bir kız çocuğunun elinden tutarak vagon-vagon gezdiriyor: *'Bu çocuk yetimdir, kimsesi yoktur. Babası cephede ölmüş, annesini de bir hafta önce kaybetmiş! Hiç kimsesi yoktur! Onu da kendinizle götürün'* diyordu. Subay ne yapsın, emredilmiştir, o da yerine getiriyor... Peki, ama devlete canını vermiş bir babanın ufacık çocuğunu bu devlet nasıl sürgün eder? Her vagonda otuz kırk kişi vardı. Tuvaletsiz, susuz vagonlarda hayvan gibi götürülen bu insanların suçu neydi? Ölüleri defnetmek imkânsızdı. Askerler her istasyonda vagonları açarak cesetleri teslim alıyorlardı. Sonra yine yola devam... Nerede o cesetler? Mezarları nerede? Şimdi bile kimse bilmiyor. Bütün bu faciayı düşünürken nasıl kahrolmaz insan?"[467]

Diğer taraftan yukarıda da ifade edildiği üzere Devlet Savunma Komitesi Kararı'nın 11. Maddesiyle, halkı sürülen bölgeye 32.000 Gürcü'nün iskân edilmesi emredilmekteydi. 12. Maddede, sürgün halkın bütün mal varlığının, buralara iskân edilecek halka verilmesi, bunların vergiden muaf tutulması, taşınma giderlerinin devlet tarafından karşılanması ve iskânın hemen gerçekleştirilmesi emredilmiştir.[468] Mevzu ile alakalı olarak Conquest şöyle demektedir: *"15 Kasım 1944'te bu topluluk sürüldü. Sürülen diğer milliyetlerin aksine Almanlarla iş birliği yaptıkları iddia edilmedi, zaten Almanlar bu bölgenin yüzlerce mil uzağında kalmışlardı. Aslında bakılırsa bu hareket cezai mahiyette nitelenmemiş, bilakis düşmanın ulaşabileceği bir bölgenin tahliyesi olarak gösterilmişti."*[469]

---

[466] Kendisiyle yapmış olduğumuz söyleşilerin video kayıtlarından, Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=cutiMsWwt-g, 14 Şubat 2013.
[467] Şamil Gurbanov, *"Meshetinskiye Turki"*, ss. 112-117.
[468] Taşdemir, *a.g.e,* ss. 111-112.
[469] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* s. 184; Yıldız, *a.g.e,* s. 121.

Robert Conquest'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere Ahıskalı Türkler, bu bölgenin Alman eline geçebileceği bahane edilerek evlerinden çıkarılmıştı. Aslına bakılırda bunun inanılacak bir yanı yoktur. Nitekim 1944'te yıkımın eşiğinde olan Alman ordusunun buralara gelmesi mümkün değildi. Türkiye sınırına yakın bölgede yerleşen Türklerin sürülmesinin asıl sebebi ise siyasi ve stratejikti. Zira sürgün hadisesinden bir yıl sonra Sovyetlerin, Türkiye'nin kuzeydoğu illerini istemiş olması bu tezi doğrulamaktadır. Hadiseyi nakleden kaynaklardan birinde şu ifadelere yer verilmektedir: *"7 Haziran 1945 yılında Molotof, Türkiye sefiri Selim Sarper'den Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan ve Artvin vilayetlerini resmen talep etti. Sovyet sefiri Vinogradov 22 Haziran 1945'te bu talepleri Sovyet-Türk dostluğunun şartı olarak tekrarladı."*[470] Dolayısıyla Stalin bu sürgünü, kafasına koyduğu Kars, Ardahan ve Artvin'i Gürcistan'a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde gerçekleştirmiştir. Bazı Batılı gözlemcilerde bu kanaattedir. Daha sonra diğer halklara vatana dönüş izni çıkarken Ahıskalılara böyle hakkın tanınmamış olması bunu desteklemektedir.

Bu konuda Tekin Taşdemir *"Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar"* isimli kitabında mevzu ile alakalı Radyo programından bahisle şöyle demektedir: *"Fuller 1986 yılında bir radyo programında sürgünü değerlendirirken: 'Onların sürgün sebebi, Sovyetlerin, Türkiye üzerine yapmayı düşündüğü bir saldırıda, stratejik önemi olan bu bölgeyi Türk unsurundan temizleme maksadıydı,' diyerek bu gerçeği bir daha dillendirmiştir."*[471]

İngiliz yazar Alan Fısher ise SSCB'nin dağılmasından önce kaleme aldığı *"Kırım Tatarları"* isimli kitabında buna yakın ifadelerle sürgünün izahını şu şekilde vermektedir:

> "Son zamanlarda Ahıskalı Türklerin de sürgün edilmiş oldukları öğrenilmiştir. Bu husus Sovyet makamlarınca resmen açıklanmadığı gibi kabullenilmemiştir de. Bunun tamamen geçerli bir sebebi de vardır. Evvelce Sovyet Ermenistan'ının Türk hududundaki bir bölgede yaşayan Ahıskalı Türkler Almanlarla hiç işbirliği yapmamışlardır, hatta hiçbir temasları bile olmamıştır. Buna rağmen Çeçenler ve Kırım Tatarları sürgün edildiği zaman Ahıskalı Türkler de Sovyet Rusya'nın doğusuna, özellikle Özbekistan'a, sürülmüşlerdir. Wimburs ve Wixman, Stalin'in Türkiye Cumhuriyeti üzerinde Sovyet nüfuzunu arttırmak için taleplerde bulunduğu ve Boğazların kontrolünü ele geçirmeye çalıştığı sırada Ahıskalı Türklerin Türk hududundan uzaklaştırılıp yerlerine Sovyet Ermenilerinin getirildiğine işaret etmektedirler. Bu yazarlara göre Stalin Sovyet-Türk sınırında baskı uyguladığı zaman

[470] Wimburs-Wixman, *a.g.m*, s. 156.
[471] Taşdemir, *a.g.e*, s. 113.

buna mâni olmaya çalışacak bir Türk kolunun bulunmamasından emin olmak istiyordu."[472]

Bununla birlikte Ahıskalı Türklerin sürgün sebebi Sovyet yetkililer tarafından hiçbir zaman açıklanmamıştır. Çünkü Sovyetler, Ahıskalıların sürgün edildikleri Orta Asya'da diğer Türk boylarına karışıp asimile olacağını ve böylece sürgünün izahına gerek kalmayacağını düşünmüşlerdir. Şunu da ifade edelim ki, meselenin Uluslararası camiaya duyurulması Ahıska'dan sürgün edilen Seyfatov Raşit'in 14.08.1972 tarihli bir dilekçe ile durumu zamanın Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Brejnev, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurd Waldheim ve Türkiye Başbakanı Ferit Melen'e bildirmesi ile başlamıştır.[473]

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'ndan sonra Sovyet yönetimi, Abhaz, Osetin ve Acarlara Özerk Cumhuriyet kurma hakkı tanırken, Ahıskalı Türklere bu hakkın tanınmaması, halkın lideri durumunda olan binlerce aydın ve din adamının hapse atılması, daha önce savaşa alınmazken 1940'tan sonra Türklerin Alman cephesine gönderilmesi, geride kalanların ise demiryolu inşasında çalıştırılması gibi uygulamalar daha önceden plânlanan sürgünün tam istedikleri bir anda gerçekleştirdiklerini göstermektedir.[474]

Sürgün'ün bir diğer sebebi ise yukarıda da yer yer ifade ettiğimiz gibi, Rusların *"Sovyet Halkı Yaratma", "Ruslaştırma"* politikaları ihtimal dâhilindedir. Çünkü Sovyetlere bu konuda engel teşkil edebilecek aydınların yok edilmesi, alfabenin değiştirilerek halkın kültüründen uzaklaştırılması ve özellikle de Türk dilli halkların sürgün edilmesi bu tezi kısmen desteklemektedir.

Stalin'in ölümünden bir süre önce, 1953 yılının başlarında SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre, Orta Asya'daki (Türkistan) Ahıskalıların toplam nüfusu 86.823 kişiydi. 63.823 Türk, 8.843 Kürt, 13.997 Hemşin bulunuyordu. Nüfusun 43.600'ü (%51'i) Özbekistan'da, 32 400'ü (% 37'si), Kazakistan'da, 10 000'i ise (% 12'i), Kırgızistan'da belli şartlar altında oturmak zorundaydılar.[475]

---

[472] Alan Fısher, *Kırım Tatarları,* çev, Eşref Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 241.
[473] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* ss. 186-188.
[474] Buntürk, *a.g.e,* s. 199.
[475] Buntürk, *a.g.e,* s. 219.

1. Sürgünün Dünya Kamuoyundan Gizli Tutulması

Ahıskalı Türklerin sürgünü yıllarca gizli tutuldu. Kızıl rejim ve kanlı Stalin bu insanları sürdükten sonra herhangi bir açıklama yapmadan bu cinayeti yıllarca saklamayı, dünya kamuoyuna duyurmamayı başarmıştır. 1945'den 1958'e kadar onlarla ilgili bütün haberlere çok sistemli bir şekilde sansür uygulanmıştır.[476] Sovyet yönetimi halka öyle empoze etmişti ki; savaş yıllarında sanki burada hiçbir şey olmamış, bir yörenin halkı öz yurdundan sürülmemişti. Büyük Sovyet Ansiklopedilerinde bile bu halk şeytani bir üslupla geçiştirilmiştir. 1954'te neşredilen bu Ansiklopedinin ikinci baskısının XXVII. cildinde Ahıskalı Türkler'in hâlâ *"Gürcü SSR'nin Ahıska ve Adigeni bölgelerinde Kura nehri boyunda ve aynı zamanda Türkiye'de yaşayan Gürcü halkının bir parçası olduğu"* iddia edilmekteydi.[477] Hâlbuki bu ansiklopedinin ilk baskısında (1926-1947), Sa-Atabago (Ahıska) hakkında bilgi verilirken: *"Dilleri Oğuz grubuna bağlı Anadolu Türkçesidir. Halkı Türk'tür. Bölge halkının sempatisi de Türklerden yanadır"* denilmektedir.[478]

Batılı gözlemciler, ilk bilgi kaynağının MVD[479] kaçağı Binbaşı Burlizky olduğunu; onun Balkarlar hariç bütün sürgünlerde aktif görev aldığını yazmaktadırlar. Khruşçev'in açıklamalarından önce, sadece böyle kaynaklardan bilgi alınabildiği belirtilmektedir. Yirmi beş yıla yakın bir zaman boyunca saklanan bu sürgün, haritacıları da yanıltmış olmalı ki, savaş sonrası haritalarında bile buralar, hâlâ Türklerle meskûn bölgeler olarak gösterilmiştir. 1987 yılında kaleme alınmış makalede ise şu ifadeler yer almaktadır: *"Şimdi bu halkın hikâyesini daha ziyade Samizdat*[480] *yayınlarından öğreniyoruz. Çünkü pek az Ahıskalı dokümanı Batı'ya ulaşmıştır. Buna rağmen Ahıska meselesi hem olağan üstü hem de yenidir."*[481] İngiliz yazarı Robert Conquest Sovyetlerin sürgünü gizli tutmasından bahisle şunları söylüyor:

---

[476] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 158.
[477] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 158.
[478] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 61.
[479] İlk defa Çeka adı altında ortaya çıkan Sovyet gizli polis teşkilâtı zamanla NKVD, MVD, NKGB, KGB adlarını aldıktan sonra bu gün FSB (Federalnaya Slujba Bezopasnosti-Federal Güvenlik Servisi) adı altında bilinmektedir.
[480] Rusçada *"sam"* (kendi) ve *"izdat"* (yayımcı) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan "Samizdat" sözcüğü, kişisel yayım anlamına gelmektedir. Yani Sovyetler Birliği'nde rejim muhalifi yeraltı neşriyatı demektir.
[481] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 152.

> "200.000 kişilik bir Türk nüfusu yurtlarından topyekûn sürülüyor ve bu olay 1968'e kadar Batı dünyasında duyulmuyor. Sanki İzlanda veyahut da Swaziland yahut Kuveyt veya Alaska'nın bütün nüfusu iz bırakmadan ortadan kayboluveriyor. Koca bir halk, yaşadıkları sınır boyundaki yurtlarından sürülüp binlerce mil ötelerde sıkı bir polis rejimi altında yaşamaya mahkûm ediliyor. Çok büyük kayıplara sebep olan bir operasyon! Dahası çeyrek asır boyunca, gelip geçen Sovyet liderleri tarafından titizlikle gizli tutulabiliyor!"[482]

Netice itibariyle koca bir halk yurtlarından sürülüp kaderlerine terk ediliyor ve dünyanın bu soykırımdan haberi olmuyor.[483]

Yine 1975 yılında bu konuda çok uzun bir inceleme yazısı yayınlayan Wimburs ve Wixman diyorlar ki: *"1956-1957'de diğer sürgün halklar düşmanla iş birliği yapmaktan berat ettirilirken, Ahıskalılardan hiç söz bile edilmedi! Zaten önceden de o şekilde fişlenmemişlerdi. Hain ilan edilen halklara, vatanlarına dönme izni verilmesi düşünülürken, böyle bir suçları olmadan sürülen bu insanlar, hiç hesaba kitaba alınmıyordu. Şayet bu doğruysa Ahıskalılar çok acı bir garabetin kurbanı olmuşlardır."*[484]

Sonunda, baskılara ve tenkitlere dayanamayan Sovyet yetkilileri 1968'de bir açıklama yaparak, Gürcistan'da yaşayan Ahıskalı Türklerin Kazakistan ve Özbekistan'ın bazı bölgelerine yerleştirildiğini ve rahatlarının iyi olduğunu bildirmek mecburiyetinde kalmıştır.

2. Sıkıyönetim Dönemi (1944-1956) ve Sonrası Yaşananlar

Stalin sürülen halkı vagonlarla Hazar Denizi'ne dökmek isterken dönemin Azerbaycan yöneticileri, Ahıskalı Türklerin Azerbaycan'da iskân edilmelerini talep etmişler ve bu isteklerinden dolayı da Stalin tarafından kurşuna dizilmekle tehdit edilmişlerdi. Bu girişimler sonucu Azerbaycan Türklerinin gayretleri de netice vermemiş ve üç gün sonra vagonlar tekrar Urallar bölgesine hareket etmeye başlamıştı.[485] 1944 yılının bu soğuk kışında Ahıskalı Türkler Orta Asya'ya ulaşmış ve Semerkant'tan Alma Ata'ya kadar uzanan uçsuz bucaksız bu büyük araziye dağıtılmışlardır. Vardıkları yerde yerli halktan bazıları *"siz suçlu olmasaydınız,*

---

[482] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* s. 183.
[483] Agara, *a.g.e*, s. 27.
[484] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 159.
[485] Rasim Bayraktar, *21. Yüzyılda İnsanlık Dramı,* İhlâs Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 46.

sürülmezdiniz" diye onlara düşman kesilmişti. [486] Bu ise hiç şüphesiz ki Sovyetlerin olumsuz propagandası sonucu olmuştu. Çünkü Sovyet Yönetimi buralara yerleşecek insanların *"insan eti yiyen", "çok vahşi"* oldukları yolunda yaygara yapmışlardı. Şu var ki, Ahıskalı Türklerden sürgünü yaşayan ve hayatta kalanlar, gittikleri ülkelerin yerli ahalisinden yakınlık gördüklerini, sitayişle ifade etmektedirler.[487]

Suçsuz günahsız yere sürgün edilen Ahıskalı Türkler, çok büyük acılar yaşamışlardır. Şöyle ki; Özbekistan, Kazakistan ve Orta Asya'nın başka bölgelerine ulaştıkları zaman, diğer sürgün halklar gibi hemen NKVD'nin sıkıyönetimi altında yaşamaya başlamamışlardır. Bu rejim altı ay sonra başlamasına rağmen değişen bir şey olmamış ve Ahıskalılar yine ağır şartlarda yaşam mücadelesi vermişlerdir. Altı ay sonra başlayan sıkı kontrollü rejimden sonra açlık ve soğuktan, 50.000 kişi[488], bir hesaba göre ise 30. 000 kişi hayatını kaybetmiştir.[489]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ahıskalılar 1944'den 1956'ya kadar 12 sene özel kamp hayatı yaşamışlardır. Dolayısıyla bu özel iskân sonucu hiçbir Türk 1956'ya kadar oturduğu köyü terk edemez, akrabasını görmek için komşu köye gidemezdi. 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 kararnameleri sürgün müeyyidelerini ortadan kaldırana kadar *"özel iskân kontrolü"* yürürlükte kalmıştır. Bu tarihte Sovyet makamları önce gizli, sonra da alenî olarak harp esnasında topyekûn milliyetlerin sürülmüş olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır.[490] Tarihe *"Gizli Nutuk"* olarak geçen bu konuşmada Khruşçev özet olarak şunları ifade etmiştir:

> "...Sovyet Hükümeti'nin milliyetçilik politikasına, Lenin'in prensiplerine aykırı birçok korkunç hareket ve cinayetlerin müsebbibi Stalin'dir. Kitle halinde sürgün derken, komünistler ve komsomollar dâhil, hiçbir istisna gözetilmeden, milletlerin anavatanlarından alınıp başka yerlere sevk edilmelerini kastediyoruz. Bu sevk hareketleri, hiç bir askeri düşünce ile yapılmamıştır. Nitekim büyük vatan müdafaa harbinin cereyan ettiği cephelerde Sovyet lehine çöküntüler başladığı sırada bile, bütün Karaçayların yaşamakta olduğu topraklardan sürülmeleri hakkında bir karar alınmış ve bu karar tatbik mevkiine konulmuştur. Bu sırada 1943 Aralığı sonlarında aynı akıbet Kalmuk Cumhuriyetinin de başına gelmiştir. 1944 Mart ayında bütün Çeçen-İnguş halkı sürülmüş, Cumhuriyetleri ortadan kaldırılmıştır. 1944 Nisanında bütün Balkarlar, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti topraklarından çok uzaklara sürülüp Cumhuriyetin adı

[486] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 24.
[487] Buntürk, *a.g.e,* s. 233.
[488] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 157.
[489] Sheehy-Nahaylo, *a.g.e,* s. 24.
[490] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 158.

> Kabardino Cumhuriyeti şeklinde tadil edildi. Ukraynalılar bu akıbetten ancak kalabalık oluşları ve onları alacak yer bulunmayışı sayesinde kurtuldular. Aksi halde bütün bu olanlar onların da başına gelecekti (gülüşmeler ve salonda hareket). Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, komünistler ve komsomollar dâhil, bütün milletleri, bir veya birkaç kişi yüzünden sorumlu tutmak, kitle halinde eziyet etmek, ıstırap ve sefalet çektirmek aklı başında bir kimsenin havsalasının alamayacağı bir şeydir..."[491]

Hakikatte Stalin'in yapmış olduğu birçok şey kongre delegeleri tarafından gayet iyi bilinmekte idi. Ancak, sağlığında adeta ilahlaştırılan bir liderin ardında bıraktığı gerçekleri KP Birinci Sekreterinin ağzından duymak insanlar arasında heyecan uyandırmıştı. Öyle ki, kongrede irad edilen bu *"Gizli Nutuk"*un bir kopyası ABD'de yayınlandığı zaman bütün dünyada geniş yankılar meydana getirmiştir.[492] Khruşçev konuşmasında, sürülen bazı topluluklardan bahsederken, yine aynı akıbete uğrayan Kırım ve Ahıskalı Türkler ile Volga Almanlarından ve Stalin döneminde uygulanan bazı icraatlardan (mesela 1924 yılında başlayan kolektifleştirme çalışmaları ile 1932-1933 yılarında baş gösteren sunî açlık gibi) hiç bir şekilde söz etmemesi, tam doğruları yansıtmadığının ve bu konuda ne kadar seçici olduğunun bir göstergesidir.[493] Müteakip genelgelerde Volga Almanları ve Kırım Tatarlarından da bahsedilmişse de, Ahıskalı Türklerin ismi yine zikredilmemiştir. Gizli Nutuk'tan ancak tam on iki yıl sonra 30 Mayıs 1968 yılında Khruşçev'in halefleri nihayet bir kararname yayınlayarak Batı Gürcistan'dan da küçük grupların sürülmüş olduğunu kabul etmişlerdir **(Bkz: Ek-6)**.[494] Yalnız bu kararnamede dahi devletin kusurundan hiç bahsedilmemekte, Sovyetlerin böyle bir meselesi yokmuş gibi bir üslup kullanılmaktaydı. Yunus Zeyrek'in kitabında yer verdiği SSCB Yüksek Prezidyumunun bu kararnamesinde özetle şu ifadeler yer almaktadır:

> "Önceleri, Acara, Ahıska ve Ahılkelek havalisinde yaşayan SSCB vatandaşları, çalışma kanunu ve pasaport rejimine göre, SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler. Eskiden Gürcistan'da, şimdi ise Kazakistan, Özbekistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Türk, Kürt, Hemşin ve Azerîler, yaşadıkları yerlerde tamamen yerleşik hayata geçip çevreyle kaynaştıkları, vatandaşlık haklarından faydalandıkları, sosyal ve politik hayata katıldıkları, parti ve sendika kadrolarına seçildikleri, çalıştıkları yerlerde başarılı olanlara nişan, madalya ve şeref payesi verildiği not edilmelidir. SSCB'nin Başbakanlık Meclisine, yukarıda adı geçen

[491] Özcan, *Vatana Dönüş,* s. 113.
[492] G.F.Hudson, *Komünizmin Elli Yılı 1917-1967,* çev, Fırat Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969, s. 137.
[493] Courtois-Werth, *a.g.e,* s. 331.
[494] Wimburs-Wixman, *a.g.m,* s. 158.

vatandaşların yaşadıkları yerlerde sosyal ve kültür kuruluşlarda, onların kültürel özellikleri göz önüne alınarak yardımcı olma görevi verilmelidir."[495]

Kararnamede, *"SSCB'nin diğer vatandaşları gibi istedikleri yerlerde yaşayabilirler"* ifadesi bulunsa da, bu ifadenin pratikte hiçbir değeri olmamış, değil vatana (Ahıska) geri dönmek, Gürcistan sınırlarına girmek bile mümkün olmamıştır.

Netice itibariyle Khruşçev, 24 Şubat 1956 akşamı gerçekleştirilen KP XX. Kongresinde yaptığı konuşmasında ülkede meydana gelen bütün kanunsuzluklardan ve gayr-i insanî olaylardan Stalin'in sorumlu olduğunu belirterek, onun döneminde birçok topluluğun haksızlığa uğradığını itiraf etmiştir.[496]

3. Stalin Sonrası Dönem ve Vatana Dönüş Mücadeleleri

Sovyetler Birliği'nin kurucusu Lenin'in ölümünden sonra ülkede hâkimiyeti eline alan Stalin, yaklaşık 30 yıllık bir iktidarı süresinde yapmış olduğu icraatlarla bir döneme damgasını vurmuştur. 4 Mart 1953'te Stalin'in ölümünün ardından ise, onun siyasî mirasçıları ve önde gelen çalışma arkadaşları[497] ülkenin dış politikasında, Sovyet siyasetine daha gerçekçi bir yön vermek için *"Stalin'in kişisel putunun"* yıkılması gerektiğine inanıyorlardı.[498] Ancak, Stalin'den sonra ülkeyi kimin yöneteceği üzerinde bir mutabakat sağlanamamıştı. Ülkenin ileri gelenleri arasında birbirlerine karşı bir güvensizlik hissi hâkimdi. Nitekim Stalin'in halefi olarak gösterilen ve devlet içerisinde oldukça güçlü bir konuma sahip olan İçişleri Halk Komiseri Beriya'nın, Stalin'in icraatlarını aratmayacağı kaygısıyla tasfiye edilmesi gerektiğine inanılıyordu. Böyle bir çekinceden dolayı, henüz Stalin'in sağlığında Beriya'nın yetkileri kısıtlanmıştı. Buna rağmen Stalin'in ölümünden sonra Beriya'nın kendi kontrolündeki gizli polis servisini etkisi altına alarak yapacağı muhtemel bir darbe ile hükümeti ele geçirme hesapları içinde olduğu tahmin edilmekteydi. Bu tür bir ihtimalin önüne geçmeyi, *"kararsız, kalpsiz bir cani"*[499] olarak tanınan Beriya'dan kurtulmayı isteyen Sovyet Devleti'nin ileri gelenleri 21 Haziran 1953'te düzenlenen Yüksek Sovyet Prezidyumu toplantısında

---

[495] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 66.
[496] Kukulov, a.g.e, s. 70.
[497] Stalin'in çalışma arkadaşları şunlardır: Malenkov, Mikoyan, Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Khruşçev, Bulganin, Beriya.
[498] Courtois-Werth, *a.g.e*, s. 325.
[499] Stalin'in kızı Svetlana, Beriya'dan bu şekilde bahseder. Bkz: Özcan, *Kırım Dramı,* s. 130.

Beriya'yı tevkif ettiler. Divan-ı Harpte yargılanan Beriya idam cezasına çarptırıldı ve 23 Aralık 1953'te Moskova yakınındaki yer altı dehlizlerinde idam edildi.[500]

Sovyetler Birliği'nde *"Stalincilikten çıkış"* olarak da adlandırılan bu sürecin başlamasına sebep olan nedenlerden birinin, devletin en üst kademesinde yer alanların hayatta kalabilme ve kendini savunma içgüdüsü olduğu ifade edilmektedir.[501]

Stalin'in ölümü ve onun bir numaralı adamı Beriya'nın da ortadan kaldırılmasıyla despot rejimde artık yavaş yavaş yumuşamalar başlamıştı. Bu yumuşama daha önce polis nezaretinde yaşam mücadelesi veren Ahıskalı Türklerde de kendini gösterdi. Şöyle ki; 31 Ekim 1956'da Yüksek Sovyet, onları gizli polis teşkilâtının kontrolünde devam eden sıkı rejim şartlarından kurtardı. Fakat yurda dönüş izni vermedi. Ellerinden alınan malları da iade edilmedi. SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 28 Nisan 1956 ve 31 Ekim 1957 tarihli kanunun 2. Maddesine göre çıkarılan kararname şu beyanları ihtiva ediyordu:

> "Eskiden Sovyet Gürcistan'ı, Acaristan, Ahıska, Ahılkelek, Adigen, Azpinza ve Bogdanovka bölgelerinde yaşayan Türkler, çalışma, dolaşma hürriyetleri, bütün Sovyetlerde yaşama hakları bakımından diğer Sovyet vatandaşları ile aynı haklara sahiptirler. Siyasî hayatta görev alabilirler, devletin parti ve sendikalarına üye olabilirler, başarıları ölçüsünde ödüllendirilirler."[502]

Bu karardan sonra Mevlit Bayraktarov'un başkanlığında bir grup Ahıskalı, 1957'de Khruşçev ile görüşmek üzere Orta Asya'dan Moskova'ya gittiler.[503] Anavatanları olan Ahıska'ya dönmelerine müsaade edilmesini istediler. Khruşçev de onların bu talebini Gürcistan Komünist Partisi'nin o zamanki başkanına ileterek meselenin tetkikini istedi. Gürcü KP Başkanı, Khruşçev'e verdiği cevapta, Ahıskalı Türklerin taleplerinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını, çünkü onların yurtlarına başkalarının yerleştirildiğini bildirdi.[504] Sadece kendilerine şu cevabı verebildiler: *"Siz Azeri'siniz! O halde Azerbaycan'a dönebilirsiniz."*

---

[500] Daha sonra bazı kaynaklarda Beriya'nın iki generalin yardımıyla Malenkov ve Mikoyan tarafından boğularak öldürüldüğü yer almıştır. Bkz: Hudson, *a.g.e,* s. 136.
[501] Courtois-Werth, *a.g.e,* s. 326.
[502] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 64-65.
[503] Bayraktarov'un faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, ss. 90-93.
[504] Taşdemir, a.g.e, s. 120.

31 Ekim 1957'de SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun (Başkanlığının) kararı ile Gürcistan'dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan'a dönmesine izin verildi **(Bkz: Ek-5).** Gürcistan'a dönüşleri halen yasak olsa da Azerbaycan'da kalmalarına izin verildi. SSCB İçişleri Bakanlığına göre, 24.304 Türk kendisini Azerbaycanlı olarak nitelendirmekteydi veya Azerbaycanlı olarak kayıtlıydı. Dolayısıyla pasaportunda Azerbaycanlı yazılan Ahıskalı Türklerine de Azerbaycan'a göç etme yolu açılmış oluyordu.[505]

1958 yılında, Azerbaycan KP Birinci Sekreteri İmam Mustafayev, Orta Asya'ya bir uzman heyeti gönderdi ve incelemeler yaptırdı. Ahıskalı Türklere, istedikleri zaman Azerbaycan'a yerleşebileceklerini söyledi.[506] Aynı yılın eylülünde Saatli ve Sabirabad bölgelerinde yeni köyler kuruldu ve Özbekistan'dan gelen Ahıskalı Türkler buralara yerleştirildi.[507] Bu göçün masrafları da Azerbaycan Hükûmeti tarafından karşılandı.[508] Böylece 1957'de 25-27.000 Türk fakat resmen Azeri kimliğiyle Azerbaycan'a yerleşebildiler. 1958-1961'de toplam olarak 10.000 Türk Azerbaycan'a en çok da Saatli ve Sabirabad bölgelerine göç etmişti.[509]

Azerbaycan'a yerleştikten sonra sedirliği (reisliği) döneminde Mevlit Bayraktarov'la uzun müddet bir yerde çalışan Cabbar Merdeli Oğlu Arslanov Azerbaycan'a geliş serüvenini şöyle anlatıyor:

> "O zamanlar Khruşçev'in devri idi. Halk Mevlit Bayraktarov'a okumuş olduğu için vatana dönüş mücadelesi hakta ricada bulundu. Bayraktarov da Bedir Muradov, Bekir Mustafayev, Mansur Poladov gibi gazi ve aydınlarla birlikte Moskova'ya gitti. Sovyetlerin konuya pek sıcak bakmadığını göründe Azerbaycan'dan tanıdığı bir arkadaşı (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinde çalışan) diyor ki: 'Siz şu denizi geçerek Azerbaycan'a gelin vatan yolu açılırsa oradan yürüyecekte gidebilirsiniz. Biz size her konuda yardımcı oluruz' İşte öyle oldu geldik Azerbaycan'a yerleştir."[510]

Nitekim bunlardan birkaç yüz aile -bazı kaynaklarda 245 aile- 1960 Temmuzu ile 1961 Şubatında Ahıska bölgesine geçmeye teşebbüs ettiler. Fakat sonuç istedikleri gibi olmadı. Gürcistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Wasili Mzhavanadze tarafından

---

[505] Yunusov, *a.g.m*, s. 882.
[506] Sevil Piriyeva, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da,* y.y, Bakü 2005, s. 15.
[507] Rahman Seferov, *"Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler",* Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24, s. 405.
[508] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, ss. 136-137.
[509] Yunusov, *a.g.m*, s. 882.
[510] Kendisiyle yapmış olduğumuz söyleşilerin video kayıtlarından, Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=pMw5cPZdbAs, 13 Şubat 2013.

geri çevrildiler.[511] Her ne kadar Wimburs ve Wixman: *"Gürcü halkı onları kardeş olarak karşıladı ve yerleşmelerine yardımcı oldu"* deseler de sonuçta yetkililer çabucak sınır dışı etmişlerdir.[512]

1959 yılında yapılmış nüfus sayımına göre SSCB'de 35.000 Türk bulunuyordu. Bunlardan: 21.000'i Özbekistan'da, 10.000'i Kazakistan'da, 4.000'i ise Azerbaycan, Kırgızistan ve Rusya'da iskân etmekteydi. Bu rakamlar gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira Türklerin bir kısmının Azerbaycanlı, diğerlerinin Özbek, Kırgız ve Kazak olarak yazıldığı bilinmektedir.[513]

1963'te Gürcistan KP ikinci sekreteri olan Zemliansky, Türklere anlayışlı davranacağına dair söz verdiyse de, birkaç ay sonra ölümü, bu vaadi de toprağa gömdü. Diğer taraftan, 15 Şubat 1964'de Özbekistan'ın Taşkent bölgesindeki Buka köyünde resmi olmayan ilk toplantı yapıldı (daha sonra *"İlk Büyük Toplantı"* denmiştir). Farklı bölgelerden 600'den fazla delege katıldı. Burada *"Millî Hakların Müdafaası İçin Türk Birliği"* kuruldu ve başına Enver Odabaşev[514] getirildi.[515] Onun önderliğinde hareket eden temsilciler Moskova'dan, Gürcistan yetkililerine baskı yapmalarını ve vatan yolunun açılmasını istiyorlardı. 1968 Nisanında Taşkent yakınlarındaki Yeniyol'da bir gösteri yaptılar. Ardından da yüzlerce kişi tutuklandı. Yine aynı yıl Yüksek Sovyet Prezidyumu onlara, bütün Sovyet vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları çerçevesinde, ülkenin her yerinde yaşama ve çalışma haklarını verdiyse de, vatana dönüş konusunda bir gelişme olmadı.[516] Gürcü yöneticiler *"siz Meshisiniz, Müslüman Gürcülersiniz, eğer bu şekilde vatana dönerseniz sizleri kabul ederiz"* deseler de, Ahıskalılar arasında bu düşünce kesinlikle kabul edilmemiştir.[517]

Ve yine Odabaşev başkanlığında ki komite başlattığı kampanya nedeni ile de Moskova'ya 125 kişilik bir heyet gönderdi. 1968 yılının Nisanında yaklaşık olarak 7.000 Ahıskalı Türk toplanarak Tiflis'te bir gösteri düzenledi. Bunun dışında atalarının

---

[511] Wimburs-Wixman, *a.g.m*, s. 163.
[512] Wimburs-Wixman, *a.g.m*, s. 163.
[513] Buntürk, a.g.e, s. 232.
[514] Enver Odabaşev (1921-1993): Savaş Gazisi ve Tarihçidir. 1964 yılında Ahıska Türklerinin vatana dönüşünü sağlamak için kurulan *"Millî Hakların Müdafaası İçin Türk Birliği"*nin ilk başkanıdır. Yardımcısı Yusuf Serveroğluyla birlikte vermiş olduğu mücadele sebebiyle defalarca tutuklanarak hapis yatmıştır. 1993 yılında ölen Odabaşev'in mezarı Kabarda-Balkar Cumhuriyeti'nin Urvan kentindedir.
[515] Odabaşev bu görevini, 1971'de tevkif edilene kadar sürdürmüştür. Bkz: Avşar, Tunçalp, *a.g.e*, s. 30.
[516] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, s. 67.
[517] Bayraktar, *21. Yüzyılda İnsanlık Dramı,* s. 51; Seferov-Akış, *a.g.m*, s. 407.

yurduna yerleşmeyi arzu eden Ahıskalı Türkler de bulundukları her ülke de büyük protesto kampanyalarına giriştiler. Şayet kendilerine anayurtta yerleşme İmkânı tanınmayacaksa Türkiye'ye göç etmek istediklerini belirttiler. 6 Nisan 1970'te Ahıskalı Türklerin M. Niyazov, İ. Kerimov ve T. İlyasov'dan oluşan 3 kişilik delegasyonu Moskova'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğine müracaatla toplu olarak Türkiye'ye göç etmek istediklerini resmen bildirdiler. Bu bildiri Ahıskalı Türklerin güçlü bir millî şuura sahip olduğunu gösteriyordu. 15 Mart 1971'de Türkiye'ye göçe hazır olan Ahıskalılann listesi elçiliğe teslim edildi. Onların bu talepleri Sovyet Hükümetince cevapsız bırakıldı.[518]

18 Temmuz 1971'de yüzlerce Ahıskalı BM Sekreteri U. Thant ve Türk Parlamentosuna müracaat ile bir başvuru imzaladılar. Bu hareket sonucunda 7 Ağustos 1971'de Odabaşev tevkif edildi. İki yıl hapse mahkûm edilen Odabaşev *"kolhoz toprağına yasa dışı yollardan el koyma"* suçlamasıyla Bakü'de hapsedildi. Milli harekât liderleri Azerbaycan'ın Saatli ilçesi Smada köy sakini Enver Odabaşev ile Ellez İzzetov, Sabirabad ilçesi Sür köy sakini Muhlis Niyazov Bakü'nün Binegedi ilçesinde gizlice yargı önüne çıkarıldılar.[519]

Ellez İzzetov'un oğlu Elşan İzzetgil babasının ve vatana dönüş için mücadele edenlerin çile dolu hayatlarını şöyle anlatıyor:

> "Sovyet yönetimi Ahıskalı Türklerin vatanlarına geri dönmelerine izin vermezken, geri dönüş mücadelelerinin önderleri KGB başta olmak üzere çeşitli baskı araçlarıyla susturulmaya çalışılmış, hapis ve işkencelerle davalarından vazgeçirilmeye çalışmışlardır. (Bu dönemde KGB Enver Odabaşev ile Ellez muallimi hapse atmak için bahaneler arıyordu. Bu bahane öyle olmalıydı ki halkın ayaklanmasına sebep olmasın, tepki toplamasın hatta karalama mahiyeti olsun.) Bundan dolayı Enver Odabaşev ve Ellez İzzetov hayatlarının önemli kısmını hapislerde geçirmişlerdir."[520]

Enver Odabaşev'in tevkifinden sonra *"Millî Hakların Müdafaası İçin Türk Birliği"*nin başına, yani Ahıskalı Türklerin liderliğine Reşit Seyfatov getirildi. Reşit Seytatov, bu haklı davalarını Dünya kamuoyunun tartışmasına açabilmek niyeti ile 1972'de Birleşmiş Milletler Teşkilatının o devirdeki genel sekreteri Kurt Wadlheim'e müracaat etti. SBKP Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı Brejnev ile devrin T.C.

---

[518] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 30.
[519] Buntürk, a.g.e, s. 239.
[520] İzzetgil, *a.g.m,* s. 6; Elşan İzzetov-Ahmet Niyazov, *"Milli Mücadele ve Ellez İzzetov",* Ahıska Dergisi, Sayı 8, Ekim 2007, s. 13.

Başbakanı Ferit Melen'e dilekçeler yollayarak Ahıskalı Türklerin hiç değilse Türkiye'ye göç isteklerini tekrar tekrar dile getirdi **(Bkz: Ek-7)**.[521]

Toplumun bir kısmı Moskova'daki Sovyet liderlerine güvenmediklerinden Gürcü devletinin yukarı da ifade ettiğimiz şartlarını kabul ederek şanslarını denemek istediler. Dokuz aile Gürcü milleti ve soyadını kabul ederek 1977'de Gürcistan'a yerleşse de kısa zamanda yerel yönetimin baskıları altında altı aile bölgeyi terk etmeye mecbur oldu.[522] 12 Şubat 1977'de Tiflis'e giden son heyete de, *"Biz sizlere her şeyi açıkladık! Başka türlü hareket etmemiz mümkün değil!"* denilerek geri çevrilmişlerdir.[523]

1985'ten itibaren Ahıskalı Türklerin sorunları resmi olarak gündeme gelmeye ve dış basında (özellikle Türkiye basınında) yer almaya başlamıştır. 1987 yılında Gürcistan hükümeti sözde onların anayurtlarına dönmeleri için hazırlık yapmak amacıyla bir karar aldığını, şimdilik 300 hanenin dönüşü için gereken işlemlerin tamamlandığını bildirmiş, ne var ki, bu hazırlıklar hiç sonuçlanmamıştır. Bu süre içinde Ahıska halkı içinde Enver Odabaşev, Muhlis Niyazov gibi liderler ön plana çıkarak Ahıska'ya dönüş mücadelesi için teşkilatlanmışlar, ancak Ahıskalı Türklerin oldukça dağınık halde yaşamaları totaliter Sovyet Devletinden dönüş izni almalarını güçleştirmiştir. Bu arada yine bir grup Ahıskalının 16 Aralık 1988'de Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine müracaat ederek, anavatan Türkiye'ye yerleşmelerine imkân yaratılmasını istemeleri ve dilekçe vermeleri, Ahıskalı Türklerin problemlerinin Türk kamuoyun da duyulması ve merakını celp etmesine vesile olmuştur.[524]

1988'de ilk defa Ahıskalı Türklerle uğraşacak bir hükümet komisyonu kuruldu. Bu komisyon KGB'ye başvurarak Ahıskalı Türklerin neden sürgün edildiklerine dair rapor istedi. Cevap hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmıyordu: "*Sürgün, hiçbir gerekçe göstermeksizin, keyfî bir emir üzerine gerçekleştirilmiştir"*. Ahıskalı Türkler vatan yolu gözlerken bir sene sonra 1989'da ikinci sürgün diye isimlendirebileceğimiz *"Fergana faciası"* baş verdi.[525]

---

[521] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları"*, ss. 186-188.
[522] Buntürk, *a.g.e*, s. 244.
[523] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* s. 74.
[524] Buntürk, *a.g.e*, ss. 244-245.
[525] Taşdemir, a.g.e, s. 125.

Ahıskalı Türklerin sayılarının Sovyetler Birliğinde 1989'da yapılan fakat 1990'da açıklanan sayım sonuçlarına ve Cumhuriyetlere göre dağılımı şöyledir: Özbekistan105.000 kişi; Kazakistan 50.000 kişi; Kırgızistan 27.000 kişi; Azerbaycan 18.000 kişi; Rusya 10.000 kişi; Gürcistan 2.500 kişi.[526]

E. Fergana Faciası ve Ahıskalıların İkinci Kez Sürgünü

Ahıskalı Türkler 1944'te Orta Asya'ya sürülürken onların yarısından çoğu Özbekistan'a yerleştirilmiştir. Özbekistan'da Ahıskalı Türkler daha çok Fergana Vadisi[527] ve Taşkent şehri olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi illere yerleştirilmiştir. 1956 yılında, Stalin'in ölümünden sonra, Ahıskalı Türkler üzerinden kaldırılan sıkıyönetim uygulamasının ardından Özbekistan'daki Ahıskalı Türklerin %30'dan fazlası Azerbaycan'a ve Rusya'nın Kafkasya Bölgesi'ne, anayurt Ahıska'ya yaklaşmak için, göç ettiğini daha önce vurgulamıştık.[528] Nitekim 1989 Fergana olaylarına kadar diğer Türk cumhuriyetlerine kıyasla Özbekistan'da daha çok Ahıskalı Türk yaşamaktaydı. Ancak Fergana olaylarından sonra Ahıskalı Türklerin büyük bir bölümü Özbekistan'dan zorla çıkarılmıştır.[529]

Fergana faciası Ahıskalıların tehlike oluşturduğu gerekçesi ileri sürülerek 3 Haziran 1989'da gerçekleştirilmiştir.[530] Özbekistan'ın nüfusunu en kalabalık yaşadığı bölge olarak bilinen Fergana'da 3.150.000 kişilik nüfusun sadece 15.000 Ahıskalılar oluşturuyordu. 3.150.000'lik nüfusun 2.000.000'nu oluşturan Özbeklere karşı 15.000'lik Ahıskalı Türk hiçbir şekilde tehlike oluşturamazdı. Yüzlerce evin yağmalanarak yakıldığı, resmi binaların kundaklandığı Fergana vilayetinden 13.000

---

[526] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 10.

[527] Fergana Vadisi, bugün, Orta Asya'nın en istikrarsız bölgelerinden biridir. Genellikle İslami hareketlerin bir yuvası; geçmişte şiddetli ve kanlı olaylara fırsat veren ekonomik ve siyasi baskılarında yerleşim sahasıdır. Bölgenin aşırı yoğun ve genç nüfusa sahip olması, issizlik ve ekonomik sorunlar tansiyonu yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, Fergana Vadisi, Orta Asya'da İslam'ın ve İslam geleneklerinin de en yoğun yaşandığı yerdir. Bkz: Mehmet Seyfettin Erol, *"Avrasya jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül",* Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, hzl. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli, P. Akçalı. Gündoğan Yayınları, İstanbul 2004, s. 218.

[528] Hacılı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* s. 29.

[529] Seferov-Akış, *a.g.m,* s. 400.

[530] 1989 Nisanında Fergana vadisinde ufak tefek sürtüşmeler olmuştur. Güya bu sürtüşmeler, bir pazar yerinde çilek satan Özbek kadınla Ahıskalı bir gencin arasında cereyan eden adi bir pazar kavgasından doğmuş, büyümüştür. Mayısta ortalık iyice gerginleşmiş ve 3-4 Haziranda daha da şiddetlenmiştir.

Ahıskalı tahliye edildi. Basında sürekli yer alan yazılarda Rus askerleri halkın kurtarıcısı gibi gösteriliyordu. Hâlbuki bunun gerçekle hiçbir ilgisi yoktu.[531]

Fergana hadisesi dünya kamuoyunun dikkatini celp etmiştir. Ve tüm haber ajansları Ahıskalılardan *"Meshetler"* diye bahsetmekteydi **(Bkz: Ek-8).**[532] Ne hazindir ki Türk gazeteleri de Ahıskalılardan *"Meshetler"* veya *"Misketler"* diye bahsetmekte ve Ahıskalıların kim olduklarını bilmedikleri için yanlış bilgiler vermekteydiler. Demek ki 70 senelik bir ayrılık bizi bu kadar birbirimizden uzaklaştırmıştı. 6 Haziran 1989 tarihli haberde şunlar yazıyordu:

> "Misketler'in anayurtları Kafkasya ve Gürcistan bölgesidir. 17. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi ile Müslümanlığı kabul ederek Türkleşmişlerdir. 19. yüzyılda, Rus Çarlığı'na bağlanmışlardır."
>
> "Stalin, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Misketleri, Türkiye'nin ajanları oldukları iddiasıyla, anayurtlarından Orta-Asya içlerine sürmüştür."[533]
>
> "Daha sonra çeşitli yollardan eski topraklarına dönen Misketler, buraya yerleşen Gürcüler'le devamlı kavga halinde olmuşlardır."[534]

Fergana'da meydana gelen olaylarda yüzlerce, binlerce ev, hatta köyler yakılıp yıkıldı. İş yerleri ve otomobiller de bu yıkımdan nasibini aldı. En korkunç olanı, insanların ırzına, namusuna lekeler sürüldü.[535]

Fergana vadisindeki bütün Ahıskalı Türkler Rusya Federasyonu'nun merkez vilâyetlerine gönderildi. Bu yeni göç sırasında Ahıskalılara toplu olarak iskân edilecekleri sözü verildiği halde, Ahıskalı Türkler Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağınık olarak yerleştirildi. Rusya'nın 8 büyük vilâyetine dağıtılan halk, burada tamamen yeni sorunlarla yüz yüze gelmiştir.[536] Aynı zamanda Özbekistan'ın diğer bölgelerindeki Ahıskalı Türkler kendi imkânlarıyla Hazar Denizi yoluyla Azerbaycan'a kaçmaya başladı. 1958-1970 yıllan arasında Azerbaycan'a göç eden Ahıskalı Türkler yakın akrabaları olan bu insanlara kucak açtılar.[537] Fergana faciasından sonra Ahıskalı

---

[531] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 28.
[532] Hacılı, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* s. 29.
[533] Ahıskalılar hiçbir zaman Stalin'in emellerine alet olmamışlardır. Bkz: Bayraktar, *21. Yüzyılda İnsanlık Dramı,* ss. 65-66.
[534] Kırzıoğlu'nun *"Ne 'Mesket' Ne 'Misket', Ahıska Türkleri'dir",* s. 17.
[535] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* s. 80.
[536] Buntürk, *a.g.e,* s. 388.
[537] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* ss.28-29.

Türkleri gösteren nüfus tablosunu şu şekilde verebiliriz: Azerbaycan 135.000 kişi; Kazakistan 105.000 kişi; Kırgızistan 35.000 kişi; Rusya 65.000 kişi; Özbekistan 10.000 kişi.[538]

Aradan yıllar geçti ve Fergana Faciasının bir benzeri bu sefer Kırgızistan'ın Mayevka köyünde yaşandı. Hedefte yine Türkler vardı. Şöyle ki: 19 Nisan 2010 tarihinde Ahıskalı Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Bişkek yakınındaki Mayevka köyünde çıkan olaylarda bir Ahıskalı Türk hayatını kaybetmiş, 10'nu yaralanmış ve Ahıskalı Türklere ait çok sayıda ev yakılmış ve yağmalanmıştı.[539]

Zaman gazetesinin Kırgızistan temsilcisi Aydın Pazarcı Mayevka olaylarından şöyle bahsediyordu: *"Kırgızistan'daki ayaklanması sırasında başkent Bişkek yakınlarında Ahıska Türklerinin yoğunlukta yaşadığı Mayevka köyündeki yerleri işgal eden Kırgızlarla yerel halk karşı karşıya geldi. Olaylar sırasında 1 kişi ölürken 11 kişi de yaralandı. Mayevka köyündeki yerel halka ait toprakları işgal eden binlerce genç, yerli halkla 6 saat süren taşlı sopalı kavganın ardından, Ahıska Türklerine ait evleri yakmaya başlamıştı. Komşu köylere sığınan Ahıska Türklerinin yaşadığı köyün yollarını trafiğe kapatan işgalciler, köye ambulans ve itfaiye araçlarının girmesine izin vermiyor."*[540]

Ülkenin ilk devlet başkanı Askar Akayev iktidarına son veren devrim ile ortaya çıkan yağma ve talancıların hedefinde, sadece Ahıskalı Türkler değildi. Bu eylemlere Ahıskalı Türklerin yanı sıra Uygur Türkleri de muhatap olmuştur.[541]

F. İskân Kanunu ve Türkiye'ye Yapılan Göçler

Ahıskalı Türklerin 1965-1970 yılları arasında süregelen, Türkiye'ye göç etme taleplerindeki ısrarı karşısında nihayet, Sovyet yetkilileri Fergana olaylarından sonra 1989'da Türkiye'nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine belli sayıda Ahıskalı Türkün Türkiye'ye göçü hakkında

---

538 Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* ss. 11-12.

539 Nilüfer Dervişova, *"Kırgızistan Olayları ve Ahıska Türkleri",* Bizim Ahıska, Yıl. 6, Sayı 18, Ankara 2010, s. 3.

540 Aydın Pazarcı, *"Bişkek olayları Türk şirketlerini de vurdu: Fatura 7 milyon dolar",* Çevrimiçi, http://www.zaman.com.tr/dunya_biskek-olaylari-turk-sirketlerini-de-vurdu-fatura-7-milyon-dolar_975069.html, 20 Nisan 2010.

541 Ayfer Işık Aksu, *"Etnik Kışkırtmacıların Boy Hedefi Ahıskalı Türkler",* Çevrimiçi, http://efrasyap.org/KoseYazilari/YaziDetay.aspx?YaziID=718, 28 Aralık 2010.

Türkiye ve Sovyetler Birliği yetkilileri arasında görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeleri müteakip 1990'da Ahıskalı Türklerin Türkiye devletine yaptığı sürekli müracaatlarla, konu tekrar gündeme geldi.[542]

Ahıskalı Türkler, Türkiye'ye göç edebilmek maksadıyla yeniden bir başvuru yaptılar, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Akbulut'tan yardım isteyerek, yazdıkları bir mektubu Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'ne teslim ettiler.[543]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatları üzerine, ilgili Devlet Bakanlığınca muhtemel bir göç hakkında çalışmalar yeniden başlatıldı. Uzun bir çalışma devresinden sonra, bazı ertelemelere rağmen Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye kabul ve iskânına dair 02.07.1992 tarih ve 3835 Sayılı Kanun 11.07.1992 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi **(Bkz: Ek-9).**[544] Bu kanun esas alınarak 180 aile Iğdır'a iskânlı göç etti. Bazı sebeplerden dolayı (ekonomik kriz ve terör yüzünden) iskânlı göç durduruldu. Ama iskânsız göçler halen devam etmektedir. 50.000'e yakın insan iskânsız göç ederek Türkiye'nin muhtelif yerlerine yerleşmiş bulunmaktadır.[545]

G. Krasnodar'daki Ahıskalıların ABD'ye Göçü

1989 Fergana faciasından sonra yaklaşık 13.000 Ahıskalı Türk Krasnodar bölgesine yerleşmişti. Ne yazık ki, Ahıskalıların çilesi yine bitmemiş ve tekrar göç ettikleri yerler içerisinde en çok sorun Krasnodar bölgesinde yaşanmıştır. Oturma izni alamayan Ahıskalılar, Ermenilerin ve Rus Kazakları'nın taciz ve saldırılarına maruz kalmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Nüfus, Mülteci ve Göçmen Bürosu'nun Krasnodar'daki bir miktar Ahıskalı Türk'ün ABD'ye kabul edilmesine yönelik projesi yeni bir ümitle beraber üçüncü kez sürgünün de yolunu açmıştır.[546] Ailesiyle birlikte ABD'ye ilk yerleşen Tiyanşah Muradoğlu şöyle diyordu: *"Biz defalarca insan haklarını koruyan teşkilatlara müracaat ettik. Avrupa Birliği'ne, Birleşmiş Milletler*

---

[542] Avşar-Tunçalp, *a.g.e,* s. 33; Buntürk, *a.g.e,* s. 423.
[543] Taşdemir, *a.g.e,* s. 148.
[544] Buntürk, *a.g.e,* ss. 426-427.
[545] İbrahim Agara, *"Ahıska Türkleri Soykırımının 65. Yıldönümü",* Bizim Ahıska, Yıl 6, Sayı 16, Ankara 2009, s. 47.
[546] Sargın, *a.g.e,* s. 88; *"Turki-Meshetinsı pereyezjayut v SŞA (Ahıskalı Türkler ABD'ye Hareket Ediyor)",* Çevrimiçi, http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1090804440, 26.07.2004.

Teşkilatı'na… 2002'de ABD ile müzakereler başlandı ve 21 Temmuz 2004'de 11 kişilik olan bizim aile Amerika'ya ilk adımını attı."[547]

ABD'nin Şubat 2004'te 5-15 bin Ahıskalı Türkü kabul edeceğini açıklamasının ardından 19.000 Ahıskalı Türk göçmen olmak için müracaat etmiştir. ABD yetkilileri bunlardan yaklaşık 13.000'nin gerekli şartları taşıdığını belirtmekteydi.

Daha sonra ise Uluslararası Göç Örgütü (IOM) aracılığıyla Ahıskalı Türkler mülteci statüsünde ABD'ye göç etme çalışmalarını başlatmıştır. ABD'ye götürülen Ahıskalı Türklere bütün sosyal, ekonomik konularda destek sağlanmıştır. Göçün temel sebebi ise, yerel makamların yasalara rağmen Ahıskalı Türkleri Rusya vatandaşlığına almamalarıdır. Göç etmek isteyenlerin özel dilekçe formu doldurduktan sonra yaklaşık bir yıl içerisinde *"sığınmacı"* statüsüyle Amerika'ya gidebilecekleri bildirildi. Günümüzde Amerika Birleşik Devletlerinde toplam 33 eyalette 15.000 Ahıskalı Türkün yaşamakta olduğu bilinmektedir. Bugün sayıları 300.000 ila 600.000 arasında tahmin edilen Ahıskalı Türkler, Türkiye dâhil 9 ülkede dağınık şekilde yaşamakta ve bu dağınıklığa çözüm bulmaya çalışmaktadırlar.[548]

Ahıskalı Türklerin ülkelere göre bu günkü dağılımını ve tahmini rakamlarını şu şekilde verebiliriz:[549]

Azerbaycan:	90.000 ila 110.000 kişi
Kazakistan:	150.000 ila 170.000 kişi
Özbekistan:	20.000 ila 25.000 kişi
Kırgızistan:	45.000 ila 50.000 kişi
Ukrayna:	10.000 ila 15.000 kişi
Rusya Federasyonu:	70.000 ila 90.000 kişi
Türkiye:	40.000 ila 60.000 kişi

547 Tiyanşah Muradoğlu, *"Amerika'daki Ahıskalılar",* Ahıska Dergisi, Sayı 10, İstanbul 2009, s. 29.
548 İzzetgil, *a.g.m,* s. 7; Seferov-Akış, *a.g.m,* s. 396.
549 Oskari Pentikaynen-Tom Triyer, *"Mejdu İntegrasiyey i Rasseleniyem: Turki-Mesketinsı (Ahıskalı Türkler: Entegrasyon ve Yeniden Yerleşme Arasında)",* ECMİ 24, Eylül 2004, ss. 9-17; Erdinç Demiray, *"Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri",* Turkish Studies, C. 7, Ankara 2012, ss. 881-882; Seferov-Akış, *a.g.m,* ss. 402-404.

Amerika Birleşik Devletleri: 13.000 ila 15.000 kişi

Gürcistan: 700 ila 1000 kişi

H. Avrupa Konseyi'nin Ahıska Kararı ve Bugün Gelinen Nokta

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Ahıska sorunun muhatabı Gürcistan olmuştur. Gürcistan soruna ilk başlarda ciddi yanaşmasa da daha sonra uluslararası toplumun baskılarıyla birlikte bu sorunla ilgilenmeye başlamıştır. Gürcistan, 1999 yılında Avrupa Konseyine kabul edilirken Ahıskalı Türklerin yurtlarına geri götürülmesini taahhüt etmiştir. Bu kapsamda 12 sene içerisinde (yani 2011 yılına kadar) Ahıskalı Türklerin ata yurtlarına geri dönüşü sağlanmış olacaktı.[550]

Gürcistan hükümeti, gönülsüz de olsa 2007 yılında bir kanun çıkardı. 2008 ve 2009 yıllarında vatana dönmek isteyen Ahıskalıların müracaatlarını kabul etti. 2010 yılında bu müracaat evrakını inceleyerek 2011 yılında vatana kabul etmeye başlayacağını ilân etmiştir.[551] Hem müracaatlarda istenen belgelerin çokluğu hem formların yalnızca Gürcüce olması nedeniyle hem bilgi eksikliği ve propaganda yüzünden müracaatlar sınırlı kalmıştır. Fakat yinede bu şartlar altında 14 bine yakın kişi müracaatta bulunmuştur. Bunlardan: Belgeleri Gürcülerin istediği gibi tamamlanan 5.841 kişinin dosyası Gürcü makamlarınca kabul etmiş, işleme koymuş, 2 bine yakın dosya ise Rus dilinde olması dolayısıyla işleme konulmamış ve 7.000 kişinin dosyası teslim alınmamış, halen akıbetini beklemektedir.[552] 2011 yılının sonuna kadar ise Gürcistan hükümeti, Ahıskalılardan 75 kişiye resmen vatana dönüş izni vermiştir.[553]

Gürcistan makamları 2007 yılında resmileşen kanunu uygulama konusunda epey yavaş hareket etmektedir. Hatta yurda dönüş süreci durma noktasına kadar gelmiştir. Gürcistan hükümeti, Ahıskalı Türklerin temsilcileriyle görüşmemeye, taleplerini kulak

---

550 M. N. Sezgin, K. Ağacan, *a.g.e,* s. 28; İzzetgil, *a.g.m,* s. 8.
551 Yunus Zeyrek, *"Sürgünde Yaşayan Halk: Ahıskalı Türkler",* Çevrimiçi, http://www.ahiskahaber.com/Ahiska/ahiska-haber-detay.aspx?ahiska=surgunde-yasayan-halk:-ahiskali-turkler---yunus-zeyrek&ahiska-haber=571, 25 Mayıs 2013
552 İzzetgil, *a.g.m,* s. 8.
553 Zeyrek, *"Sürgünde Yaşayan Halk: Ahıskalı Türkler".*

ardı etmeye devam etmektedir. Avrupa Konseyine verdikleri taahhüde göre şimdiye kadar Ahıskalı Türkler vatanlarına geri dönmeleri gerekmekteydi.[554]

Sonuçta, günümüzde Ahıskalı Türklerin tekrar Ahıska'ya dönmeleri hem Gürcistan için hem de Ahıskalı Türkler için çok önem arzetmektedir. Gürcistan, artık 69 yıldır süren bir adaletsizliğe son veren bir devlet olarak büyük bir saygınlık kazanacaktır. Gürcistan, başta Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında güven kazanacak, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Türkiye ve Uluslar arası yardım kuruluşları harekete geçecek ve Gürcistan'a sorunun çözümü için büyük destek vereceklerdir. Ayrıca, Ahıska Bölgesi'ndeki imar-iskân faaliyetleri ülkede ekonominin canlanmasına katkıda bulunacaktır.[555]

---

[554] İzzetgil, *a.g.m,* s. 10.
[555] Seferov-Akış, *a.g.m,* s. 408.

SONUÇ

Ahıskalı Türkler, asırlar boyunca yaşadığı Ahıska topraklarının stratejik öneme sahip olmasından dolayı sürekli olarak Rusların baskısı altında kalmışlardır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde imzalanan *"Edirne Sulh Anlaşması"*yla Ahıska bölgesi Osmanlı himayesinden çıkıp, savaş tazminatı olarak Çar Rusyası'na terk edilmiştir. Bu da bölge halkının zulüm ve işkencelerde dolu olacak yılların başlangıcı anlamına geliyordu.

Bolşevik İhtilalıyla birlikte Çar Rusya'sı tarihe gömülmüş ve kısa süreliğine de olsa Ahıska bölgesi yeniden Osmanlıya ilhak edilmiştir. Yalnız Ahıskalıların bu sevinci fazla sürmemiş ve Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordusu bu bölgeyi boşaltmak mecburiyetinde kalmıştır. Neticede itibariyle yeni kurulmuş olan Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması'yla bugünkü sınır çizilmiş, Ahıska bölgesi ve Batum Sovyet Gürcistan'ına bırakılmıştır. Sovyet yönetimi altında yaşayan Ahıskalı Türkler her zaman kendilerini Anadolu Türklerine dolayısıyla Türkiye'ye daha yakın hissetmişlerdir. Din ve dil birliğinin söz konusu olması Rus işgali altında yaşayan Ahıskalı Türklerin, daha çok Türkiye'ye sığınmalarına neden olmuştur.

Lenin'in ölümünün (1924) ardından Stalin'in hâkimiyete geçmesiyle birlikte ülkede uygulamaya konulan *"Sovyetleştirme"* adı altındaki *"Ruslaştırma"* kampanyası, bütün toplulukları olduğu gibi Ahıskalı Türkleri de olumsuz şekilde etkilemişti. Bu dönemde insanlar üzerinde amansız bir baskı ve takip furyası başlatılmış, önce toprak sahibi zengin köylüler (kulaklar) sürgüne gönderilmiş, ardından ülkede binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan sunî açlıklar (1931-1933) meydana getirilmişti. 1937-1938 yıllarında ise Sovyetler Birliği'nin her yerinde aydınlara yönelik bir imha hareketi baş göstermiş, Ahıskalı Türklerin aydınları da bu dönemde birer birer ortadan kaldırılmıştı. Akabinde bütün dünyayı kasıp kavuran İkinci Dünya savaşı başlamış ve savaş sonunda Ahıskalı Türkler de diğer azınlıklar gibi yurtlarından en zor şartlar altında sürgün edilmişlerdir.

Stalin'in insanlık dışı bu uygulamaları onun ölümüyle birlikte nispeten son bulmuştur. Yerine geçen Khruşçev, KP XX. Kongresinde yaptığı bir konuşmada ülkede

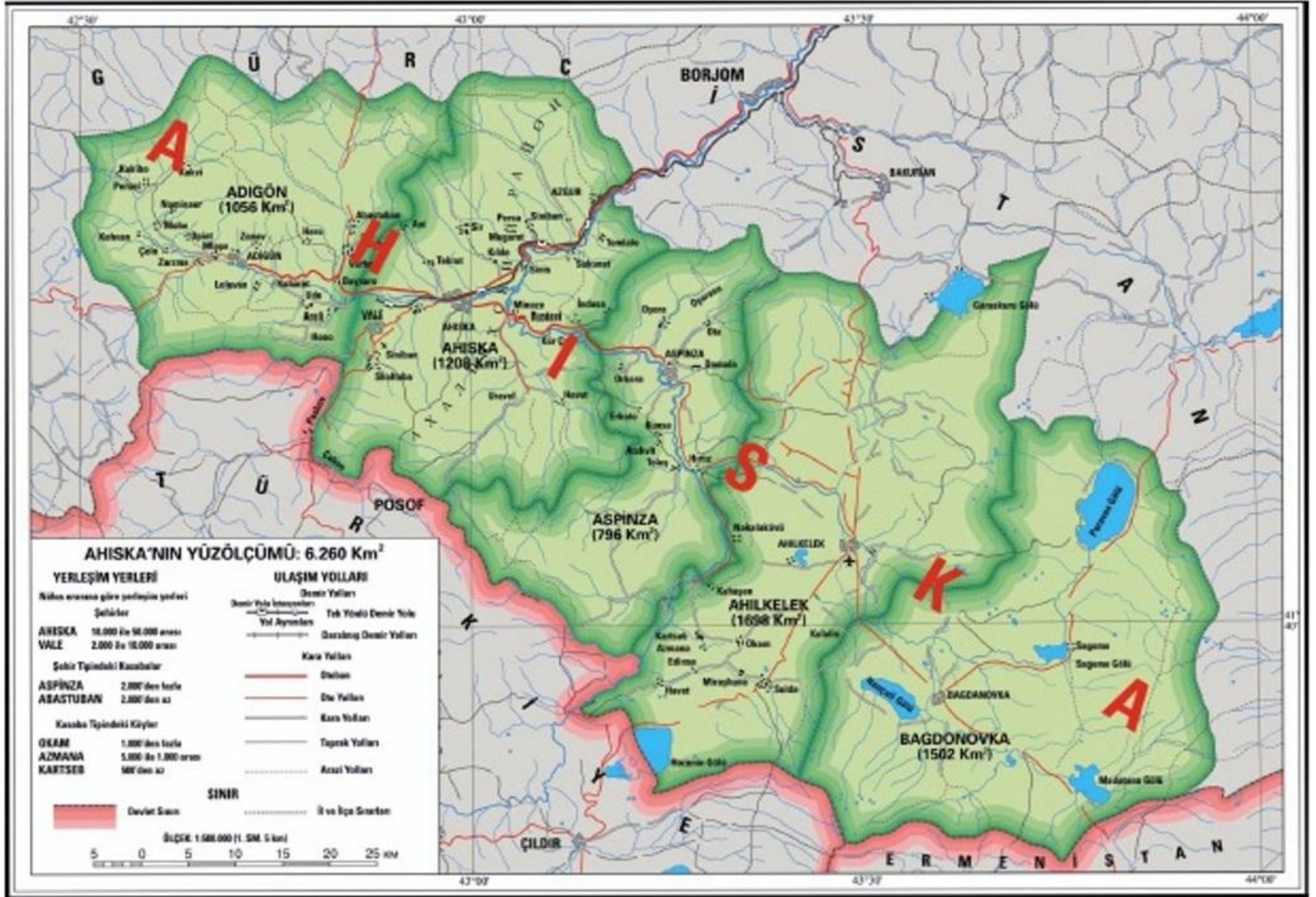
meydana gelen bütün kanunsuzluklardan ve gayr-i insanî olaylardan Stalin'in sorumlu olduğunu belirterek, onun döneminde birçok topluluğun yaşadıkları yerlerden sürgün edilip haksızlığa uğradığını itiraf etmiştir. Daha sonra peş peşe çıkan kanun ve kararnamelerle sürgüne maruz kalan toplulukların itibarları iade edilmiş, vatanlarına dönmelerine izin verilmiştir. Yalnız Ahıskalı Türkler ve Kırımlı Türkler bu haktan mahrum kalmışlardır. Bu uygulama, Sovyet yönetiminin Türkiye ile yakın ilişkileri olan, Türk sınırına yakın bölgelerde yaşayan Kırım ve Ahıskalı Türklere karşı takındığı tutumun değişmediğini göstermiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Kırım da Özerk Cumhuriyet statüsünü kazanmıştır. Sonuçta Kırımlı Türklere de vatanlarına geri dönme izni verilmiştir. Fakat Ahıskalı Türklere karşı Sovyet yönetimi Fergana olaylarını tertip etmekle, halkı yeniden sürgüne zorlayarak bütün Sovyet Cumhuriyetlerine dağıtmıştır. Fergana faciası ise vatana dönüş mücadelesine ağır darbe vurmuştur. Ve bugün artık 69 yıldır vatana dönüş mücadelesi uluslararası arena da hâlâ devam etmektedir.

EKLER

Ek-1

Bugünkü Ahıska Haritası[556]



[556] Kullanmış olduğumuz bu harita, Rasim Bayraktar'ın *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"* isimli Doktora Tezinden alınmıştır.

Ek-2

Sürgünle İlgili Resmi Belgeler

Beriya'nın Stalin'e gönderdiği 24 Temmuz 1944 tarihli mektup

Tamamen gizli

Devlet Savunma Komitesi

Yoldaş İ.V. Stalin

Gürcistan SSC'nin Türkiye ile sınırı olan bölgelerinde Türk nüfusu oturmaktadır.

Söz konusu nüfusun önemli bir kısmı yıllardır Türkiye tarafındaki akrabalarıyla temas kurmak suretiyle muhaceret eğilimi içinde olup kaçakçılık yapmakta, Türk istihbarat organları için casus eleman angaje etme kaynağı oluşturmakta ve eşkıya gruplarına insan gücü temin etmektedir.

SSCB sınırının Gürcistan SSC kısmında sınır güvenliğini temin etmek amacıyla SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Ahıska, Adigön, Ahılkelek, Aspinza ve Bogdanovka rayonları ile Acaristan Özerk SSC'ine bağlı bazı köy topraklarından Türk, Kürt ve Hemşinli olmak üzere 16.700 hanenin toplam 26.000 kişilik nüfusunun Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan SSC'ine tahliye edilmesini uygun görmektedir.

Türkler tahliye edildikten sonra, bu bölgeye Gürcistan'ın diğer bölgelerinden toprak sıkıntısı çeken 7.000 kolhozcu hanesinin iskân edilmesi uygun bulunmuştur.

Aynı zamanda sınırın söz konusu mahallinde SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nce sınır rejimini yoğunlaştırıcı özel tedbirler alınacaktır.

Dolayısıyla Devlet Savunma Komitesi'ne taslak getirmek üzere karar vermenizi arz ederim.

Önlemler konusunda Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası ile mutabakata varılmıştır.

SSCB Halk İçişleri Komiseri

Lavrenti Beriya

Ek-3

Stalin'in Sürgün Kararı

Devlet Savunma Komitesi Kararı

Tamamen gizli

Moskova, Kremlin

Sayı: 6279

31 Temmuz 1944

Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye edilsin. Tahliye, SSCB Halk İç İşleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İşleri Komiserliği (Yoldaş Beriya), tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsi eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kap kacak, mobilya vb. ile aile başına bin kilogram olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

3. Sınır şeridinden tahliye edilen göçmenlerin kendileriyle beraberlerinde almayacakları tarım ürünlerinin, ev hayvanlarının, tarım aletlerinin, diğer gayrimenkullerin teslim alınması için SSCB Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği, SSCB Halk Tedarik Komiserliği, Gürcistan SSCB Halk Toprak Mahsulleri Komiserliği ve Halk Maliye Komiserliğini iştirakiyle Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası Başkan Yardımcısının Başkanlığında (Yoldaş Khoştariya) komisyon kurulsun.

Adı geçen komisyon, tahliye edenlerin bırakacakları mal ve diğer eşyalarının tamamını teslim alacak, bıraktıkları tarım ürünleri, hububat, kuş, ev hayvanları ve meyve bahçeleri karşılığında göçmenlere her hane için ayrı olmak üzere takas makbuzu verecektir. Makbuzda bahçelerin tahmini değeri gösterilecektir.

Teslim alma işleri şöyle yapılacaktır: Atları SSCB Halk Tarım Komiserliği; diğer hayvanları ve kuşları SSCB Halk Et ve Süt Komiserliği; Tarım ürünleri ve hububatı SSCB Halk Tedarik Komiserliği makamları; geri kalan bütün emlaki ve meyve bahçelerini ise Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurasının kararıyla mahalli makamlar teslim alacaklardır.

4. Kazakistan SSC (Skvortsov ve Undasinov yoldaşlar), Kırgızistan SSC (Vagov ve Kulatov yoldaşları), Özbekistan SSC (Yusufov ve Abdurrahmanov yoldaşlar), Komünist Partileri Merkez Komiteleri ve Halk Komiserleri Şuralarını adı geçen cumhuriyetlerin Halk İçişleri Komiserlikleri ile beraber gelecek göçmenlerin kabulü, ikameti ve devamlı iskân ve istihdamları ile ilgili gerekli tedbirleri alacaklardır. Ayrıca:

a) Gelecek göçmenleri kolhozlara yerleştirmek üzere, kolhozlarda gereken meskenlerin hazırlanması, gerekirse tamiri ve kış şartlarına göre hazırlanması;

b) Göçmenlerin ve eşyalarının demiryolu istasyonundan yerleştireceği mıntıkaya taşınması için gerekli araçların hazır bulundurulması;

c) Gelen göçmenlere ev etrafında küçük toprak ile gereken ufak tefek aletler verilmesi sağlanacaktır. Bu hazırlık işleri 1 Kasım 1944 tarihine kadar tamamlanacaktır.

5. Göçmenlerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan SSC'ye taşınmaları için Halk Nakliye Komiserliği (Yoldaş Kaganoviç) gereken katarları temin etmek ve SSCB Halk İçişleri Komiserliğinin emri üzerine istasyonlara zamanında sevk etmekle görevlendirilsin. Göçmenlerin cumhuriyet sınırları içinde taşınması Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası'nın isteğiyle gerçekleştirilsin.

6. Özel tahliyeye tabi tutulan göçmenlerin yollarda iaşelerini temin etmek üzere SSCB Halk Sağlığı Komiserliği (Yoldaş Miteryov) görevlendirilsin. SSCB Devlet Planlama Komitesi, talep üzerine SSCB Halk Ticaret Komiserliğine gıda maddeleri ödeneği tahsis etsin. Böylece özel tahliyeye tabi tutulan nüfusun yolculuk iaşesi temin edilsin.

7. Göçmen halka yollarda ve iskân mahallinde sağlık hizmetleri verilmesi için SSCB Halk Sağlığı Komiserliği (Yoldaş Miteryov) görevlendirilsin.

8. Göçmenlere ellerindeki mübadele makbuzları karşılığında kendilerinden teslim almış ve hayvanları yerine verilmek üzere SSCB Halk Ziraat Komiserliğe (Yoldaş Andreyev), Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği (Yoldaş Smirnoff) ve Halk Tedarik Komiserliği (Yoldaş Subbotin); Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Halk Komiserleri Kurullarıyla beraber görevlendirilsin;

a) 1 Mayıs 1945 tarihine kadar sığır, manda, koyun, keçi ve kümes hayvanları;

b) 1 Nisan 1945'e kadar buğday, arpa ve diğer besinler;

c) 1 Ocak 1946'ya kadar göçmenlerin iskân edildikleri kolhozlara (çiftliklere) atlar.

Bunlar şahsi makbuzlarda yer alan miktar ve vasıflarda teslim edilecektir.

9. SSCB Ziraat Bankası (Yoldaş Kravtsov), Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a gelen göçmenleri yerleşmek için hane başına yedişer bin ruble, yedi yıl vadeli kredi versin.

10. İşbu kararın birinci paragrafı gereğince göçmenler, çiftçiler olarak 1945 yılında para vergilerinden, devlete verilen aynı vergilerden ve resimlerden muaf tutulsun. Önceki yerlerinde bırakmış oldukları bahçe ve bağların bedelleri SSCB Halk Ziraat Komiserliği ve Gürcistan SSC Hükümetinin tespit edeceği fiyatlar üzerinden kendilerine ödensin.

11. Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden 7.000 haneyi iskân etme müsaadesi verilsin. Bunların adı geçen bölgeye iskânı, gerek yekpare çiftlik (kolhozlar), gerekse münferit halindeki olarak gerçekleştirilsin. Sınır şeridindeki iskân yerleri Halk İçişleri Komiserleri Gürcistan bölge Komutanlığıyla mutabakat halinde tespit edilsin.

12. Gürcistan SSC'nin toprak sıkıntısı çeken bölgesinden söz konusu sınır bölgesine iskân edilecek halkın geçim ve yerleşme meselelerini halletmek için Gürcistan Hükümetine şunlar müsaade edilsin:

a) Sınır bölgelerinde yeniden kurulan kolhozlara, buralardan tahliye edilmiş olan nüfusa ait kamu ve ferdi yapıları tamamen karşılıksız olarak devretmek, eski halktan geriye kalan tarım aletlerini 5 yıl vadeli kredi şeklinde yeni getirilen hanelere teslim etmek;

b) Bölgeye iskân edilen çiftçilere sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak;

c) Buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususi bahçe ve bağları 7 yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek;

d) Bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak;

e) İskân edilenlere Gürcistan Hükümeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek;

f) Boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan Hükümeti'ne özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.

g) Yeni getirilecek nüfusun iskânını buralardaki nüfusun tahliyesi bittikten hemen sonra Kasım ayında başlatmak ve 3 ay içinde tamamlamak.

13. SSCB Halk Maliye Komiserliği (Yoldaş Zveryev):

a) Özel tahliyeye tabi nüfusun sürgünü, taşınmaları ve Orta Asya'da yerleştirilmeleri için SSCB Halk İçişleri Komiserliğine 30 milyon ruble ve ayrıca boşaltılan sınır bölgesindeki kolhozlara getirilecek yeni hanelerin iskânı için de Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına 4 milyon ruble tahsis edilsin.

b) SSCB Halk Ziraat Komiserliği, Halk Tedarik Komiserliği ve Halk Et ve Süt Sanayi Komiserliği ile beraber Gürcistan SSC'den tahliye edilen nüfusa ev ve kümes hayvanları ile bırakıp gittikleri diğer mal varlığı, gıda,

emlak ve aletlerin bedellerini ödemek için SSCB Halk Komiserleri Kuruluna teklif getirsin ve adı geçen komiserliklerin tahliye işleri için yaptıkları harcamaların karşılanmasıyla ilgili önerge hazırlansın.

14. Glavneftsnab (Petrol Ofisi Yoldaş Şirokov) Ekim-Kasım aylarında özel tahliye işlemlerinin gerçekleştirilmesi için SSCB Halk İçişleri Komiserliğine 750 ton, Kazakistan Hükümetine 75 ton, Kırgızistan Hükümetine 35 ton, Özbekistan Hükümetine 70 ton ve Gürcistan Hükümetine de 100 ton fon dışı benzin tahsis etmekle görevlendirilsin.[557]

Devlet Savunma Komitesi Başkanı
İ. V. STALİN

Ek-4

Tamamen gizli   28 Kasım 1944

Devlet Savunma Komitesi Başkanı Yoldaş İ.V. Stalin'e

SSCB Halk Komiteleri Kurulu Başkanı Yoldaş V. M. Molotov'a

Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı Yoldaş G. M. Malenkov'a

Devlet Savunma Komitesi'nin kararı uyarınca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Türklerin, Kürtlerin ve Hemşinlerin Gürcistan SSC sınır bölgesinde tahliye etme işlemlerini tamamlamıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup, muharecet eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casusluk etme ve çete grupları oluşturma kaynağı oluyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık önlemleri bu yıl 20 Eylül gününden 15 Kasım gününe kadar alınmıştı. Nitekim tahliyeye tabi tutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye ile devlet sınırımızın korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek

[557] *Yuridiçeskaya Gazeta*, Sayı 1, Moskova 1991, (çev, Orhan Uravelli); Gülçin Caparova, *"Stalin'in Gizli Dosyası",* Ahıska Dergisi, Sayı 1, İstanbul 2001, ss. 32-35.

kuvvetlendirilmişti. Adigön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarında tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım tarihlerinde gerçekleşmiştir. Toplam 91.095 kişi tahliye edilmişti.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar hareket halinde olup Kazakistan, Kırgızistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadır. Tahliye işlemleri düzenli ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır rayonlarına Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 köylü hanesi iskân edilecektir.

Ayrıca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki bölgede hudut güvenliğini arttırmak için özel önlemler almaktadır.[558]

SSCB Halk İçişleri Komiseri

Lavrentiy Berya

Özel iskân yerlerinde kayıtlı olan sürgün ve tahliye edilmiş kişilerin sayısına ilişkin 15.07.1949 tarihli Belge:

Nüfus ve Gruplar	Toplam Sayı	Erkek	Kadın	16 yaş altı
Almanlar	1.093.490	286.311	435.413	371.766
Çeçen, İnguş, Karaçay Ve Balkarlar	463.633	114.139	148.919	200.578
Kırım Tatarları, Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler	192.953	55.594	73.346	62.013
Kalmuklar	77.663	22.380	29.577	25.706
Türkler	81.575	19.492	25.107	37.047
Baltik Arazilerinden	91.204	24.028	40.877	26.805
Moldova'dan	34.763	9.233	13.702	11.828
Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Karadeniz Bölgesinden	57.246	18.139	18.892	20.035
TOPLAM	**2.092.527**	**549.419**	**787.830**	**755.278**
Ukrayna Milliyetçileri	95.552	22.569	48.583	24.100
Vlasovcular	131.394	131.130	267	-
Litvanyalılar	46.456	13.553	19.698	13.305
Ukaznikler	22.498	11.744	10.754	-
Alman yanlıları	2.277	524	1.162	591
Mesih Tarikatı üyeleri	1.028	168	618	242
Kulaklar (köy zenginleri)	124.585	34.316	41.694	48.574
Polonyalılar	31.988	8.580	12.473	11.435
Diğerleri	3.232	515	1.899	818
TOPLAM	**459.510**	**223.000**	**137.145**	**99.365**
GENEL TOPLAM	**2.552.037**	**772.419**	**924.975**	**854.648**

Albay V.V. ŞİYAN

SSCB İçişleri Bakanlığı Özel İskân Yerleri Başkanı

Not: Uzakdoğu arazilerinden 1937'de Orta Asya'ya sürülen Koreliler bu listede belirtilmemiştir. 1949 yılı ortaları itibariyle söz konusu nüfustan 13.849 kişi cezaevlerindeydi. Ahıska'dan sürülmüş Türklere, Hemşinli ve Kürtler de dâhildir.[559]

---

[558] Orhan Uravelli, *"Sovyet Resmî Belgelerinde Ahıska Sürgünü",* Bizim Ahıska, Yıl 6, Sayı 16, Sonbahar 2009, s. 8.
[559] Uravelli, *a.g.m,* s. 11.

Ek-5

SSCB YÜKSEK SOVYET PREZİDİYUMU[560]

1944'te Gürcistan SSC'den Göçe Tabi Tutulan ve Azeri Milliyetinden Olan SSCB Vatandaşlarına Uygulanan Sınırlamaların Kaldırılmasına Dair 31 Ekim 1957 Tarihli KARARNAME

Gürcistan SSC'ye bağlı Acaristan SSC ile Ahıska, Ahılkelek, Adigen, Aspinza ve Bogdanovka ilçelerinden, Azeri milliyetinden olan vatandaşlar yanlışlıkla göçe tabi tutuldukları ve sonradan bunlara serbest dolaşım sınırlaması uygulandığı için SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu, şu kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'ye bağlı Acaristan SSC ile Ahıska, Ahılkelek, Adigen, Aspinza ve Bogdanovka ilçelerinden 1944'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan SSC'ye tahliye edilen ve Azeri milliyetinden olan vatandaşlara uygulanan bütün sınırlamalar kaldırılsın.

2. Azeri milliyetinden olan vatandaşların göçe tabi tutularak terk ettirildikleri Gürcistan SSC'deki ilçelerin halen iskân edilmiş olduğunu ve Gürcistan SSC hükümetinin beyanına göre Cumhuriyetin diğer yerlerinde bu vatandaşların iskânı için sosyo-ekonomik imkânlar bulunmadığını dikkate alınarak söz konusu vatandaşlara isteklerine göre daimî ikamet etmeleri için Azerbaycan SSC'ye göç etme hakkı tanınsın.

K. VOROŞLOV
SSCB Yüksek Sovyeti
Prezidyumu Başkanı

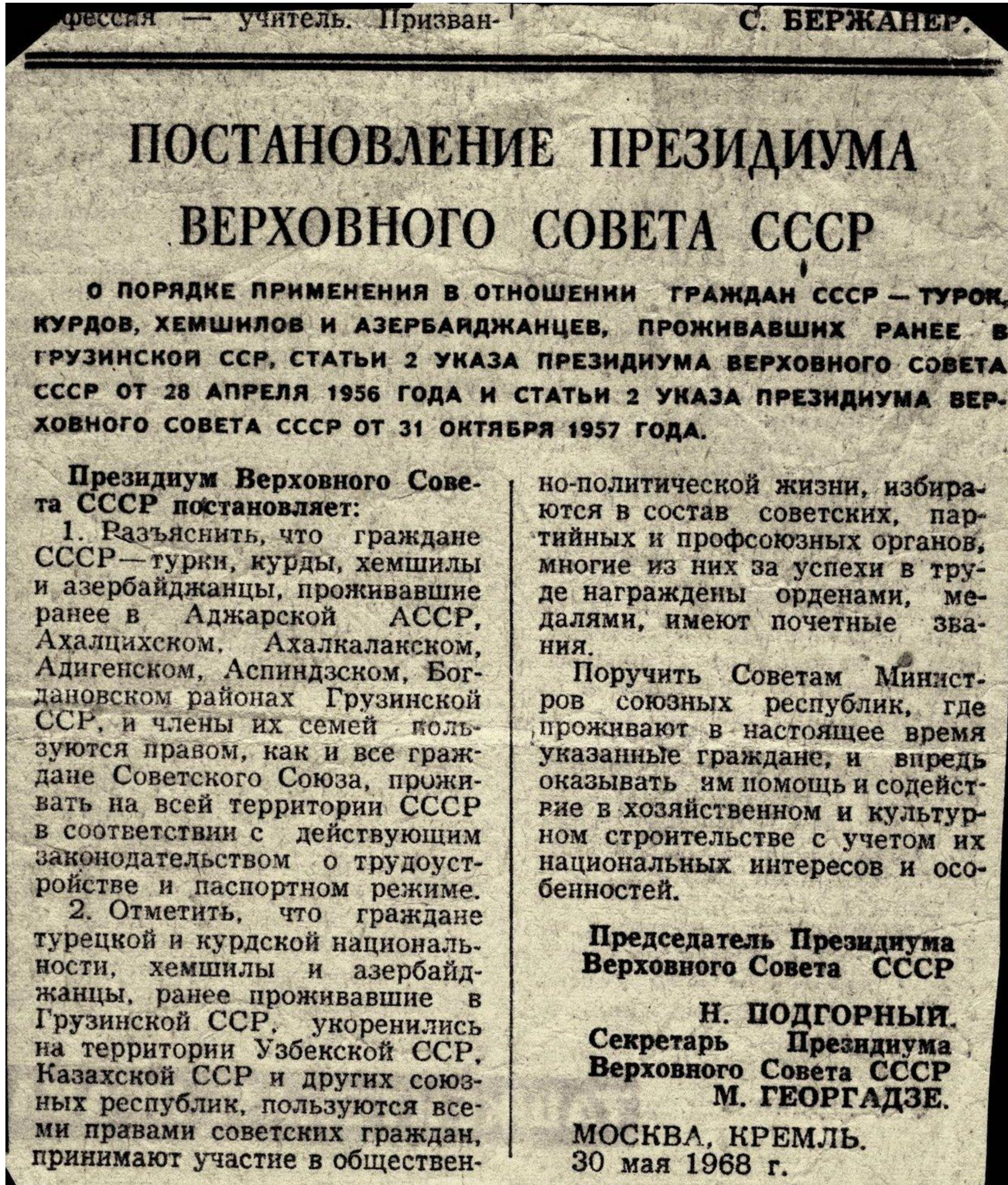
M. GEORGADZE
SSCB Yüksek Sovyeti
Sekreteri

---

[560] Orhan Uravelli, *"1957 Kararnamesi ve Sonuçları",* Çevrimiçi, http://www.ahiska.org.tr/?p=257, 07 Eylül 2011.

Ek-6

SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 30 Mayıs 1968 tarihli kararnamesiyle Sürgün Milletlerin Beraat Belgesi[561] Bu belge Ahıskalı Türklerin sürgünü konusunda -açıkça olmasa da- yapılan ilk açıklamadır.



фессия — учитель. Призван-

С. БЕРЖАНЕР.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О ПОРЯДКЕ ПРИМЕНЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ ГРАЖДАН СССР — ТУРОК, КУРДОВ, ХЕМШИЛОВ И АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ, ПРОЖИВАВШИХ РАНЕЕ В ГРУЗИНСКОЙ ССР, СТАТЬИ 2 УКАЗА ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР ОТ 28 АПРЕЛЯ 1956 ГОДА И СТАТЬИ 2 УКАЗА ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР ОТ 31 ОКТЯБРЯ 1957 ГОДА.

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Разъяснить, что граждане СССР—турки, курды, хемшилы и азербайджанцы, проживавшие ранее в Аджарской АССР, Ахалцихском, Ахалкалакском, Адигенском, Аспиндзском, Богдановском районах Грузинской ССР, и члены их семей пользуются правом, как и все граждане Советского Союза, проживать на всей территории СССР в соответствии с действующим законодательством о трудоустройстве и паспортном режиме.

2. Отметить, что граждане турецкой и курдской национальности, хемшилы и азербайджанцы, ранее проживавшие в Грузинской ССР, укоренились на территории Узбекской ССР, Казахской ССР и других союзных республик, пользуются всеми правами советских граждан, принимают участие в общественно-политической жизни, избираются в состав советских, партийных и профсоюзных органов, многие из них за успехи в труде награждены орденами, медалями, имеют почетные звания.

Поручить Советам Министров союзных республик, где проживают в настоящее время указанные граждане, и впредь оказывать им помощь и содействие в хозяйственном и культурном строительстве с учетом их национальных интересов и особенностей.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
Н. ПОДГОРНЫЙ.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
М. ГЕОРГАДЗЕ.

МОСКВА, КРЕМЛЬ.
30 мая 1968 г.

561 Bahadır Metan Enveroğlu'nun Arşivinden, Çevrimiçi, http://bahadirahiskali.blogspot.com/search/label/Belgeler%20ve%20Evraklar, 18.03.2010.

Ek-7

Ahıskalı Türklerin Lideri Reşit Seyfatov'un Mektupları

SSC-KP Genel Sekreteri Yoldaş L.İ. Brejnev,

SSCB Yüksek Şurası 28.04.1956 ve 30.05.1956 tarihli kararları ve Sosyal Düzen Bakanlığı'nın 12.06.1968 tarih ve 375 numaralı emirleri gereğince bizler, Gürcistan SSR Adigen, Ahalsih, Aspinzk, Bogdanov ve Ahalkalak bölgesinden sürülmüş olan Türkler, işbu müracaatla SSC-KP Merkez Komitesi'nden ve bizzat Yoldaş L.İ. Brejnev'den vatanımıza dönmek için müsaadelerinizi arzederiz.

Sovyet idarecileri kendilerinin çıkarmış oldukları kanunlara riayet etmek mecburiyetinde iken, vatanlarından sürülmüş bulunan Türklerin eski yerlerine iadesi hususunda hiçbir olumlu adım atmamışlardır. Şu hâlde kanunlar sadece teoride kalmakta olup birer aldatmacadan ibarettir. Biz Türkler, çekilmez sürgün şartlarından hâlâ kurtulamadık.

Sırf vatana dönmek için yaptığımız müracaatlar, hapis cezalarıyla karşılanmaktadır. Enver Odabaşev, Ellez İzzetov ve Muhlis Niyazov, kanuna dayanarak 1944'te sürüldükleri topraklara dönmek için başvurduklarında, Sovyet yetkilileri tarafından hapse atıldılar. Ceza gerektiren başka hâlleri yoktu. Dilekçe yazdılar, vatandaşlık hakları üzerinde ısrar ettiler ve SSCB idarecileri, doğruları söyledikleri için onları hapse attılar. Sovyet idarecilerinin yaptıkları ayrımcılıktan başka bir şey değildir. Yaptıklarını dünya kamuoyundan gizleyemezler. Sovyet topraklarında yaşayan Türklere çektirdikleri çileyi, onları kendi kirli ve iğrenç işlerine alet ettiklerini saklayamazlar.

Birleşmiş Milletler ve yabancı devletlere yaptığımız başvurunun sebebi, işte bu adaletsiz davranışlardır.

Sovyet idaresinin tutumu bizi Sovyet devletini terk etmeye zorlamaktadır. Bu sebeple ben, Sovyet idarecilerinden ve şahsen sizden, Yoldaş L.İ. Brejnev, biz Türklere, Gürcistan SSC'ye dönüş için müsaadelerinizi arzederiz. Büyük proleter şefi V.İ. Lenin'in halefi olarak meselemizi açıklıkla çözmeniziarz ederiz. Bu sizin elinizdedir. Sürgün şartlarına bir son vermek gerekiyor. Zorbalık iyi bir yol değildir, sosyal devleti sağlıklı bir sonuca götürmez.

14.08.1972

SSC-KP Üyesi Reşit Seyfatov

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Bay Kurt Waldheim,

Bizler, SSCB'de yaşayan ve vatanından sürülen Türkler, zorla çıkarıldığımız topraklara geri dönmek istenmeyenlerin Türkiye'ye gitmelerinin sağlanmasını rica ediyoruz. Sürgün durumundaki Türklerin SSCB'deki durumları oldukça ağırdır. Hükümet nezdinde tutukluların durumu onlarınkinden daha iyidir. Serbest yaşamak ve normal gelişme için bize izin verilmiyor.

Ayaklar altında çiğnenmemiz için iki sebep vardır: Hem Türküz, hem de Birleşmiş Milletlere şikâyetimizi bildirmişiz!

Sovyet önderleri, insan haklarına ait Birleşmiş Milletler Nizamnamesi'ni tanımazlar ve ona uymazlar.

Bay Kurt Waldheim, kendinizi lütfen bizim yerimize koyun ve aşağılayıcı sürgünde çektiklerimizi anlayın.

Bu, hiçbir suçu olmayan Türklerin SSCB'nin kötülüklerinden kurtarmak için gerek şahsen size, gerek bütün dünyada yaşayan bütün iyi niyetli insanların hepsine başvurumuzdur. Ayrıca SSC'de bulunan ve sürgüne tâbi tutulan Türklerin durumunu tahkik etmek üzere bir heyeti acilen buraya göndermenizi arzederiz.

BM Güvenlik Konseyi'nden, siyasî tutuklu Enver Odabaşev, Ellez İzzetov ve Muhlis Niyazov'un serbest bıraktırılmasını rica ederiz. Bu kişiler 1971 Ağustosunda hapse atılmış bulunuyorlar. Sovyet adaletince onlara isnat edilen suç da, merak edilecek bir husustur.

14.08.1972

SSC-KP Üyesi Reşit Seyfatov

Türkiye Başvekili Bay Ferit Melen,

Bizler, tahminen yarım milyonu bulan ve SSCB'de yaşayan Türkler, Sovyet devletinin değişik bölgelerinde ve steplerde mecburi iskâna tâbi tutulmaktayız. Durumumuz son derece ağırdır. Savaş esnasında bütün erkeklerimiz cephede iken, savunmasız ihtiyar, kadın ve çocuklarımız Orta Asya'ya sürüldü. Ev eşyamız ve hayvanlarımız yağmalandı. Evlerimiz Gürcülere verildi. 1944-1945 yıllarında 30.000 kadar insan açlık ve soğuktan öldü.

1944-1956 yılları arasında çok sıkı bir polis kontrolü altında tutulduk. Sayın Melen, bütün çektiklerimizi anlatmak uzun sürer...

Türk olan bizler, Türkiye'deki kardeşlerimizden ve şahsen sizden acil yardım beklemekteyiz ki, sürüldüğümüz vatanımıza dönelim.

Bu mektubu yazarken, Birleşmiş Milletlerce 10.12.1948 tarihinde kabul edilen insan haklarıyla ilgili kanunu göz önünde bulundurdum.[562]

Saygılarla: SSC-KP Üyesi Reşit Seyfatov

14.08.1972

Adres: K.B.ASSR, Urvan Bölgesi, *"Psikodskiy"* Sovhozu

---

[562] Conquest, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* ss. 186-188.

Ek-8

1989 Fergana Olayı sonrası basında yer alan haberlerden

13.06.1989, Milliyet, Sayfa 4

● Özbekistan'da İslam bayrağı altında Türk düşmanlığı

Mesketlere baskın

● Askerler, Mesket Türklerinin yaşadığı bir kampta saldırmaya çalışan Özbek göstericilerin üzerine ateş açtı. Olayda 6 Özbek öldü. Özbekistan'da yas ilan edildi

DIŞ HABERLER SERVİSİ

SOVYETLER Birliği'nin Özbekistan Cumhuriyeti'nde Mesket Türklerinin yaşadığı bir kampa saldırmaya çalışan göstericilerin üzerine askerler tarafından ateş açılması sonucu 6 Özbek saldırgan öldü.

Komünist Parti yayın organı Pravda gazetesinin haberine göre, Kokand kentindeki kampa saldırmak amacıyla 400 kişilik bir grup önceki gece araba ve kamyonlardan oluşan bir konvoyla yola çıktı.

Albay **Y. Necayev**, Pravda'ya olayla ilgili bilgi verirken, orduya ait dört helikopterin konvoyun yolunu kestiğini, bu sırada çıkan çatışmada 6 kişinin öldüğünü söyledi.

Albay **Necayev**, "**aşırılar**" olarak tanımladığı grupla askerler arasında çıkan çatışmada beş kişinin de yaralandığını, diğer göstericilerin karanlıktan yararlanarak kaçtığını bildirdi.

Özbekistan'da Mesket Türkleriyle Özbekler arasındaki etnik çatışmaların, "**karakter değiştirerek**" öteki kentlere sıçradığı bildirildi.

Sovyet haber ajansı TASS, olayların patlak verdiği Fergana kentinin kuzeyindeki Namangan'da, bir grup Özbek'in, gara saldırmak istediğini, ancak kendilerine müdahale eden güvenlik güçlerine taş attıklarını kaydetti.

TASS, yaşları 16 ila 30 arasında değişen 300'den fazla Özbek'in taşlı saldırısında ölen ya da yaralanan olmadığını belirtti.

TASS, Fergana civarında geçen hafta en az 87 kişinin ölümüyle sonuçlanan ve Konrad kentine de sıçrayan Mesket-Özbek çatışmasının, İslam bayraktarlığı altında Rus düşmanlığına dönüşmekte olduğunu da bildirildi

Sovyet haber ajansı, Özbeklerin Mesket Türklerine saldırılarında, "**Pisliklerden kurtulalım**", "**Özbekistan Özbeklerin'dir**", "**Türklere ölüm**", "**Rusları boğazlayalım**" şeklinde sloganlar attıklarını ve yeşil bayraklar taşıdıklarını, böylece, olayların Mesket düşmanlığından Rus düşmanlığına kaymakta olduğunu ve dini çehresinin iyice su yüzüne çıktığını kaydetti.

• "RUSYA'YA GÖNDERSİNLER"

Sovyetler Birliği Özbekistan Cumhuriyeti'nde geçen hafta meydana gelen ve 100 dolayında kişinin ölümüyle sonuçlanan etnik çatışmaların ardından, bölgede düzenin yeniden sağlanmasına çalışılıyor.

AA'nın haberine göre Özbeklerle çatışan Mesket Türklerini bölgeden uzaklaştırma çalışmaları sürerken, bu grubun temsilcilerinden **Bedir Oğlu Abdülfaz**, Sovyet televizyonuna yaptığı açıklamada, Orta Asya'ya gitmek istemediklerini söyledi ve yetkililerden kendilerini Rusya Federasyonu'nun herhangi bir yerinde iskân etmelerini istedi.

Abdülfaz, özellikle Fergana bölgesinde yaşayan 15.000 dolayında Mesket Türkü'ne karşı girişilen şiddet eylemlerinden gizli bir örgütün sorumlu olduğu iddiasına katıldı.

Sovyet televizyonu, Mesketleri, Özbeklerin saldırılarından kurtarmak amacıyla kurulan çadır kentten görüntüler de yayınladı.

Kızıl Yıldız gazetesi de, Özbeklerden kaçan 10.000'den fazla Mesket Türkü'nün Fergana'da kurulan kampa taşındığını bildirdi ve bu kampta bulunan kadın ve çocukları bölgeden nakletmek için karar alındığını belirtti.

Sovyet televizyonu yorumcusu da, Fergana'da durumun "**endişe verici**" olmasına rağmen normale dönmekte olduğunu bildirdi ve tüm işyerlerinin açık olduğunu belirterek, "**Şimdi en büyük sorun, ortada dolaşıp duran söylentilerin son bulmasını sağlamak**" dedi, ancak bu söylentilerin neler olduğunu açıklamadı.

Çatışmalarda ölenlerin anısına da önceki gün Özbekistan'da ulusal yas ilan edildi.

• AÇLIK GREVİ

İzvestia gazetesi, İçişleri Bakanlığı'dan Yarbay **Usmanov**'un 20 kadar Mesket Türkü'nün Orta Asya dışındaki bir bölgeye acilen tahliye edilmeleri isteğiyle açlık grevine başladıklarını söylediğini bildirdi.

Askeri Krasnaya Zvezda (Kızıl Yıldız) gazetesi ise, "**Kısa bir süre önce Türklere ait olan evlerin yanmış kalıntılarını artık Fergana'nın yeşilliği gizleyemiyor**" şeklinde durumu ifade etti.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde, Şii Özbek ile Sünni Mesket Türkleri arasında ilk çatışmalar, başkent Taşkent'in güneydoğusundaki Fergana bölgesinde başgöstermiş ve burada 10 bin Mesket Türk'ü askerlerin koruduğu özel kamplara sığınmak zorunda kalmıştı.

Ek-9

Ahıskalı Türklerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun

Sayfa : 24 RESMÎ GAZETE 11 Temmuz 1992 — Sayı : 21281

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun

Kanun No. 3835 **Kabul Tarihi : 2.7.1992**

MADDE 1. — Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve "Ahıska" Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskânları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre yapılır.

Gayrimenkul verilerek yapılacak iskânda vali ve kaymakamlar temlikle yetkilidir. Temlik cetvelinde, ailenin bütün fertleri eşit hisselerde belirtilir ve tapuya da temlikteki gibi tescil edilir.

MADDE 2. — 3 üncü maddede belirtilen görevleri yapmak üzere, Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının koordinatörlüğünde; İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Millî Eğitim, Bayındırlık ve İskân, Sağlık, Ulaştırma, Tarım ve Köyişleri, Orman Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu yetkililerinden oluşan bir üst komisyon kurulur.

Üst komisyona bağlı olarak, Devlet Bakanlığınca belirlenen illerde valinin veya görevlendireceği kişinin başkanlığında ve konunun özelliği dikkate alınarak, birinci fıkrada yazılı bakanlıkların ve kuruluşların o ildeki şube ve kurum başkanlarının iştirak edeceği alt komisyonlar kurulur. İllerde kurulacak alt komisyonlar, üst komisyonun vereceği görevleri yapar.

MADDE 3. — Üst komisyonun görevleri şunlardır :

a) Türkiye'ye göçmen olarak gelecek Ahıska Türklerinin kabul şartlarını, geçici ve kati iskân yerlerini belirlemek,

b) Yerleştirme ve İskân programlarını hazırlamak,

c) Göçmenleri üretici duruma getirmek için gerekli tedbirleri almak,

d) Ahıska Türklerinden Türkiye'ye gelmek isteyenleri tespit ve bulundukları yerler ile Türkiye'ye hareket edecekleri bölgelerden toplanmalarını temin etmek, hareket sırasında iaşe, ibate ve sağlık konularında yapılacak işlemleri planlamak, bulundukları yer ülke yetkilileri ile koordinasyonu sağlayacak ön heyet oluşturmak,

e) Ön heyetin yapacağı giderler ile göçmenlerin bulundukları yerlerden nakil, barındırma ve iskân masrafları için sağlanan ödeneğin miktarını belirlemek,

f) Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunca verilecek diğer görevleri yapmak.

Üst komisyonun kararları görevli Devlet Bakanının onayı ile kesinleşir.

MADDE 4. — Göçmenlerin kendilerine ait zati ve ev eşyalarının tamamı ile mülkiyetinin kendilerine ait olduğu belgelenen her türlü eşya ve damızlık hayvan, bir defada Türkiye'ye getirilmek koşuluyla her türlü vergi, resim ve harçtan muafur.

MADDE 5. — Göçmenlerin nakil ve iskân masrafları ile diğer giderleri için gerekli ödenekler öncelikle sağlanır. Bu ihtiyaçları karşılamak için, ilgili bakanlık ve kuruluş bütçelerinde mevcut veya yeniden açılacak tertiplere Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerinden aktarma veya Kızılay'a ödeme yapmaya ve bunlarla ilgili diğer işlemleri yürütmeye, üst komisyonun alacağı kararlar doğrultusunda Maliye ve Gümrük Bakanlığı yetkilidir.

MADDE 6. — Gerek Türkiye'de iskân edilecek ve gerekse Türkiye dışında, eski Sovyetler hudutları dahilinde halen bulundukları yeni devletlerde kalacak "Ahıska" Türklerinden Bakanlar Kurulunca tespit edileceklere çifte vatandaşlık statüsü sağlanır.

MADDE 7. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 8. — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

10/7/1992

BİBLİYOGRAFYA

Kaynak Eserler

ALİ EFENDİ, Ayn, *Kavanin-i Al-i Osman,* Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1609 (1018).

ALİYEVA, Svetlana, *Tak Eto Bılo: Natsionalnıe Repressii v SSSR 1919-52 godı (Bu Böyle Olmuştu:1919-52 SSCB'de Ulusal Repressiyalar),* İnsan, Moskova 1993.

BELAZURİ, *Futuhu'l-Buldan*, çev, Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'cü Ordu Harekâtı, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1993, C. II.

BLUAŞVİLİ, Uça, *Slavniye Sınovya Mesheti (Ahıska'nın Meşhur Oğulları),* Tiflis 2008.

BOA, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921),* Ankara 2006, C. III.

BUGAY, Nikolay, *İosif Stalin-Lavrentiyu Beriyu: "İh Nado Deportirovat" (Stalin-Beriya'ya: "Onları Sınır Dışı Etmek Lazım"),* Drujba Narodov, Moskova 1992.

BÜNYADOV, Ziya, *Qırmızı Terror,* Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1993.

CEVDET PAŞA, Ahmed, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi),* Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, C. 12.

ÇELEBİ, Kâtip, *Cihannümâ*, İstanbul 1145/1732.

Defter-i Caba-ı Eyalet-i Çıldır: 1694-1732, Yayımlayan: Tsısana Abuladze, Miheil Svanidze, Metsniereba Yayınları, Tiflis 1979.

Defter-i Mufassal-i Vilayet-i Gürcistan, haz, S. Cikiya, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi, Tiflis 1947.

EBULGAZİ, *Türk Şeceresi,* Türkiye şivesine nakl eden: Dr. Rıza Nur, Amire Matbaası, İstanbul 1925.

ERDOĞAN, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım,* Yeni Matbaa, Ankara 1954.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, hzl. Yücel Dağcı ve Seyit Ali karaman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. C. 2.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.

HACILI, Asif, *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti,* Bakı Gençlik 1992.

Halil Menteşe'nin Anıları (Osmanlı Mebusan Meclis Reisi), hzl. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* Tan Matbaası, İstanbul 1959.

Heyet, *Qardaş Kömeyi,* İpek Yolu Neşriyatı, Bakı 2012.

HÜSEYİN EFENDİ, Hezarfen, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman,* hzl. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih,* çev, Abdülkerim Özaydın, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.

KARABEKİR Kâzım, *, İstiklâl Harbimiz,* Yaylacık Matbaası, İstanbul 1969.

KARABEKİR, Kâzım, *Paşaların Hesaplaşması,* Emre Yayınları, İstanbul 1992.

Koçi Bey Risalesi, hzl. Ali Kemali Aksüt, Vakit Matbaası, İstanbul 1939.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612),* İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

MUHTAR PAŞA, Ahmed, *Türkiye Devletinin en Mühim ve Meşhur Esfarından 1244-1245/1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi,* Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara 1928.

MUSTAFA EFENDİ, Naîmâ, *Tarihi Naîmâ,* haz, Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım,* İstanbul 1968, C. 3.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, haz, Mithat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

SOLJENİTSİN, Aleksander, *Arhipelag Gulag 1918-1956 (Gulag Takım Adaları 1918-1956),* Faktoriya Yayınları, Yekaterinburg 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951.

Araştırmalar ve Umumi Eserler

A. R. R, *"Kıpçak"* **İslam Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 713-716.

ABABAY, Feridun, *Çıldır Tarihi,* Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1987.

ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi,* Nobel Yayınları, Ankara 2004.

ADJİ, Murat, *Kaybolan Millet Deşt-i Kıpçak Medeniyeti,* çev, Zeynep Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

AGARA, İbrahim, *"Ahıska Türkleri Soykırımının 65. Yıldönümü",* **Bizim Ahıska,** Yıl 6, Sayı 16, Ankara 2009.

AGARA, İbrahim, *Ahıska Türkleri; İnsanlık Dramı,* Karaca Matbaası, İzmir 2004.

AĞAOĞLU, Samet, *Sovyet Rusya İmparatorluğu,* Baha Matbaası, İstanbul 1967.

Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu, *Ahıska Türklerinin Tarihi,* **I. Uluslararası Ahıska Türkleri Kurultayı,** Bakı 2004.

AHİNCANOV, Sercan M., *Türk Halklarının Katalizör Boyu: Kıpçaklar,* çev, Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

AKYÜZ, Jülide, *“XIX. Yüzyılda Rusya’dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri”,* **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 154, Ocak-Şubat 2005.

ALLEN, W.E.D, *1820-1921 Türk- Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi:1914-1995,* Alkım Yayınları, İstanbul 2000.

ASLAN, Betül, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine “Kardaş Kömeği (Yardımı)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ASLAN, Ensar, *“Ahıska Savunmasının Tarihteki yeri ve Halk Destanlarına Yansıması”*, **Türkler Ansiklopedisi,** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX.

AVŞAR, Zakir- TUNÇALP, Zafer, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri,* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:73, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1995.

AYDIN, Mahir, *“Doksanüç Harbi”,* **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1994, IX, 498-499.

AYDIN, Mahir, *“Eviye-i Selâse”,* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, XI, 68.

AYGÜN, Necmettin, *“Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826”*, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Yıl 3, Sayı 6, Güz 2007.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Şerq-Qerb Neşriyat, Bakü 2006, C. 3.

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, *“Meskheti”,* Bakü 1982, IV, 446.

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, *“Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı”,* Bakü 1982, VIII, 516.

Azerbaycan Tarihi, 11. Sınıf, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü 2009.

BADDELEY, John F, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, çev, Sedat Özden, Çevik Matbaacılık, İstanbul 1989.

BAL, İdris, *"Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: Türk Kökenli veya Müslüman Uluslara Özel Referanslar",* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII.

BALA, Mirza, *"Gürcistan",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, IV, 838.

BAYRAKTAR, Rasim, *"Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler",* **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. I, Sayı 35, İzmir 2012.

BAYRAKTAR, Rasim, *21. Yüzyılda İnsanlık Dramı,* İhlâs Matbaacılık, İstanbul 1999.

BAYRAKTAR, Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yasayan Kitaplar, İstanbul 2000.

BERDZENİŞVİLİ, Niko,-CANAŞİA, Simon, *Gürcüstan Tarihi,* çev, Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 1997.

BEYDİLLİ, Kemal, "*Rusya"* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2008, XXXV, 251-265.

BİLGE, M. Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya,* Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

BOSTAN, İdris, *"Ahıska",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, I, 526-527.

Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Editör: Savaş Kafkasyalı vd, Ankara 2012.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi; Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar,* çev, Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

BROSSET, Marie Felicite, *Histoire de la Georgie,* S. Petersbourg 1849.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Büyük Çöküş,* çev, Gül Keskin, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

BUDAK, Mustafa, *"Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti",* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII.

BUNTÜRK, Seyfeddin, *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri,* Berikan Yayınevi, Ankara 2007.

BÜNYADOV, Ziya, *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör,* çev, Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

CAPAROVA, Gülçin, *"Stalin'in Gizli Dosyası",* **Ahıska Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 2001.

CARR, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi 1917-1923,* çev, Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989.

CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

CEVDET PAŞA, Ahmet, *Tarih-i Cevdet,* Sadeleştiren: Dündar Günday, Çevik Matbaacılık, İstanbul 1994, C. 5.

COMİNS, Walter-RİCHMOND, *"Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi",* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII.

CONQUEST, Robert, *"Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları",* çev, Eşref Özbilen, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 50, Ekim: 1987.

CONQUEST, Robert, *Büyük Tedhiş,* çev, Nüzhet Baba, Kardeş Matbaası, Ankara 1969.

COURTOİS, Stefan-WERTH, Nicolas vd, *Komünizmin Kara Kitabı,* çev, B.Tanatar, vd., Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

ÇERVONNAYA, Svetlana, *"Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği"* çev, İ.Yıldıran-A.Metrol, **Emel Dergisi,** Sayı 191, Temmuz-Ağustos: 1992.

DADAYEV, Azad, *"Sosyo-Politik Açıdan SSCB ve Türkî Cumhuriyetler'in Tarihine Kısa Bir Nazar",* **Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi,** Sayı 08, Zaqatala 2013.

DEMİR, Abdullah, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

DEMİRAY, Erdinç, *"Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri",* **Turkish Studies,** C. 7, Ankara 2012.

DERVİŞOVA, Nilüfer, *"Kırgızistan Olayları ve Ahıska Türkleri",* **Bizim Ahıska**, Yıl. 6, Sayı 18, Ankara 2010.

DEVLET, Nadir, *"Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar",* **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 28, Şubat 1984.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

DUALI, Şir Muhammed, *"Ahıska'yı Tanıyor Musunuz?",* **Ahıska Dergisi**, Sayı 10, İstanbul 2009.

E.Kh. PANESH-L.B. ERMOLOV, *"Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR",* Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, C. LVII, Sayı 219, Ağustos 1993.

Edouard de Driault, *Şark Mes'elesi: Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, çev, Mehmet Nazif, Berikan Yayınları, Ankara 2003.

EMEGEN, Feridun, *"Çıldır Eyaleti",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1993, VIII, 300-301.

ERAVCI, Mustafa, *"Osmanlı-Safevî Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar",* **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 28, Konya 2010.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, TTK Yayınları, Ankara 1953.

EROL, Mehmet Seyfettin, *"Avrasya jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül",* **Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği,** hzl. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli, P. Akçalı. Gündoğan Yayınları, İstanbul 2004.

FISHER, Alan, *Kırım Tatarları,* çev, Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,* çev, Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

GÖKBEL Ahmet, *Kıpçak Türkleri,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,* Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

GRİGORİANTZ, Alexandre, *Kafkasya Halkları,* çev, Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yayınları, İstanbul 1999.

GÜNAY, Nejla, *"Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı,"* **Bilig Dergisi,** Sayı 65, Bahar: 2012.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1988.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Yüzbinlerin Sürgünü Kırım'da Türk Soykırımı,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

HACILI, Asif, *Qurani Kerim Rus Edebiyatında,* Kitap Âlemi Yayınları, Bakü 2009.

HASANLI, Cemil, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, çev, Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998.

HEY'ET, Cevat, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış,* hzl. Melek Müderriszade, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Heyet, *Rusya Tarihi,* Editör: Nadir Devlet vd, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

HUDSON, G. F, *Komünizmin Elli Yılı 1917-1967,* çev, Fırat Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.

İNALCIK, Halil, *"Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700*", Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992, TTK Yayını, Ankara 1999.

İZZETGİL, Elşan, *"Ahıska Sorunu: Sürgün, Yurda Dönüş Mücadelesi ve Son Gelişmeler",* **USGAM Raporu No: 7,** Aralık, Ankara 2012.

İZZETOV, Elşan-NİYAZOV, Ahmet, *"Milli Mücadele ve Ellez İzzetov",* **Ahıska Dergisi**, Sayı 8, İstanbul 2007.

Kalkınma ve Küreselleşme, hzl. Saniye Dedeoğlu-Turan Subaşat, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2004.

KAMALOV, İlyas, *"Timur'un 'Hayalî' Moskova Seferi",* **Karadeniz Araştırmaları,** C. 6, Sayı 23, Güz 2009.

KAMALOV, İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.

KARAMANLI, Hüsamettin, *"Gürcistan",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, XIV, 310-316.

KARPİNSKİ, V. A, *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947),* Varyos Yayınları, İstanbul 1991.

KAZICI, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi,* İFAV Yayınları, İstanbul 2006.

KHAIRMUKHANMEDOV, Nurbek, *"Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalıştırma Kampları",* **Bilig Dergisi,** Sayı 41, Bahar: 2007.

KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *"Ahıska Bölgesi ve Türklük",* **Bizim Ahıska,** Yıl 9, Sayı 30, Ankara 2013.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *"Ne 'Mesket' Ne 'Misket'; Ahıska Türkleri"*dir, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi,** Sayı 268, Yıl 38, Ankara 1989.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *1855 Kars Zaferi,* Işıl Matbaası, İstanbul 1955.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Dede-Korkut Oğuznameleri,* Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul1952.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920),* Kardeş Matbaası, Ankara 1970.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi,* Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

KIZILÇELİK, Sezgin-ERJEM, Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü,* Atilla Kitabevi, Ankara 1994.

KOLENDİÇ, Anton, *Stalin'in Ölümünden Beriya'nın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi,* çev, Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

KUKULOV, Tahircan, *Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar,* İTK Matbaası, Bakı 1999.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

KUZUK, Bayram, *"Ahıska Türklerinin Kullanılması",* **Ahıska Dergisi**, Sayı 10, İstanbul 2009.

LANGLOİS, Georges, *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul 2000.

MERAM, Ali Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.

MİMİNOŞVİLİ, Otar, *Gürcüstan'da Etnografik Yolculuk*, çev, Hacer Özkan (İremadze), Çiviyazıları, İstanbul 1999.

MURADOĞLU, Tiyanşah, *"Amerika'daki Ahıskalılar",* **Ahıska Dergisi**, Sayı 10, İstanbul 2009.

NECİYEV, Elçin, *Kafkaslarda Türk Katliamı,* Emre Yayınları, İstanbul 2006.

NUMANZADE, Ömer Faik, *Kafkaslardan İstanbul'a Hatıralar,* hzl. İrfan Murat Yıldırım, Fazıl Gökçek, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

OKÇU, Yahya, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi,* Doğuş matbaası, Ankara 1953.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, hzl. Ferit Devellioğlu, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* Kömen Yayınları, Ankara 1979.

ÖZCAN, Kemal, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi; Kırım Dramı,* Babıâli Kültür Yayınları. İstanbul 2010.

ÖZCAN, Kemal, *Vatana Dönüş; Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991),* Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002.

PENTİKAYNEN, Oskari-TRİYER, Tom, *"Mejdu İntegrasiyey i Rasseleniyem: Turki-Mesketinsı (Ahıskalı Türkler: Entegrasyon ve Yeniden Yerleşme Arasında)",* **ECMI 24,** Eylül 2004.

PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

PİRİYEVA, Sevil, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da,* y.y, Bakü 2005.

QURBANOV, Şamil, *"Meshetinskiye Turki (Ahıskalı Türkler)",* **Bejenshı (Diderginler),** Bakû Gençlik 1992.

RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük,* Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971.

RESULZADE, Mehmet Emin, *Kafkasya Türkleri,* hzl. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

RIASANOVSKY, Nicholas-STEİNBERG, Mark, *Rusya Tarihi,* çev, Figen Dereli, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011.

SARAY, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* Damla Neşriyat, İstanbul 1990.

SARAY, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi,* Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.

SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karsısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri,* A.K.D.T.Y.K, Ankara 2000.

SEFEROV, Rahman, *"Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler",* **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, Konya 2008.

SEFEROV, Rahman-AKIŞ, Ayhan, *"Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yasadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış",* **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, Konya 2008.

SEYYAR, Ali, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü),* Değişim Yayınları, İstanbul 2007.

SEZGİN, M. Niyazi-AĞACAN, Kamil, *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu,* ASAM Yayınları, Ankara 2003.

SHEEHY, Ann-NAHAYLO, Bohdan, *"Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians,"* **Minority Rights Group Report No: 6**, London 1980.

SOLJENİTSİN, Aleksander, *Gulag Takım Adaları 1918-1956,* çev, Selim Taygan, Nebioğlu Yayınları, İstanbul 1974.

SOMUNCUOĞLU, Ahmet Kürşat-ULUDERE, Yasin, *"Oğuz Beldesi Ahıska",* **Gencay Aylık Fikir-Kültür ve Gençlik Dergisi,** Yıl: 1, Sayı 1, Şubat 2012.

ŞAHİN, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları 1917-1918,* TTK Yayını, Ankara 2002.

ŞAHİN, İlhan-EMECEN, Feridun, *"Amasya Antlaşması",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, III, 4-5.

ŞAHİNER, Atilla, *Osmanlı Tarihi,* Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008.

TAŞDEMİR, Tekin, *Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar,* IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

TAVKUL, Ufuk, *"Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları",* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, C. 1.

TOGAN, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı,* y. y, İstanbul 1972.

TOPSAKAL, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009.

TUGAY, Esad Fuad, *Rusya Tarihi*, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948.

TUĞUL, Seyit, *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar,* Chiviyazıları Yayınları, İstanbul 2003.

TURAN, Şerafettin, *"Edirne Antlaşması",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, X, 442-443.

TÜRCAN, Talip, *"Sürgün",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2010, XXXVIII, 164-166.

Türk Ansiklopedisi, *"Ahıska",* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, I, 235.

URAVELLİ, Orhan, *"Sovyet Resmî Belgelerinde Ahıska Sürgünü",* **Bizim Ahıska**, Yıl 6, Sayı 16, Ankara 2009.

ÜSTÜN, İsmail Safa, *"İran",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, XXII, 400-404.

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, çev, Doğukan Mizrak, Eğemen Ç. Mizrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

WİMBURS-WİXMAN, *"Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri",* çev, Eşref Özbilen, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 49, Ağustos 1987.

YARAMIŞ, Ahmet, *"Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin Kurulması"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. XII.

YERASİMOS, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.

YILDIZ, Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya,* Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006.

YILMAZ, Muammer, *Reformcu Sultan II. Mahmut*, Selis Kitaplar, İstanbul 2012.

YILMAZ, S. Harun, *Rusya'da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi,* Versus Yayınları, İstanbul 2006.

YUNUSOV, Arif, *"Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk",* çev, Ekin Keskin, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XVIII.

Yurt Ansiklopedisi, *"Artvin",* Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, II, 899.

YÜCEER, Nâsır, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

YÜCEL, Mualla Uydu, *"Kıpçaklar",* **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2002, XXV, 420-421.

YÜCEL, Mualla Uydu, *"Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihide İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi*", Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, C. LXX, Sayı 258, Ağustos 2006.

ZEYREK, Yunus, *"Ahıska ve Ahıska Türkleri",* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XX.

ZEYREK, Yunus, *"Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska",* **Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi**, Terazi yay, Sayı 5-6, yıl 2008.

ZEYREK, Yunus, *Acaristan ve Acarlar,* y.y, Ankara 2001.

ZEYREK, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,* Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.

ZEYREK, Yunus, *Bu Dosyayı Kaldırıyorum,* Kum Saati Yayınevi, Ankara 2007.

ZEYREK, Yunus, *Tarih-i Osman Pasa,* Neyir Matbaacılık, Ankara 2001.

Kaynak Kişiler

Cabbar Merdeli Oğlu ARSLANOV: 1932'de Ahıska'nın Adigön kazasına bağlı Zanav köyünde dünyaya gelmiştir. Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=pMw5cPZdbAs, 13 Şubat 2013.

Feteli Ridvan Oğlu DEDEYEV: 1932'de Ahıska'nın Adigön kazasına bağlı Zanav köyünde dünyaya gelmiştir. Çevrimiçi, https://www.youtube.com/watch?v=cutiMsWwt-g, 14 Şubat 2013.

Tezler

BAYRAKTAR, Rasim, *"Ahıskalı Türklerde Göçün Dinsel Yaşayışa Etkileri"*, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2012).

BAYRAMOV, Firiddin, *"Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadeleleri ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 2006).

DUALI, Şir Muhammed, *"XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü",* (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 2012).

GÖK, Fatma Yelda, *"1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Dumlupınar Üniversitesi SBE, 2008).

GÖLEN, Berşan, *"Ahıska'nın Elden Çıkışı"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 1996).

SARGIN, Hakan, "*Ahıska Türkleri İle İlgili Politikaların Stratejik Boyutu"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi TAE, 2006).

SEVİL, Hasan, *"Kafkaslı Eğitimci-Yazar Ömer Faik Numanzade'nin Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Bu Alandaki Çalışmaları"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi SBE, 2007).

ŞAKİROV, Rüstem, *"Tarihte Ahıska Türkleri Garibem Bu Ellerde"*, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Marmara Üniversitesi GSE, 2002).

ŞEKERKIRAN, Selami, *"Türk-Sovyet Sınırı (1919-1946)",* (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008).

ŞEN, Cenk, *"Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri"*, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2006).

İnternet Web Sayfaları

"Dokumentı İz Arhiva İosifa Stalina (Yosif Stalin'in Arşiv Belgeleri)", **Çevrimiçi,** http://www.ng.ru/specfile/2000-02-29/10_top_secret.html, 29.02.2000.

"Turki-Meshetinsı pereyezjayut v SŞA (Ahıskalı Türkler ABD'ye Hareket Ediyor)", **Çevrimiçi,** *http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1090804440*, 26.07.2004.

AKSU, Ayfer Işık, *"Etnik Kışkırtmacıların Boy Hedefi Ahıskalı Türkler"*, **Çevrimiçi,** http://efrasyap.org/KoseYazilari/YaziDetay.aspx?YaziID=718, 28 Aralık 2010.

BUGAY, Nikolay, *"Deportasiya Narodov (Halkların Sürgünü)"*, **Çevrimiçi,** http://scepsis.net/library/id_1237.html, 11.02.2013.

ILGAZ, Hasene, *"Teşkilat-ı Mahsusa ve Ebulhindili Cafer Bey"*, **Çevrimiçi,** http://www.erzurumluyum.net/index.php?q=node/402, 20.11.2010.

ÖZCAN, Kemal, *"Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)"*, **Çevrimiçi,** http:// www. surgun.org/tur/ makale.asp?yazi=ozcan_ surgun, 13.06.2012.

PAZARCI, Aydın, *"Bişkek olayları Türk şirketlerini de vurdu: Fatura 7 milyon dolar,"* **Çevrimiçi,** http://www.zaman.com.tr/dunya_biskek-olaylari-turk-sirketlerini-de-vurdu-fatura-7-milyon-dolar_975069.html, 20 Nisan 2010.

URAVELLİ, Orhan, *"1957 Kararnamesi ve Sonuçları"*, **Çevrimiçi,** http:// www.ahiska. org. tr/?p=257, 07 Eylül 2011.

ZEMSKOV, Viktor, *"Politiçeskiye Represii v SSSR (1917-1990) (SSCB'de Politik Repressiyalar)"*, **Çevrimiçi,** http:// www. communi. ru/ matireals/ university/origins/ zemscov/ repressions.htm, 01.02.1994.

ZEYREK, Yunus, *"Sürgünde Yaşayan Halk: Ahıskalı Türkler"*, **Çevrimiçi,** http://www.ahiskahaber.com/Ahiska/ahiska-haber-detay.aspx?ahiska=surgunde-yasayan-halk:-ahiskali-turkler---yunus-zeyrek&ahiska-haber=571, 25 Mayıs 2013.